

A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben
A tulajdonnevek lehetséges megközelítéseiről

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a **nyelvtudomány** tudományágban

Írta: **Várnai Judit Szilvia** okleveles magyar nyelv és irodalom – angol
nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár
Készült a Debreceni Egyetem **Nyelvtudományok** doktori iskolája
(**Modern nyelvészet** programja) keretében

Témavezető: **Dr. Hoffmann István**
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: **Szikszainé Dr. Nagy Irma**
tagok: **Benedekné Dr. Gergely Piroska**
Dr. Nyirkos István

A doktori szigorlat időpontja: **2001. november 27.**

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: **2004.**

Én, Várnai Judit Szilvia, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

Debrecen, 2003. november 4.

.....

Amnyira új volt a világ, hogy sok minden még nevet se kapott, s ha meg akarták említeni, ujjal mutattak rá.
(Gabriel García Márquez)

Minden egyes fának, minden egyes virágnak, minden egyes kőnek, minden egyes pocsoljának nevet kell adni, hogy többé ne lehessen elfelejteni őket.
(Le Clézio)

*Eh, mi a név? Mit rózsának hívunk,
Bárhogy nevezzük, éppoly illatos.*
(William Shakespeare)

Malacka nagy kunyhóban lakott egy nyírfa közelében, ez a nyírfa az erdő közepében állott, és Malacka a kunyhó közepében lakott. A háza közelében, rúd tetején, egy darab törött lécen ez volt olvasható: „TILOSZAZ Á.” Amikor Róbert Gida megkérdezte Malackát, hogy ez mit jelent, Malacka szemrebbenés nélkül kijelentette, hogy ez az ő nagyapjának a neve, és évek óta egyben az ő családi nevük.

Róbert Gida vállat vont, és olyasfélét próbált megjegyezni, hogy egy embert nem hívhatnak Tiloszaz Á-nak, de Malacka kijelentette, hogy igenis hívhatnak, mert például az ő nagyapját így hívták, ez volt a neve: Tiloszaz Á. Az ő nagyapjának igenis két neve volt arra az esetre, ha az egyiket elvesztené. Tiloszaz, ez volt az egyik neve, amit egy nagybátyjától örökölt, és Á, vagyis Atjárás, ez volt a másik neve, amit egy átjárótól örökölt. De lehet Ákos vagy Ábrahám is.
(A. A. Milne)

Meglehet, hogy Shakespeare egy csodálatos szellem volt, de az, ami érdemeinek egyetlen bizonyítékát szolgáltatja, az csupán valami fekete jelek sorozata egy fehér papírlapon. Mert mi „Hamletet” érzékeljük és nem Hamletet. És „Hamlet” az egy hat betűből álló szó, ennél fogva tehát a darab állításai mind hamisak, mivel soha nem létezett egy olyan személy, akit „Hamletnek” hívtak volna. Az alapvető hamisság — a shakespeare-i dráma valódi tragédiája — az az állítás, hogy a „Hamlet” betűkombináció által kibocsátott zaj egy tulajdonnév.
(Bertrand Russell)

Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus.
[A hajdani rózsa név csupán, pusztá neveket markolunk.]
(Morlay-i Bernát / Umberto Eco)

*Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépvén rájuk túllépett rajtuk. (Ügyszólván el kell hájítania a létrát, miután felmászott rajta.)
Meg kell haladnia ezeket a tételeket, akkor látja helyesen a világot.
Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.*
(Ludwig von Wittgenstein)

Tartalomjegyzék

0. Bevezetés.....	5
1. Mi a tulajdonnév?.....	12
1.1. Kezdetben volt a név?.....	12
1.2. Közvetlenebb filozófiai, logikai alapok.....	17
1.3. A XX. századi magyar névelméleti szakirodalom áttekintése.....	21
2. A tulajdonnév grammatikai megközelítései.....	44
2.1. Tulajdonnév és köznév határa.....	44
2.2. A tulajdonnév alaki sajátosságai és grammatikai viselkedése.....	55
2.3. A tulajdonnév formai terjedelme.....	66
2.4. A tulajdonnevek helyesírása.....	70
3. A tulajdonnevek és a formális rendszerezés kérdése.....	77
3.1. Rész-e a tulajdonnév a nyelvi rendszernek?.....	77
3.2. Rendszerezhetők-e formálisan a tulajdonnevek?.....	83
4. A tulajdonnevek mint nem formális rendszer.....	94
4.1. Tulajdonnevek és nyelvek. A tulajdonnevek lefordíthatósága.....	96
4.2. A tulajdonnevek és a tranzlogikus gondolkodásmód.....	105
Irodalom.....	116
Summary.....	125

0. Bevezetés

A tulajdonnevek kutatása nagy hagyományokkal rendelkezik a magyar nyelvészetben. A névtan immáron a nyelvészet önálló ágaként, sőt akár interdiszciplináris tudományágként is definiálja magát mind Magyarországon, mind nemzetközi körben. Némiképpen merészségnek is tűnhet ma egy doktori disszertáció témájaként a tulajdonnevek problematikájának általános megközelítését választani, hiszen azt gondolnánk, hogy erről oly sokan írtak már, hogy újat nemigen lehet mondani. Valóban nehéz is, hiszen — mint közismert — a tulajdonnevek kérdése már az ókor európai filozófusait is foglalkoztatta, ami természetesen cseppet sem meglepő, tudván, hogy az ókori görögök szinte mindenben érintettek voltak. Az idők folyamán nem csökkent az érdeklődés a tulajdonnevek iránt, viszont az alapkérdések továbbra sem, a mai napig nem nyertek kielégítő választ, és valószínűleg ez az oka annak, hogy az érdeklődés nem csökken, hanem folyamatosan újraéled.

Jobb, ha eltekintünk annak az illúzióknak a további fenntartásától, hogy igazán kielégítő választ kaphatunk az alapkérdésekre, különösen korunkban, amikor az tapasztalható, hogy — mint az a tudományos világ egészét is jellemzi — a tudományágak a nyelvészetben belül is egyre osztódnak, egyre több altudományág vív ki magának önállóságot, ami főleg azzal az előnnyel jár, hogy a részleteket egyre jobban megismerjük, viszont azzal is jár, hogy egyre több megközelítési mód él egymás mellett olyan kérdésekre, amelyekkel korábban egységes szemlélet alapján foglalkoztak. (Vö. még KERTÉSZ 2000). Az egyes tudományágak olyannyira saját egyéni formális rendszerük alapján közelítenek vizsgálatuk tárgyaihoz, hogy mint MÉRŐ LÁSZLÓ is írja, ha valaki ettől eltérően kíván próbálkozni, akkor vagy új tudományt kell teremtenie, vagy nem a tudomány, hanem a művészet, a metafizika útján kell közelítenie. Az előző nyilván nem könnyen járható út, a másik viszont lemond a tudományos igényről, vagyis tulajdonképpen a racionalitás, a logika helyett a transzlogikus közelítést választja (MÉRŐ 2001: 221–2). Az osztódás, a tudományterületek differenciálódása azzal jár ugyanis, hogy azt az egységes szemléletmódot, ami valamely nagyon alapvető kérdés megválaszolásához természetszerűen szükséges volna, elveszítjük.

A tulajdonnevek kérdésével több tudományos megközelítési mód is foglalkozik, mind a maga sajátos szemszögéből és a maga útját olyan módon járva, hogy a párbeszéd, a reflexió ritkán jellemző közöttük. Jelen munkában épp ezért is igyekszem több megközelítési módra kitérni, habár nyilván a

legcsekélyebb mértékben sem érzem úgy, hogy azokra a bizonyos említett, megválaszolatlan alapkérdésekre választ adhatnék. A választott mottóim meglehetősen közhelyesek, legalábbis nem különösebben meglepőek, és ez abból is adódik, hogy a névtan alapkérdései, melyekre ezek is utalnak egyébként, tulajdonképpen immár régen közhellyé váltak. Érzésem szerint a mottóként idézett szövegek, legalábbis az első hat, egyáltalán nem biztos, hogy kevésbé közelítik meg a nevek lényegét, mint bármely több száz oldalas nyelvészeti vagy logikai-filozófiai analízis, a wittgensteini idézethez pedig nem fűznék kommentárt, eltekintve annyi megjegyzéstől, hogy nem feltétlenül az utolsó, állandóan idézett mondata a leglényegesebb.

A tulajdonnevek témájának közhelyes vonásai nyilván abból fakadnak, hogy régóta és sokat foglalkoztak vele, és azt is tudjuk, hogy amivel sokat és sokan foglalkoznak, azt eléri az a végzet, hogy a későn jöttek hajlamosak vagy kénytelenek elsősorban az elődök összerakta, egyre vastagabb üvegű szemüvegen keresztül nézni rá. (Ami tudósok esetében még mint kép is találó talán.) Merészségnek, tiszteletlenségnek tűnne e szemüveg nélkül szemügyre venni a vizsgálat tárgyát, tehát nem is velük, de nem is ellenükben, egyszerűen csak egyedül, és nem is szokás ezt megtenni a tudományos kutatás bizonyos szabályszerűségei okán. A tudományban a megismerő pozíciójában ugyanis nem individuum, hanem valamely hagyományt, konceptuális sémát életben tartó közösség áll, melynek tagjai között viszonylag zavartalan a kommunikáció.

THOMAS KUHN immár szinte közhelyessé vált (és az azt ért támadások hatására aztán némileg módosított) elmélete szerint ez az azonos tudományos kiképzésnek köszönhető, s a közösség által elfogadott szemléletmód a tudományos paradigma. A paradigma életútját az jellemzi, hogy amint elfogadottá válik, beáll a tudományos kutatás normál állapota, melynek jellemzői a következők: a meglevő tudást terjesztik ki eddig meg nem magyarázott tényekre, további tényeket gyűjtenek, melyek igazolhatják a paradigmát, illetve az elméletet pontosítják a tényekkel való összevetés során. A normál tudomány konszolidált szakaszában folyamatos a fejlődés, egy ponton túl viszont beáll az anomália, amikor bizonyos problémák mindenképpen ellenállnak a megoldási kísérleteknek, de a tudomány képviselői még ilyenkor is kitartanak egy ideig a paradigma mellett, mivel addig, míg a helyébe nem állítható egy másik kidolgozott alternatíva, nincs realitása az elvetésének. A válság során a kutatások ismét individualizálódnak, kétségbe vonhatók az alapvető tételek is, illetve gyökeresen új módszerek vezethetők be. A paradigma válsága során a tudóstársak nem bizonyítással, hanem meggyőzéssel fogadhatják el az újat, tehát logikai helyett retorikai eszközökkel. A retorika alkalmazása is emlékeztet már arra a jelenségre, melynek metaforájával KUHN a folyamatot leírja: tudományos forradalom. Az egymást felváltó paradigmák inkommenzurábilisak, összemérhetetlenek, mivel eltérő az észleletük, sem

metodológiaiailag, sem fogalmilag nem összemérhetők, a tudományos terminusok jelentése is megváltozik. (KUN 2000, LAKI é. n.)

BÉKÉS VERA a hiányzó paradigmáról írva továbbfejleszti KUN elméletét, és felhívja a figyelmet olyan elsüllyedt paradigmákra, melyek az uralkodó paradigma kérdésfeltevései mögött lappanganak, s anomáliákhoz vezethetnek. A fennálló paradigma által megsemmisített elmélet ugyanis szerinte zárványszerűen tovább él, és mivel az uralkodó paradigma ezt nem integrálta, annak válságos szakaszában újra előtör, és szerephez jut a harmadik paradigma kidolgozásában, amely ezáltal mindig utódja történetileg a megszüntetett régebbinek. Roppant tanulságos példákat is hoz éppen a nyelvtudomány történetéből (BÉKÉS 1997).

SÁNDOR KLÁRA BÉKÉS VERA nyomán jegyzi meg, hogy „a nyelvészetben átfogó értelemben nem történt paradigmaváltás a 19. század utolsó évtizedei óta, amikor a történeti-összehasonlító nyelvészet uralomra jutott” (1999a: 595), hiszen a strukturalista, illetve a generativista nyelvészlelet is a privát nyelv tételén alapul. Lappangó új paradigmaként tartja viszont számon a humboldti hagyomány szemléletének örököseként a szociolingvisztikát — mint a WITTGENSTEIN nyomán a nyelvi szabálykövetéshez egy közösség jelenlétét feltételező nem privát nyelvészleletet — a széthullott nyelvészeti univerzumban. SÁNDOR KLÁRA egyéb írásaiban sokat foglalkozik a nyelvészetben belüli töréssel vagy törésekkel, és habár sokszor tűnnek öncélúnak ezzel kapcsolatos, egyébként hibátlan logikájú fejtegetései, kétségtelen, hogy a nyelvtudomány egyes ágai az időnként optimista nyilatkozatok (pl. MÁTÉ 1993) ellenére nemigen találják egymással a hangot, mind a nemzetközi szinten, mind magyarországi viszonylatban.

Mindenesetre ha a kuni elméletből kiindulva nem feltételezzük azt, hogy a nyelvtudomány egésze immár száz éve van folyamatos válságban, akkor azt kell gondolnunk, hogy egyes ágai önálló tudományok, ami azok képviselői meggyőződésének teljesen meg is felel, csak egy probléma van ezzel: mindnek ugyanaz a vizsgálati tárgya, a nyelv, akkor is, ha — lemondva az egészre való rálátás igényéről — úgy definiálják önmagukat, mint a nyelvnek csak valamelyik aspektusával foglalkozó tudományág. A nyelv véleményem szerint azonban kielégítően nem formalizálható (tehát részekre nem analizálható) rendszer, ebből következően egyes aspektusait kiragadni, és külön tudományágot alapozni rájuk a lényeg elvesztésével jár. Ezek szerint viszont mégiscsak folyamatos válságban van a nyelvtudomány? Disszertációm megszületését is igencsak hátráltatta az a szinte tudathasadásos állapot, amelyben egyfelől a választott témáról, a tulajdonnevekről való írás igényének próbáltam megfelelni a nyelvtudomány ezzel foglalkozó területein bevett normák szerint, másfelől érezve ennek a vállalkozásnak az elvi képtelenségét is.

Ha visszatérünk egy korábbi gondolathoz, akkor mindenképpen elgondolkodtató (habár nyilván nem újszerű) felvetés, hogy amikor egy tudományág valamely problémájának tárgyalásába fog valaki, akkor tulajdonképpen még mindig a problémát tárgyalja, vagy pedig valójában már metaszintre került a vizsgálódás, és az egyes publikációk (ismerve főleg a tudományos világban az egymás munkáira történő hivatkozások szükségességére vonatkozó elvárást, ami egyébként, tekintetbe véve azt, hogy már csak a fejlődés érdekében is egymásra kell épülnie a megismerési folyamatban résztvevők munkáinak, indokolható) egymásról szólnak, egymás értelmezésének értelmezéséről. Legalábbis a jelek szerint a megismerés letéteményeseként számon tartható tudományágokban — az elvárható tudományos magatartást követve — valójában többet foglalkoznak egymás munkáinak megismerésével, mint a vizsgálat tárgyának megismerésével, ez az állapot mindenesetre elkövetkezik már valamely probléma felmerülte után nem sokkal.

Az, hogy nem lehet az elődökre való reflexió nélkül írni, és ez egy idő után a fentebb emlegetett szemüveg képződéséhez vezet, különösképpen igaz a bölcsészettudományokban és különösen a nyelvészetben. Ami azt jelenti, hogy fennáll a veszélye annak, hogy egy idő után nem feltétlenül a (vizsgált) dolgok belső logikája szerint gondolkodunk (ha feltételezzük, hogy van nekik, habár ha kutatásra érdekesítettük, akkor vélhetőleg van), hanem az általunk képviselt tudományág aktuális paradigmájának logikája szerint, és a tudományos megismerés a benne résztvevők többsége számára voltaképpen a tudományos megismerés módszereinek megismerésén nem lép túl. „A következtetések, eredmények közlési módjának pedig mindegyik tudomány egységesen a formális logika szillogizmusait fogadta el. Ha valami netán ezekkel nem fejezhető ki, az kívül esik a tudomány érdeklődési körén. Minden tudós szilárd meggyőződése, hogy ezzel a megszorítással érdemi mondanivalót (legalábbis tudománya területén) nem veszíthet el. E nélkül a meggyőződés nélkül kollégái nem tekinthetnék tudósnak. Ezzel a hozzáállással a tudomány természetesen sok mindentől elzárja magát, és belterjes, önmagát értékelő közösségek együttesévé alakul át.” (MÉRŐ 2001: 65).

MÉRŐ alapvetően nyilván a formális logika által vezérelt természettudományokra gondol az idézett sorokban, de kuhni alapokon nyugvó állításai a nyelvtudományra is igazak, habár ez lévén bölcsészettudomány, eszköztárának nem mindig a formális logika képezi az alapját, hanem sokszor egyfajta retorikai hagyomány. Ez persze a nyelvtudomány nem minden ágára igaz, sőt a rendszerezés igényével fellépő formálisabb nyelvleíró ágak kifejezetten logikai alapúak (más kérdés, hogy vajon mennyire sikeresek a lényegi kérdések megközelítését illetően), viszont azoknál, amelyek a nyelvnek formális logikai megközelítéssel

kevésbé megragadható aspektusaival foglalkoznak (mint például nyelvtörténettel, szociolingvisztikával, vagy akár a tulajdonnevekkel), ott igenis féltő, hogy a jelenségek tárgyalása a jelenségek korábbi tárgyalásainak tárgyalásába csúszik át egy metaretorikus szinten, másfelől empirikus vizsgálati anyag híján akár hipotézisekre is alapulhat.

Akár csak az érdekesség kedvéért is érdemes utalni itt SZILÁGYI N. SÁNDORra, aki szerint a nyelvtudomány a kezdetekben frusztrációval küzdve bizonygatta módszere (akkor a történeti-összehasonlító nyelvészet) tudományos voltát, s az említett frusztrációt a természettudományokkal szembeni kisebbségi érzés okozta, a kísérletezés lehetetlensége, amelynek köszönhetően a módszer némileg megkérdőjelezhetőbbnek látszik, mint a természettudomány formalizálhatóbb közelítései. Habár szorosan nem tartozik témánkhoz, de a tulajdonnevekkel kapcsolatosan úgyis lépten-nyomon előtör azok etimológiájának kérdése, tehát legalább egy bekezdés erejéig érdemes utalnunk SZILÁGYI kétségeire a nyelvtörténet módszereivel kapcsolatosan. A nyelvtudomány ezen ága alapvetően hipotézisekkel dolgozik, hiszen tárgyából adódóan szinkrón megfigyelésre, kísérletezésre nincs módja, és tegyük hozzá azt is, hogy mivel a nyelv, legalábbis annak a beszédbeli megnyilvánulása illékony valami, csak annak különböző korokból származó írásbeli rögzítései segíthetnek, ami annál kevésbé nyújt biztos támpontot, minél messzebb megyünk vissza az időben. Remek elképzelt példán mutatja be SZILÁGYI, hogy mi történhetne etimológiai értelmezés során egy 'sárkány' jelentésű, eredendően hasonló értelmű román kölcsönszóval, hogyan bizonyíthatatik be etimológusok által, hogy 'szent mókus' volt a keletkezéskori jelentése (1999: 346–8).

Lehetséges egyébként, hogy a nyelvtudomány vizsgálati tárgya lényegének megragadása mint cél — együtt a tudományosság igényével —, alkalmazva vagy egy formálisabb, vagy egy erre nem feltétlenül törekvő közelítési módszert, egyszerűen nem működik együtt, magyarul a formális megközelítés elmegy a lényeg mellett, a másik viszont formális logika híján nem elég tudományos? Vagyis: megragadható egyáltalán a nyelv lényege a tudományos módszer szabta hagyományos kereteken belül?

KERTÉSZ ANDRÁS érezhetően szintén optimista igyekszik lenni a nyelvtudomány széthullott univerzumát illetően, amikor például azt igazolja, hogy nem zárja ki egymást a chomskyánus generatív grammatika privát nyelvszemlélete a wittgensteini nem privát nyelvről vallott nézetekkel. Érdemes megjegyeznünk mindenesetre, hogy a tudományos elméletek — ahogy ő is írja — nem lehetnek ellentmondásosak, hiszen „nem lehet egyidejűleg igaz egy kijelentés és annak tagadása” (2001: 12). Ugyanazon objektumról tehát nem mondhatunk ki logikailag ellentmondó állításokat, vagy ha mégis, és fel akarjuk oldani, akkor csak úgy tehetjük, hogy

kimutatjuk, ezek nem zárják ki egymást, vagy úgy, hogy azt mutatjuk ki, hogy nem ugyanarra az objektumra vonatkoznak. Mindennek azért van jelentősége esetünkben, mert ha nem is feltétlenül olyan élesen, hogy egymásnak logikailag ellentmondó állítások egész sora létezne a nyelvtudományban, legalábbis annak tulajdonnevekkel foglalkozó területein, de nagyon sokszor bukkanhatunk témánk tárgyalása során logikailag annyira homályos pontokra, hogy tulajdonképpen ellentmondásról beszélhetünk.

Hogy mi az oka a tulajdonnevek tárgyalása kapcsán ennek a talán hosszúra nyúlt elmélkedésnek a tudományos módszerekről és arról, hogy mi a viszony a tudomány és az általa vizsgált jelenség között, azt elsősorban azzal indokolhatom, hogy dolgozatom — mint címe is mutatja — megközelítésekkel foglalkozik, és esetünkben mindenesetre — tekintve, hogy a tulajdonnevek problémája már több ezer éve felmerült — azoknak tárgyalása sokszorosan metasztintűvé vált, illetve általános kérdések helyett elsősorban a részletek felé fordult, hogy azt ne mondjuk, elveszett a részletekben, önmagát mint tudományos megközelítést pedig elmulasztotta kellőképpen definiálni. Ha tehát valaki mégis az elméleti, elvi kérdések tárgyalásába fog, nem árt, ha legalább megpróbál tisztán látni annak a szöveg-halmaznak a sűrűjében, ami a tulajdonnevek mint nyelvi jelenség alapvető kérdéseinek eddigi tárgyalása. Még akkor is, ha ez a vállalkozás nem különösebben kecsegtet sikerrel.

A jelen disszertáció áttekinteni szándékozik elsősorban a magyarországi nyelvelméleti írások lényeges vonásait, s igyekszik kiemelni az ellentmondásokat, a homályos pontokat. A tárgyalás háttérül szolgál időnként a nemzetközi szakirodalom (hangsúlyoznom kell azonban, hogy a teljesség legcsekélyebb igénye nélkül, és csak a saját gondolatmenetem alátámasztására idézek külföldi szerzőket), illetve a nevek megközelítésére vonatkozó klasszikus filozófiai nézetek, továbbá a tulajdonnevekről a magyartól eltérő nyelvek alapján ismeretes adalékok. Az alapvető kérdés, ami a tulajdonnevekkel kapcsolatosan foglalkoztat, nem is annyira a jelentésük, mibenlétük megragadása, hanem sokkal inkább az (és ezen keresztül próbálom a mibenlétük kérdését is megközelíteni), hogy hogyan helyezkednek el a nyelvi rendszerben, és hogy mennyire és milyen értelmezésben használható egyáltalán a rendszer fogalma ezekkel (és mellesleg a nyelvvel) kapcsolatosan. Igyekszem bemutatni a magyar szakirodalom azon nézeteit, melyek a hagyományos nyelvtani rendszerbe való besorolás kényszerének különféle aspektusait és eredményeit tükrözik. Dolgozatomnak ez teszi ki az érdemi részét, majd rátérek olyan egyéb megközelítési módokra is, melyek a rendszerfogalmat nem formális logikai alapon értelmezik. A cél, mint a cím is mutatja, egyfajta áttekintés, érzékeny pontok kitapintása, és azon nézetem sugallata, hogy a tulajdonnevek a nyelv nem formális rendszerként való értelmezése esetében tekinthetők külön nyelvi kategóriának. Azért csak

sugallat, mert munkámnak jelen pillanatban nem célja, hogy kidolgozza jobban ezt a kérdéskört.

Disszertációm nem vállalhatja fel a teljesség igényét, és bár a magyar szakirodalomnak a tulajdonnevek általánosabb megközelítésével kapcsolatos legfontosabb munkáira és nézeteire igyekszik kitérni, előfordulhat, hogy valamely fontosabb mű kimarad a tárgyalásból. A munkámban szereplő idegen nyelvű (angol, olasz) forrásokból vett idézetek saját fordításaim, ha az illető munka az irodalomjegyzékben eredeti nyelvű kiadására hivatkozva szerepel.

A disszertáció elkészültéért köszönettel tartozom a debreceni magyar nyelvészeti tanszék munkatársainak, elsősorban témavezetőmnek, Hoffmann Istvánnak, szakmai segítségnyújtásáért és tanácsaiért, továbbá Nyirkos István tanár úrnak, a magyar nyelvészeti doktori alprogram korábbi vezetőjének, maximális emberi támogatásáért, Tóth Valériának technikai és szervezési segítségéért, és végül, de nem utolsósorban Kis Tamásnak, aki baráti módon mindig meghallgatta az egésszel kapcsolatos kétségeimet.

1. Mi a tulajdonnév?

1.1. Kezdetben volt a név?

Vessünk először is egy pillantást egészen metanyelvi szinten a név kérdésre, hiszen „...nem haszontalan emlékeztetni arra, hogy magának a *name* 'név' szónak olyan genealógiája van, mely egészen addig a nyelvcsaládig vezet vissza, melynek az angol az egyik leszármazottja, vagy talán még visszább. Nemcsak az óangol *nama* és *noma*, továbbá az ófríz *nama*, *noma*, ószász *namo*, ófelnémet *namo*, óskandináv *nafn*, *namn*, gót *namo* feltételez egy germán **namōn* alakot, de a latin *nōmen* és a görög *ónoma* is arról tanúskodik, hogy a Mediterráneum klasszikus szaváról van szó. Ráadásul feljegyzett rokonszavak vannak a szanszkrit, avesztai, A és B tokhár, ószláv, óporosz, örmény, albán, hettita, ír és korai walesi nyelvekből, melyek alapján egy indoeurópai *en(o)mn* ~ *(o)nomn* ~ *nōmn* tövet és forrást feltételezhetünk [...]. Így tehát nem maradhat kétség afelől, hogy a név fogalma 'sajátos megjelölés' értelemben minden indoeurópai nyelvet beszélő számára ismert, és e nyelvek közös ősében is az kellett, hogy legyen. Sőt, ha a 'név' jelentésű finnugor *nām*, *nam*, *nem*, *namma* és a magyar *név* nem korai kölcsönszavak — és a leghozzáértőbb nyelvtörténészek szerint nem —, akkor a nyelvileg megnevezhető identitás fogalmának sokkal régebbinek kell lennie” (NICOLAISEN 1995: 384).

Teljesen indokolt, helyesebben szükségszerű valamely kérdéskör tárgyalása során, hogy kezdetnek meghatározzuk a vizsgálat tárgyát. Esetünkben a sokszor feltett, de igazából meg nem válaszolt kérdés az, hogy mi a tulajdonnév. Amit biztosan állíthatunk róla — legalábbis a szakirodalom sohasem kérdőjelezi meg — az az, hogy nyelvi jel, általánosságban a világ nyelveiben való előfordulását tekintve pedig univerzálé, tehát nem nyelvspecifikus jelenség.

Ezzel viszont nem jutottunk sokkal előbbre. Ha azt mondjuk, hogy **n y e l v i j e l**, azzal sokat nem mondtunk, hiszen gyakorlatilag a nyelvészet által vizsgált minden jelenség nyelvi jel vagy jelkapcsolat, illetőleg azok valamely aspektusa. A tulajdonnevek, lévén a gondolkodásnak a verbális kommunikáció hagyományos eszközeivel (beszédhangokkal, illetve betűk sorozatával) kifejeződő jelenségei, feltétlenül nyelvi jelnek minősíthetők. Ennek a válasznak tehát legfeljebb akkor lenne jelentősége, ha

a kérdést nem a nyelvészet, hanem a világ valamely jóval általánosabb megközelítése keretében tennék fel. Márpedig a kérdésfeltevés során a tulajdonnevet igazából nem a világ különféle jelenségei közül próbáljuk elhatárolni, hanem épp a nyelvi jelek között, azok viszonylatában szeretnénk meghatározni, ebből következően tovább kellene szűkítenünk a választ.

Az, hogy a tulajdonnév nyelvi univerzálé, empirikus alapokon mondható ki, tehát minden vizsgált nyelvben találtak rá példát, de léte logikailag nem szükségszerű, hiszen minden tulajdonnév kifejezhető valamely „közszói” alapú körülírással (és mint látni fogjuk, némelyikük éppenséggel nehezen határolható el egy közszói körülírástól).

Ez a tény teszi igazán érdekessé a tulajdonneveket. A nyelvi jelek általában ugyanis szükségszerűek, vagy önmagukban, mint fogalmakat megjelölő általános jelölők, melyekkel utalhatunk észleleteinkre, vagy pedig mint olyan viszonyjelek, melyekkel a fogalmak közötti logikai kapcsolatokat teremtik meg a közlésben. A tulajdonnévnek egy ilyenfajta rendszerben, mely szükséges elemekből és azok szükséges kapcsolatából épül fel, logikailag nem jut szerep (tehát hiánya nem jelentené azt, hogy a rendszerből hiányzik ott valami), de a tapasztalat azt mutatja, hogy mégis ott van a fogalmi elemek között, ráadásul a nyelvhasználatban igen gyakran megjelenő és nagyon gyakran új tagokkal gyarapodó elemtípus. Természetesen meg kell jegyeznünk, hogy a tulajdonnév nem egyedülálló nyelvi elem olyan tekintetben, hogy logikailag nem szükségszerű, hiszen szintén nem szükségszerűek logikailag a névmások, proformák sem a nyelvben (vö. SZÉPE 1970).

Mivel a tulajdonnévi osztály kialakulását sem nyelvi, sem közvetlen logikai szempontok nem indokolják, HOFFMANN szerint a nyelvi gazdaság mozgatórugói állhatnak mögötte, ami a kommunikációs folyamatok elengedhetetlen fontosságú szervezőereje (és tegyük hozzá, hogy a gazdaságosságra törekvés az élet legtöbb területén egyértelműen megnyilvánuló mozgatórugó, tehát a nyelvben betöltött szerepének felismerését igen csak fontosnak kell tartanunk). Nyelvi gazdaságosságon itt és általában olyan elv értendő, amely a felesleges jelek kiszűrésére irányul a nyelv bármely szintjén, a hangtani szinttől egészen a szöveg szintjéig, s itt HOFFMANN nyilván azt érti rajta, hogy a tulajdonnév alkalmazásával egyszerűbben, közvetlenebbül, tehát gazdaságosabban tudunk utalni valamely denotátumra, mint esetleg hosszabb körülírások igénybevételével (1993: 20). A tulajdonnevek használata tehát igazából azt teszi lehetővé, hogy minél kevesebb energiabefektetéssel minél több információt közölhessünk. Hasonlóan gondolkodik NYIRKOS, aki a tulajdonnév hírértékéről szólván megállapítja, hogy a tulajdonnevek a közszókkal szemben „kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmasak a fogalmi

osztályok jelölésére [...]. Ha ugyanis a kommunikációelmélet azon alapvető tételéből indulunk ki, hogy az *I* (= információ) annál teljesebb, minél több bizonytalansági tényezőt szüntet meg, szűr ki, akkor a nyelv közlő funkciójának vizsgálata során a tulajdonnevek szerepét igen lényegesnek kell tartanunk” (NYIRKOS 1989: 293). Vagyis a tulajdonnevek — melyeknek hírértéke egyébként az előzetes megismerési folyamatból ered — azt az utaló funkciót, melyet például a köznevek úgy töltenek be, hogy dolgok valamely hasonlóság, egyezés alapján közösnek tekintett osztályára vonatkoznak, rendkívüli módon, egyetlen egyedre képesek leszűkíteni, egy adott kommunikációs folyamat során a lehető legteljesebb egyértelműséggel, anélkül, hogy a köznévi jelölőt további, leíró jellegű determinálókkal kellene ellátnunk (és ezáltal gazdaságtalanabbá tennünk a közlést).

SZÉPE — szintén kommunikációs, illetve grammatikai szempontból közelítve a tulajdonnevet — arra a kérdésre, hogy a névadási funkció hol helyezkedik el a nyelvben, a következőket írja: „A definiálás sajátosan metalingvisztikai funkció: egy nyelvi elemről más nyelvi elemek (egy metanyelv elemei) segítségével készítünk definíciót egy szemantikai egyenlet — és még néhány egyéb tényező — segítségével. A névadás sajátos módon mintha a definíció műveletének visszája volna. A névadás esetében egy adott koordináta-rendszeren belül egy pont kap olyan nyelvi címkét, amely ezentúl önmagában képviseli a pontot és a koordináta-rendszert.” Nem tesz említést a gazdaságossági szempontról, viszont a következő álláspontra jut: „A névadási funkció nem tisztán nyelvi (kommunikációs) funkció, hanem a nyelv segítségével gyakorolt antropológiai funkció”, illetőleg kimondja, hogy „A névadás társadalmi aktus, a n é v t á r s a d a l m i i n t é z m é n y” (1970: 309; kiemelés tőlem), ami nyilván beleilleszkedik abba az általánosabb megközelítésbe, amely szerint a nyelv gyakorlati használata már nem tisztán nyelvi jelenség. Másoknál is megjelenik olyan vélemény, amely a név társadalmibb és kevésbé nyelvi aspektusát emeli ki: „Meg kell jegyeznünk, hogy a kulcsszó ebben az összefüggésben az *ismerni*. Hogy megfelelő módon használhassuk, ahhoz ugyanis *ismernünk* kell a nevet, míg arra, hogy *megértsük*, nincs szükségünk” (NICOLAISEN 1976: 143).

Ez a társadalmi megközelítés még kiegészülhet egy gondolattal: SEARLE tudat és intencionalitás kérdéseit feszegetve felteszi többek között a kérdést az eredendő intencionalitással kapcsolatban: „hogyan jelentheti a *Clinton* szó Clintont? A szónak, végtére is, csak eredeztetett intencionalitása van” (2000: 101). A *k o l l e k t í v i n t e n c i o n a l i t á s s a l* viszont társas és intézményi tények magyarázhatók meg, például tegyük fel, hogy egy közösség falat épít saját védelmére, de időközben lekopik a fal, egy sor kő marad, és mégsem lépik át a határát. A magyarázat: „kezdetben a fal fizikai

sajátosságai alapján látta el kijelölt feladatát. A történet módosítása nyomán a fal már nem a fizikai sajátosságai alapján látja el feladatát, hanem a kollektívan cselekvő egyének kollektív elfogadása, illetve elismerése alapján, annak az elfogadása, illetve elismerése alapján, hogy a fal rendelkezik bizonyos státussal, mely státussal bizonyos feladat jár. A cselekmény módosításának nyomán bekövetkezett változások leírására újabb kifejezést kell bevezetnem; az ilyen feladatot nevezem státusfunkciónak. Úgy vélem, ez a lépés, vagyis a fizikai feladattól a státusfunkció kollektív elfogadásáig vezető lépés alkotja az emberi intézményi valóság alapvető fogalmi struktúráját. Általában az intézményi struktúrák esetében a struktúra nem láthatja el feladatát kizárólag a fizikai jellemzői alapján, hanem szükség van a kollektív elfogadásra” (SEARLE 2000: 126–7). A tulajdonnévnek mint társadalmi intézménynek analóg a működése a kollektív nyelvhasználatban.

Az tehát, hogy a tulajdonnév létét a nyelvben bizonyos pragmatikus szempontok indokolhatják, véleményem szerint maximálisan elfogadható álláspont. Ezzel tehát az a kérdés, hogy a tulajdonnév miért univerzálisan elterjedt jelenség a nyelvekben, szerintem megválaszoltnak tekinthető: ha nem is valamely rendszerlogika alapján, de a kommunikáció gazdaságos, eredményes megvalósulása érdekében létük szükségszerű avagy inkább célszerű.

Vagyis eddig eljutottunk odáig, hogy kimondjuk, a tulajdonnév nyelvi jelenség, illetve megindokoljuk azt, hogy miért használják a nyelvek. Mindez a gyakorlat, a mindennapi használat szempontjából teljesen kielégítő is lehetne. A tudomány azonban nem elégszik meg ennyivel, és vizsgálata adott tárgyát igyekszik saját területének fogalmi rendszerén belül minél pontosabban megragadni, elhelyezni.

A fejezetcímben is feltett alapkérdés, hogy mi a tulajdonnév, nemcsak a névtannak a legelméletibb kérdése, hanem általában a nyelvészetben, továbbá a logikában, filozófiában is sokat kutatott probléma. Az alábbiakban épp ez okból — mint azt a bevezetőben is említettem — igyekszem elsősorban a magyarországi nyelvészek elméleti közelítési módjait bemutatni, viszont a háttér megteremtése érdekében, illetve mert a szakirodalom egymáshoz kötődései szükségessé teszik, nagyon röviden utalva a legfontosabb megelőző európai (logikai, filozófiai megközelítésű) elméletekre is.

UMBERTO ECO, a Biblia szövegében nyomozva a Babel előtti nyelv kérdésével kapcsolatban, így ír. „Ádám a különböző állatokat *nominibus suis* nevezte meg, s ha ezt úgy fordítjuk, hogy »a maguk nevének«, nem oldunk meg semmit. Mert mit jelent ez? Azokkal a nevekkel illeti-e Ádám az állatokat, amelyek valami nyelven kívüli címen illették meg őket, vagy

azokkal, melyeket (az ádami hagyomány alapján) mi tulajdonítunk nekik? Olyan név-e minden Ádám által adott név, mely természete okán az állat neve *kell*t hogy legyen, vagy olyan, melyet a Névadó önkényes döntéssel, *ad placitum* ruházott rá, ily módon egy konvenciót állítva fel?” (1998: 24).

Azért is idéztem az iménti gondolatot, mert a kezdet kezdeteként a bölcsészettudományok hagyományaiból következően nem új és nem is feltétlenül haszontalan fogás a Bibliára utalni. Másrészt azt is kiválóan láthatjuk ezzel, hogy meglehetősen ősi a nevek kérdése az európai kultúrában (mint látjuk, „kezdetben volt”). Persze — hogy a nyelvészeti megközelítést ne felejtsük — tisztán kell látni, hogy amikor névről beszélünk, ezen nem feltétlenül a név mint tulajdonnév értelmeződik itt még, hanem a név mint olyan fogalmi jelölő, amely nyelvtani fogalmaink szerint köznévi és tulajdonnévi egyaránt lehet, vagyis grammatikailag a főnév és a főnévi viselkedésű szerkezetek, szemantikailag pedig valamely dologra, szubsztanciára történő utalás. Amikor a nyelvészek a görögökhöz visszamenően idézgetik a tulajdonnév legkorábbi meghatározásait, akkor is megfigyelhető, hogy a név fogalmába ott még sokáig mindkét aspektus, a köznévi és a tulajdonnévi is beletartozik. Habár véleményem szerint a nyelvészek számára a tulajdonnevekről (és nem a szófaji felosztásról általában) gondolkodva áttételes a jelentősége az idézeteknek egészen odáig, amíg nem konkrétan a tulajdonnevek és közszavak elkülönítő jellegű definícióiról esik szó, hiszen az általában idézett meghatározások Hérakleitosztól Arisztotelészig a név iménti, tehát névszói jellegű értelmének meghatározásával, illetőleg a fogalmakat jelölő nyelvi elemeknek a nyelv egyéb elemeitől való elkülönítésével foglalkoznak még, és csak későbbi keletű a tulajdonnév elhatárolása.

Ami bennünket érdekelhet, ha a tulajdonnév legkorábbi meghatározása körül szemlélődünk, az a következőkből derül ki: „A középkor alapvető megkülönböztetése tulajdonnevek (*nomen proprium*) és köznevek (*nomen appellativum*) között közvetlenül visszavezethető Donatus késői latin *Ars Grammaticájára* (II, 1) és Priscianus *Institutiones Grammaticae-jára* (II, 18, 25), akik viszont az alexandriai Thrax és Apollonius követői, mely megkülönböztetés szerint a tulajdonnév az egyedet valami sajátos szubsztanciája vagy minősége értelmében jelöli, és a tulajdonnévség speciális fajtái (*modi specialissimi*) a keresztnév (*praenomen*), a név (*nomen*) mint olyan, a családnév (*cognomen*) és a ragadványnév (*agnomen*)” (SUMMERELL 1995: 370). Ez a felfogás egyébként jól láthatóan a személyek neveire összpontosít, és mint látjuk, máris igénye van azok további csoportosítására is.

A középkori filozófiára vezethető vissza az a nézet, hogy a tulajdonnévnek az általánosítás a sajátos feladata, megjelöl, de nincs

mellékesen általánosító jelentése, vagyis van denotátuma, de nincs konnotációja. Occam szembeállította az *a b s z o l ú t n e v e k n e k* (nomina mere absoluta) is nevezhető olyan névszókat, melyek jelentésükön kívül mellékjelentéssel nem rendelkeznek, illetve a konnotatív vagy relatív neveket (nomina connotativa seu relativa), melyek tulajdonságra vagy olyan dologra utalnak, melyeknek ez a tulajdonsága van, vagyis mai nyelvtani fogalmaink szerint a tulajdonneveket különítette el a közszavaktól. John Stuart Millt, illetve századunkban Gardinert szokás idézni ennek a felfogásnak a képviselőiként. Utóbbi a következőképpen fogalmazta meg a tulajdonnevek jelentésének helyzetét: „a tény, hogy e neveknek van némi értelme, levon valamennyit, de csak egy keveset, tisztaságuk értékéből. A legtisztább tulajdonnevek teljesen önkényesek, és semmiféle értelemmel nem rendelkeznek” (1954, idézi NICOLAISEN 1976: 145).

1.2. Közvetlenebb filozófiai, logikai alapok

A logika, a filozófia területén kívülállóként meglehetősen veszélyes kísérlet még az egyes elméleteknek csak a nagyon vázlatos bemutatására, sőt: az azokra történő hivatkozásra is vállalkozni, de úgy vélem, elkerülhetetlen legalább a nagy FREGE–RUSSELL–WITTGENSTEIN hármásra, továbbá KRIPKÉre utalni. Persze nem szabad elfelednünk, hogy — mint egyes idézett szerzők utalnak is rá — a logikában mind a tulajdonnév, mind a jelentés fogalma eltérő attól, ahogyan a nyelvészet általában felfogja (anélkül egyébként, hogy akár a nyelvészek álláspontja egységes lenne ezen kérdésekben). „A logikát [...] a kijelentések jelentése érdekli, a szavak jelentése csak olyan mértékben játszik szerepet, amilyen mértékben hozzájárulnak a kijelentések jelentéséhez” (KIEFER 2000a: 5). A logikai jelentésfogalom jelek, jelkombinációk vonatkozása (referencia avagy denotátum), s ez tulajdonnevek esetében a tulajdonnév hordozójára utal, köznévnél viszont a vonatkozás csak mondatban megfogalmazott kijelentés, prepozíció esetén érvényesülhet, amikor is határozottá tesszük a köznevet. RUZSA IMRE logika tankönyve alapján a tulajdonnév az úgynevezett *i n d i v i d u m n e v e k* (melyek valamely individuális objektumot kell, hogy egyértelműen jelöljenek) „legegyszerűbb esete”, mivel konvenció alapján jelöl valamely objektumot (1988: 22). FABÓ KINGA szerint egyébként — mivel mást jelent a tulajdonnév–köznév fogalompár logikai, és mást nyelvi szempontból — ugyanazt a terminológiát használni a kettőre zavaró. Ezért az eddig a logikának kellene meghagyni, különösen hogy nyelvészeti írásokban is logikai–szemantikai alapú a fogalommeghatározás

(habár a nyelvészeti tulajdonnév-fogalom nem logikai, nyelvfilozófiai elemzés eredménye, hanem kevert szempontú), tehát a nyelvészetben FABÓ szerint új elnevezést kellene keresni (1980: 51).

FREGE szerint a név mind denotációval vagy vonatkozással (Bedeutung; később Carnapnál extenzió), vagyis amit kifejez, mind jelentéssel (Sinn; Carnapnál intenzió), vagyis ahogy kifejez, rendelkezik. (Erről FREGE „Über Sinn und Bedeutung” címen 1892-ben készült írásának magyar fordítása egyébként az irodalomjegyzékben is látható módon a következő: „Jelentés és jelölés”.) Sokat idézett példája, hogy ugyanaz a vonatkozása az *Abendstern* ’alkonycsillag’ és a *Morgenstern* ’hajnalcsillag’ névnek (mindkettő a Vénusz bolygóra utal), de jelentésük mégis más. (Jegyezzük meg, egyelőre csak zárójelben, hogy ezek a példái a magyar nyelvtanban nem számítanak tulajdonnévnek, viszont éppen tulajdonnév és köznév határán tartanak számon.) „Kézenfekvő tehát, hogy egy jellel (névvel, szókapcsolattal, írásjeggyel) ne csak azt kapcsoljuk össze, amit megjelöl, s amit a jel jelölésének hívhatunk, hanem ezen kívül azt is, amit a jel jelentésének neveznek, és amely a meghatározás módját foglalja magában” (1980: 158). Tanulmányában FREGE tulajdonnévnek nevez minden olyan jelölést, amelynek jelölete egy meghatározott, konkrét tárgy, tehát ő sem szigorúan ugyanarra gondol, mint amit a nyelvészet tulajdonnéven érteni szokott, viszont tesz megjegyzést ezeknek az általunk vizsgált, szűkebb értelemben vett, általa valódiaknak nevezett tulajdonneveknek a jelentéséről is: „Valódi tulajdonnevek esetében, mint »Arisztotelész«, a vélemények a jelentésről persze eltérőek lehetnek. El lehet fogadni pl. ezt: Platón tanítványa és Nagy Sándor nevelője. Aki ezt teszi, az »Arisztotelész Sztageirából származott« mondathoz más jelentést fog kapcsolni, mint aki a név jelentéséül ezt fogadja el: Nagy Sándor Sztageirából származó nevelője. A jelentés ezen ingadozásai elviselhetők mindaddig, amíg a jelölés ugyanaz marad, egy bizonyító tudományban azonban ezeket el kell kerülni, egy tökéletes nyelvben pedig nem szabad előfordulniuk” (159). „A jel jelölésétől és jelentésétől meg kell különböztetnünk a hozzá kapcsolódó képzetet. [...] Még egy és ugyanannál az embernél sem kapcsolódik ugyanaz a képzet mindig ugyanahhoz a jelentéshez” (161). (Vö. még KOZLOVA 1976, KÁLMÁN–RÁDAI 2001.)

BERTRAND RUSSELL megkülönbözteti a tulajdonnevet a leírástól, és — bár FREGE egyenlőknek tekintette az úgynevezett meghatározott leírásokat a tulajdonnevekkel — szerinte ezek logikai, szemantikai természete eltérő, és a dolgokat különbözőképpen jelölik. A valódi tulajdonnév RUSSELL szerint mindig valaminek a neve, konkrét hordozóval bír, ha nem

létezik a jelöltje, akkor értelmetlenné lesz. Leírások mögött viszont nem szükségszerű, hogy legyen a valóságban megfeleltethető objektum. Leírás és tulajdonnév viszonyáról például így ír: „minden helynév — London, Anglia, Európa, a Föld, a Naprendszer — használata leírásokat foglal magában, amelyek egy bizonyos vagy több különösségből indulnak ki, melyekkel ismeretségben vagyunk” (1991: 61). Egyébként, mint tudjuk, nem is biztos, hogy tudni lehet mindig, pontosan melyik leírásnak a rövidítéséről van szó: például az *Arisztotelész* vajon a *Platón tanítványa* vagy a *Nagy Sándor nevelője* rövidítése? RUSSELL szerint az általunk ismert mozzanatokból tevődik össze a név jelentése: „Ha például Julius Caesarról megállapítunk valamit, nyilvánvaló, hogy Caesar maga nincs elménk előtt, tehát nem vagyunk ismeretségben vele. Elménkben valamely leírás van Julius Caesarról: »az a férfiú, akit március idusán megöltek«, »a római imperium alapítója« vagy talán egyszerűen »az a férfi, akinek Julius Caesar volt a neve«. (Ez utolsó leírásban Julius Caesar egy hangzat vagy alak, amellyel ismeretségben vagyunk.)” (1991: 64). SÓS VILMOS a tulajdonnév jelentéséről szólva így ír: „A tulajdonnév és aközött, amit denotál, névreláció áll fenn, és maga a megnevezett dolog a denotáció.” A logikában a *Waverley szerzője* is tulajdonnév, hiszen denotálja Walter Scottot (aki eleinte ezzel a megjelöléssel jelentette meg további regényeit mintegy álnév gyanánt). Azonban a tulajdonnév jelentése nemcsak denotációja, hiszen az iménti két név bár ugyanazt denotálja, jelentésük mégis más. RUSSELL szerint „a denotáció nem összetevője a kijelentésnek, kivéve a tulajdonnevek esetét, vagyis azokat a szavakat, amelyek nem valamilyen minőséget tulajdonítanak egy tárgynak, hanem pusztán és kizárólag megnevezik azt” (1976: 363). Ha jelentésük ugyanaz volna, helyettesíthetők lennének jelentésváltozás nélkül egymással. „A fogalmakat nem tartjuk lingvisztikaiaknak, mert szinonim nevek kifejezhetik ugyanazt az értelmet vagy fogalmat egy nyelven belül, vagy különböző nyelveken, s ugyanaz a név kifejezhet különböző értelmeket is, vagy különböző nyelveken, vagy — a kétértelműség miatt — akár egy nyelven belül is. Meg kell engednünk nem tényleges dolgok fogalmainak a létét is, azaz olyan nevek létét, amelyeknek van értelmük, de nincs denotációjuk. (Például »Pegazus«, »Franciaország királya 1905-ben«.) Ha teljesen értünk egy nyelvet, akkor tudnunk kell a nyelv összes neveinek értelmét, de nem kell feltétlenül tudnunk, hogy mely értelmeik határoznak meg egy és ugyanazon denotációt, sőt, azt sem, hogy melyek határoznak meg egyáltalán denotációt” (SÓS 1978: 158–60).

WITTGENSTEIN a tulajdonnév jelentését denotátumával azonosította kezdetben. „A név a tárgyat jelenti. A tárgy az ő jelentése” (1963: 119). „A nevet semmiféle meghatározás által sem lehet továbbelemezni: a név —

alapjel” (120). „...nagyon különböző dolgokat nevezünk »név«-nek; a »név« szó egy szónak számos különféle, egymással sok különböző módon rokon használati módját jellemzi” (1992: 39). A tulajdonnevek WITTGENSTEIN szerint voltaképpen valami egyszerűt jelölnek. Ha tulajdonneveket használunk valamely nyelvjáték során, akkor ha azt mondjuk, hogy valamelyik jelentés nélkülivé válik (hordozója megszűnik létezni vagy más nevet használunk rá), akkor a jelentésen itt tulajdonképpen a nyelvbeli használatot érti. Mint tudjuk, a WITTGENSTEINhez kötődő privátnyelv-elmélet lényege az, hogy elutasította a privát nyelvet, vagyis az individuális, az egyéni tudathoz kötődő nyelv létezését, ehelyett alternatív, *n e m p r i v á t* (antikarteziánus) nyelvkonceptiót mutatott, a szavak jelentése nála „az a grammatikailag szabályozott mód lesz, ahogyan a közösség e nyelvjátékok szövedékeként felfogott nyelv szavait használhatja” (BÉKÉS 1997: 29), vagyis a tulajdonnév jelentését is teljesen a közösségi használat adja meg.

KRIPKE viszont tagadja a tulajdonnév jelentésességét. Szerinte a tulajdonnevek *m e r e v j e l ö l ö k* (rigid designators), ami annyit tesz, hogy logikai jelentésük nincsen, denotátumuk pedig adott argumentáción belül nem változik meg. (Míg egy leírás, tehát például a *Franciaország királya* vonatkozása változhat időnként, a tulajdonneveknél ez nem megengedhető.) Éppen ezért tudja a logika az olyan tulajdonneveket is tulajdonnevekként értelmezni, amelyek több denotátumra is utalhatnak, például egyes személyneveket. A merev jelölők elméletét a következőképpen vezeti be: „Nevezünk valamit merev jelölőnek, ha az minden lehetséges világban ugyanazt az objektumot jelöli ki, és nem merev vagy véletlen jelölőnek, ha ez nem így van. Azt természetesen nem követeljük meg, hogy az objektumok minden lehetséges világban létezzenek is” (KRIPKE 1997: 416). Állítása szerint a tulajdonnevek ide tartoznak, a merev jelölők közé. Az előfordulhatott volna, hogy 1970-ben nem Nixon nyeri az amerikai elnökválasztást, de Nixonon kívül senki más nem lehet Nixon. „Egy merev jelölő akkor jelöl ki egy objektumot, ha mindenütt, ahol az az objektum létezik, azt az objektumot jelöli ki, továbbá, ha az az objektum egy szükségszerű létező, akkor a jelölőt erősen merevnek nevezhetjük. Például, »az 1970-es amerikai elnök« egy bizonyos embert, Nixont jelöli ki; de lehetett volna valaki más (pl. Humphrey) az Egyesült Államok elnöke 1970-ben, nem pedig Nixon; tehát ez a jelölő nem merev.” (KRIPKE 1997: 417). A nevek által jelölt létezők tulajdonságait összeszedve a tulajdonságköteg-elmülethez (másutt tulajdonságnyalábként fordítják) jutunk, ám KRIPKE szerint egy tulajdonságköteg nem azonosítható valamely létezővel (viszont azt sem mondhatjuk, hogy ezen tulajdonságok mögött

lenne tulajdonságok nélküli dologként). Állítása szerint „az sem szükséges, hogy egy objektumnak azok legyenek az alapvető tulajdonságai, amelyeket az aktuális világban azonosításukra használunk, ha egyáltalán az aktuális világban tulajdonságok útján azonosítódik” (420).

A tulajdonnevekkel kapcsolatos álláspontjának értelmezésével kapcsolatban nem szabad egyébiránt figyelmen kívül hagynunk KRIPKE saját nézetét: „tételeimet kritikusaik egy része és egyes szimpatizánsok úgy tűnik, úgy olvasták, mintha azok állítanák, vagy legalábbis implikálnák a tulajdonnevek univerzális helyettesíthetőségének tételét. Ez úgy érthető, mintha azt állítanánk, hogy egy »Cicero«-t tartalmazó mondat ugyanazt a »propozíciót« fejezné ki, mint az a neki megfelelő mondat, melyben »Tullius« van; hogy az egyik által kifejezett proposíciót hinni annyi, mint a másik által kifejezett proposíciót hinni, vagy hogy ezek valamennyi szemantikai szempontból azonosak. Úgy tűnik, RUSSELL nem ezen az állásponton volt a »logikai tulajdonnevek«-kel [*logically proper names*] kapcsolatban, és ez megfelel a névadás tisztán milli képének, ahol a név referense hozzájárul ahhoz, ami kifejeződik” (KRIPKE 1997: 424).

1.3. A XX. századi magyar névelméleti szakirodalom áttekintése

A magyar nyelvtudomány nyelvelmélettel foglalkozó képviselői közül GOMBOCZ ZOLTÁN az első, aki a tulajdonnevet meghatározta, helyesebben jelentésének kérdésével foglalkozott (1926). Az őt követők sorban elvetik GOMBOCZ azon, korábbi filozófiai nézeteken nyugvó tételét, mely szerint a tulajdonnévnek nincs jelentése, viszont ennek az ezek szerint mégiscsak meglevő jelentésnek a mibenlétét illetően nincsenek egységes állásponton. Hogy miközben a tulajdonnév mibenlétéről, jelentéséről elmélkednek, kutatásuk tárgyát sem határozták meg és nem határolták körül kellőképpen, és közben ezzel párhuzamosan ráadásul mások nagyarányú névgyűjtésbe, illetőleg az adatok feldolgozásába fogtak, arra BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY tanulmánya (1977) hívta fel a figyelmet, azzal együtt, hogy megállapította, nyelvi-nyelvészeti alapon nem indokolt a magyarban a tulajdonnév kategória fenntartása az általában oda sorolt elemekre vonatkozóan. E tanulmány nagyjából visszhang nélkül maradt, pedig nem is annyira saját eredményei, mint inkább kérdésfeltevései érdemelnek figyelmet. Ettől függetlenül a tisztázatlanságok, a vitatható tudományosságú, illetve nem egységes (nyelvészeti) szemléletmódot alkalmazó megközelítések a tulajdonnév körül a mai napig megmaradtak a hazai szakirodalomban.

Vajon milyen tudományok illetékesek egyáltalán a tulajdonnevek kérdéseivel kapcsolatban? A névtan — Magyarországon különösképpen — öntudatosan hangoztatja önállóságát. PAPP LÁSZLÓ 1970-ben úgy vélte, hogy a névtan és a nyelvtudomány részben alá-, részben mellérendelt viszonyban vannak, hiszen a tulajdonnevek ugyanúgy nyelvi elemek, mint más, a nyelvészet által vizsgált jelenségek, bár a nyelv funkcionálásában betöltött szerepük eltér. A névtudományt annyiban tekinti önállóknak, hogy „saját problémáit saját módszerei segítségével igyekszik megoldani” (28). A névtan mindenesetre magát akár olyan szinten is önállóknak tartja, hogy nemcsak a nyelvészet alágának tekinti magát, hanem, mint az imént említettük, interdiszciplinárisnak, vagyis olyannak, amely több hagyományos tudományág módszereit, megközelítési módjait is alkalmazhatja. Örök kérdés, hogy jogos-e, hogy a nyelvészetten kívül keresgéljünk bármely, nyelvi jelenséggel kapcsolatos ügyben? Mivel tulajdonképpen itt, a tulajdonnevek esetében is nyelvi jelről van szó, kétségbenvonhatatlan, hogy az lenne jogos, ha igyekeznénk megmaradni a nyelvészetten belül, hiszen az alapproblémák nyelvi jellegűek.

Viszont az is nyilvánvaló, hogy a nyelvészet (beleértve tehát a tulajdonnevek vizsgálatát is) hermetikusan nem határolható el egyéb tudományterületektől vagy az ember által érzékelt valóság más megközelítési módjaitól, hiszen a nyelv alapvetően épp a valósághoz való viszonyulásunk kifejezésére használatos, és tudatunk talán legközvetlenebb kimeneti eszköze. Már az eddigiek is igazolták a tulajdonnevek tárgyalásával kapcsolatban, hogy a filozófia, a logika, illetve a kommunikációelmélet — amelyek persze egyébként is közeli kapcsolatban állnak a nyelvészettel — nagyon is lényeges dolgokat tudnak mondani témánkról.

KIEFER FERENC (2000) a következő vizsgálati lehetőségeket sorolja fel tulajdonnevekkel kapcsolatban, s jogosan állapítja meg, hogy ezek viszont gyakorlatilag egymástól függetlenek:

1. a filozófusé, aki a tulajdonnév referenciális tulajdonságát nézi, és nem tulajdonít jelentést a tulajdonnévnek;
2. a filológusé, aki a tulajdonnév eredetével, elterjedtségével, motiváltságával foglalkozik;
3. a hagyományos névtanósé, aki főleg filológiai jellegű megközelítéssel él;
4. a nyelvészé, aki a tulajdonnév használati szabályaival foglalkozik.

A névtan mindenesetre komplex módszereket alkalmaz, és PAPP LÁSZLÓ (1970) szerint kétségtelen, hogy alapvetően kétféle szaktudomány felé húz: egyrészt mivel eleve konstruált fogalmakból, axiómákból, posztulátumokból épít rendszert, továbbá a rendszeren belül érvényes tételeket ebből vezetik

le, az igazság tudományokhoz közelít, melyek igazságai tértől, időtől függetlenül érvényesek, de csak saját rendszerükön belül. Másrészt a valóság megismerésére irányuló törekvései alapján (mely megismerés során egyébként a megismerő bele is avatkozik a valóság tényeibe) való tudomány, és módszerül az indukció nevezhető meg: tényekből indulnak ki, mennyiségi és minőségi analízist végeznek. Kellő mennyiségű ismeretanyag felhalmozódásával viszont a dedukció is szóba jöhet: az anyag logikai rendben bemutatható, és feltárhatók az összefüggések. Itt valójában egyébként arról is szó van, hogy a névelmélettel, illetve a valamilyen szempontú névgyűjtéssel és a gyűjtött adatok bemutatásával, úgymond elemzésével foglalkozók (mert Magyarországon gyakorlatilag ez a két közelítési mód van a névtan alá sorolva) két egészen eltérő tudomány szemléletből indulnak ki. Az utóbbi, az adatokkal közvetlenül foglalkozóké, a redukcionista szemlélet tükröződése: az a kiindulás, hogy elemzéssel, a modell alkotórészei (és működése) ismeretében megválaszolhatók a tudomány saját problémái. A névelmélet inkább a holista nézőpont felé húz, amely abból kiindulva, hogy az egész több, mint részei összege, elfogadja azt, hogy a megismerésnek része az egész részeinek ismerete, de azt állítja, hogy ezzel mégsem ismerhető meg az egész rendszer (MÉRŐ 2001: 69–72). A magyarországi névtan esetében azonban a kétféle szemlélet egyidejű jelenléte nem egyértelműen jelent pozitívumot és előrelépést, már csak azért sem, mert mint említettem, alapvetően a definiálatlanság jellemzi.

Tanulságos egy J. SOLTÉSZ KATALIN által feltett kérdést idézni: „Hol van még egy olyan szófaji kategória, amelynek vizsgálata önálló tudományággá fejlődött?” (1979: 123). Ez a kétségtelenül bizarr tény már önmagában is gyanússá tehetné, hogy vajon valóban szófaji kategóriáról van-e szó a tulajdonnév esetében — amiről majd később ejtek szó részletesebben. A kérdésből így persze egy másik kérdés ágazik el: miért kellene alapvető kiindulópontként a szófaji kategóriát választani? Tehát kérdésünket inkább úgy kellene feltenni, hogy mi az oka annak, hogy a nyelvek egy (fogalmi és) lexikai elemtípusának vizsgálata önálló, időnként interdiszciplinárisnak is tekintett tudományággá fejlődött. Ezt a kérdést valószínűleg nagyon sok kutató nem teszi fel magának. A válasz persze nem is pusztán nyelvi, hanem logikai-filozófiai síkon is keresendő (a tulajdonnév mibenlétét illetően), másrészt viszont vélhetőleg a tudományozószociológiai szempont sem elhanyagolható.

MÁTÉ JAKAB „A névtudomány helye a nyelvészeti diszciplínák rendszerében” című írásában, amelyben idézi Martinet azon egykori

megállapítását a strukturális és a hagyományos nyelvészet képviselői közötti szembenállásról, miszerint „Alighanem túlzás nélkül mondhatni, hogy az egyik csoport átlagos képviselője őszintén képtelen a másik csoport tevékenységének bármi jelentést (értelmet) tulajdonítani”, a jelek szerint a jelen helyzetre mégsem látja szükségesnek alkalmazni ezt az egyébként koronként újra és újra aktualitást nyerő meglátást, és megnyugszik abban, hogy a felek tanultak a másiktól, és új tudományos paradigma látszik kibontakozni. (Tegyük hozzá, hogy MÁTÉ a lexikológia alfajának tekinti a névtant, és nem érzi ellentmondásnak azt, hogy arról mint kvázi önálló tudományágról beszélnek, holott az, amelynek alágaként besorolta, a lexikológia, korántsem tündökölhet az önállóságnak akkora fényében.) Pedig a gond itt éppen az, hogy a névtannak nevezett kutatási és szakirodalmi komplexum nem tűnik újonnan kibontakozó tudományos paradigmának. Nem is elsősorban azért, mert a tulajdonnevek kutatása interdiszciplináris jellegű, hanem talán inkább az az oka, hogy egyes, a tulajdonnevek valamely aspektusával foglalkozó nyelvészek nincsenek azzal tisztában, hogy más dolog az, hogy ha tudatosan figyelembe vesznek különféle megközelítési módokat, és más az, ha nincs kikristályosodott szemléletük, hanem koncepciótlanul, a belső logika mellőzésével keverednek munkáikban a szempontok, és ebből következően a magát névtannak nevező és önálló tudományágként számon tartó nyelvészeti hagyomány eleve nem mondható egységes paradigmának, tudatosan tisztázott és elfogadott alapok híján.

Ha a névtant önálló tudományágnak tekintjük a magyar nyelvészetben belül, akkor a kuhni sémát nagyjából alkalmazhatónak kellene rá tartanunk, vagyis kutatóközösségének kell, hogy legyen egy aktuálisan elfogadott paradigmája. Márpedig ez nem egyszerű kérdés ebben az esetben. Abban a kissé kavalkádszerű kutatási és szakirodalmi komplexumban, ami jelenleg (és néhány évtized óta) a magyarországi névtan, a legbevetettebbnek tűnő, leggyakoribb jelenség az, hogy valamely típusú (keresztnev, ragadványnév, utcanév, állatnév stb.), valamely helyről (egy falu, egy megye stb.), valamely korból (jelenkor, Árpád-kor stb.) származó neveket gyűjtenek, illetőleg közzéteszik a hagyomány szerinti, illetve a kutató saját szempontjai alapján történő csoportosításban. Ezt nyelvészeti megközelítésnek nevezni igen bajos (valószínű, hogy egy kivülálló szemszögéből mindez még inkább a történelem segédtudományai vagy a szociológia, a statisztika körébe sorolható lenne), paradigmának pedig — éppen a segédtudományi vonások miatt — még kevésbé. KIEFER FERENCnek — a tulajdonnév jelentésének kérdését tanulmányozva — erről a hagyományos névtani megközelítésről egyébként határozott, habár rendkívül finoman megfogalmazott véleménye van: „A vizsgálatok egyik része történeti szempontú, s arra a kérdésre keres

választ, hogyan jött létre egy-egy tulajdonnév, hogy mi lehetett eredeti jelentése. Ezeknek a kutatásoknak kultúrtörténeti szempontból igen nagy a jelentőségük, de a tulajdonneveknek a nyelvi rendszerben betöltött helyéről nem vallanak. [...] Azt is világosan kell látnunk, hogy nem föltétlenül minden szinkrón jellegű vizsgálat releváns kérdésfeltevésünk szempontjából. Így a névadási szokásokkal foglalkozó, szociolingvisztikai szempontokat is figyelembe vevő kutatás aligha segíthet nekünk kérdésünk megválaszolásánál. Az például, hogy mennyire elterjedt a *Klára* név (hogy például hány *Klára* nevű nő él Kiskutason), semmiben sem járul hozzá a tulajdonnév jelentésének tisztázásához” (1989: 286–7). Jegyezzük meg viszont, hogy igencsak csábító névgyűjtéssel és -rendszerezéssel foglalkozni (és ez nem is annyira a nyelvész, inkább az ember ösztönös érdeklődése a tulajdonnevek iránt, amiről a dolgozat egyes pontjain még esik szó), legyen ez bármilyen öncélú is, mindenesetre a fentebb említett tudományozó okok — a névtan nyelvészeti berkeken belüli népszerűségét és önállóságának gyakori deklarálását illetően — talán ebben keresendő.

A magyarországi névtanban mindenesetre a névelmélet sem paradigmaszerű, ám más okból: napjainkban meglehetősen ritkán foglalkoznak vele, és a korábbi írások is, mint látjuk majd, igencsak elszigeteltek. Azt mondani pedig, hogy a magyar névtanban az imént leírt adatgyűjtési és -feldolgozási vonulat uralkodó paradigma lenne, bizarr gondolat — habár a paradigmamoddal alapján a névelmélet még akár lehetne is lappangó zárvány (sokszor még egyes szerzők írásain belül is). Mindenesetre azok az írások, amelyek a tulajdonnevekkel kapcsolatos, bevettnek számító nézőpontokat kérdőjelezzik meg igen jogosan — például BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY és FABÓ KINGA írásai — a mai napig (mondhatjuk: évtizedek óta) nem találják a helyüket a névtan „univerzumában”.

FABÓ „A névtan helye a társadalomtudományok között” című cikkében (1979), áttekintve a kérdés magyar szakirodalmi tárgyalását, azt írja, hogy az 1969-es névtudományi konferencián azt hangsúlyozták, hogy lévén a nevek részei a nyelvnek, a névtan nyelvészeti tudományág. Ehhez viszont szerinte (és ebben teljesen egyet is lehet vele érteni) nem elég kimutatni azt, hogy egy tulajdonnév ugyanúgy nyelvi jel, mint a köznévi, hanem azt is bizonyítani kell, hogy a tulajdonnév más, eltér a többi nyelvi jeltől, például a köznevektől. Ha ezt nem bizonyítjuk, akkor egyfelől a névtan léte nem indokolt önálló tudományágként a nyelvészetben belül, mert tárgya ugyanaz, másrészt lehet önálló tudományág, de akkor nem nyelvészet. A névtan persze folyvást igyekszik bizonyítani vizsgálati tárgyának eltérő mivoltát, más kérdés, hogy milyen módszerekkel és mekkora sikerrel. Disszertációm

későbbi fejezeteiben több érv is megcáfolja azt, hogy pusztán nyelvi megfontolások alapján a tulajdonnév a nyelvi jelektől eltérne. Ha viszont ezt figyelembe vesszük, amihez hozzájárul az iménti érvelés az uralkodó paradigma hiányáról és a magyar névtan önnön definiálatlanságáról, akkor a magyarországi névtan tudományelméleti megközelítések semmiképpen sem állíthatjuk, hogy az a nyelvészeten belül jogosan önálló tudományág lenne.

Próbáljuk tehát áttekinteni, hogy a magyar névelméleti szakirodalomban, illetőleg a fontosabb nyelvelíró munkákban eddig milyen fontosabb eredmények születtek, milyen nézőpontokat alkalmaztak. Az itt tárgyalt szerzők gondolatai részletesebben természetesen a dolgozat más pontjain is megjelenhetnek.

GOMBOCZ ZOLTÁN „Jelentéstan” című leíró nyelvészeti munkájában alapvetően pszichologista megközelítésből tanulmányozta a jelentést. A szót mint jelet gyakorlatilag kétkomponensűnek tekinti: egyrészt „hangkép”, másrészt „képzet” vagy „képzetkomplexum” a számára (1926: 17). Vagyis két fő összetevője maga a nyelvi forma és a jelentés. A tulajdonnév és a köznévkülönbségéről szólván megállapítja azt a később tőle sokat idézett gondolatot, miszerint „A tulajdonnevekhez nem fűződik semmiféle értelem.” (45; kiemelés tőlem) John Stuart Mill nyomán „nem-együttjelzőnek” (non-connotativ) tekinti az olyan kifejezéseket, amelyek tárgyat vagy attribútumot jelölnek, s minden tulajdonnevet ebbe a csoportba sorol. Az Ali Baba rablóinak módszere (amikor is a keresett házat, hogy megtalálják legközelebb is, krétavonással jelölték meg) Mill szerint analóg a tulajdonnevek kifejezőmódjával: „A tulajdonnév is ilyen krétavonás, amellyel egy személyt vagy tárgyat megjelölünk: lényege nem a jelentésfunkció, mint a köznévknek, egyetlen célja az identifikáció” (GOMBOCZ 1926: 46). GOMBOCZ tehát jelentés nélküli, pusztán identifikáló szerepű nyelvi elemnek tartja a tulajdonneveket. Tegyük hozzá, hogy a jelentésnélküliséget nem tekinti eredeti állapotnak.

MARTINKÓ ANDRÁS „A tulajdonnév jelentéstanához” című, 1956-ban megjelent tanulmányában, illetve „A szó jelentése” címen 2001-ben kiadott, de szintén az ötvenes évek közepén elkészült munkájában a nyelvi jel szempontjából vizsgálta a tulajdonneveket, mivel, mint mondja: „Minden nyelvi elméletet ugyanis az határoz meg, hogy mit vall [...] a nyelvi jelről” (1956: 189). Nála a nyelvi jel úgy határozható meg — részben az Ogden–Richards-féle diagram nyomán — mint ami háromkomponensű (eltérve tehát a GOMBOCZ-féle kétkomponensű jelfogalomtól), és amely

formából (hangalak, név), tartalomból (jelentés) és dologból (amire a tartalom utal) áll. A forma és a tartalom a dologra vonatkozik, és adott kontextusban és szituációban használva funkcionál (2001: 28). Mivel a szójel ezen feltételeinek megfelel, a tulajdonnév is szó, viszont „A köznévi szójeltől nem struktúrájában, hanem a struktúra elemeinek egymáshoz való eltérő viszonyában, szerepében különbözik” (1956: 189). Amíg a köznévi sok egyedi dologból elvonás, és a név és jelentés kapcsolata a leglényegesebb, addig a tulajdonnév esetében a név és a dolog között van a legközvetlenebb kapcsolat, a formát ezért érezzük esetlegesnek. Ezt az is erősíti, hogy a tulajdonnév egésze vagy része köznévi elem, anélkül, hogy köznévi jelentésére utalás történe. A forma a dologra megkülönböztetés révén utal, de míg a köznévi ezt úgy teszi, hogy össze is kapcsol, a tulajdonnév nem, az csak elkülönít a hasonneműek között. Ezt szokás **identifikáló funkció**nak nevezni. MARTINKÓ szerint „...a tulajdonnév megfejtésének kulcsa a jel — sokak által tudomásul sem vett — harmadik tényezőjében, a »dolog«-ban van. A tulajdonnévi dolog a valóságnak egy, a rokoneműek között külön névvel megkülönböztetett egyede. Nem válhat tehát osztályfogalommá (semmi más nem tartozik alá), nincs rokonértelmű párja” (1956: 192). A tulajdonnevek szemantikai szempontból a névmásokhoz némileg hasonlóképpen működnek: a névmásoknál a funkció jelzésszerű, nincs igazi jelentés, szerepük funkcióviszony-jelzés, vagyis szintén a név és a dolog kettősségében érvényesül csak a jelviszony. A névmás persze eredendően nem név, hanem közvetlenül állt a dolog helyett, a fejlettebb nyelvi gondolkodás (vagyis amikor a tartalmak helyébe általában a név lép) érzi csak úgy már, hogy egy név helyett áll. „A tulajdonnév megjelölte dolog irányában a nyelv igénye csak az: hogy hívják, mi a neve, azaz hogyan lehet a dolog–név kapcsolatát megteremteni” (MARTINKÓ 2001: 31). Az, hogy a név tulajdonképpen mit jelent, csak az etimológusnál felmerülhető kérdés. A tulajdonnév denotátuma pedig úgy egyértelműsíthető, hogy az a **tér–idő koordináta egy meghatározott metszéspontjára** vonatkozik mindig, így megoldható a több denotátummal is rendelkező tulajdonnevek tulajdonnévségének kérdése.

Mivel minden jellel közlünk valamit MARTINKÓ szerint, a tulajdonnévnek is van azért valamiféle jelentése: „Formájához a tudatunkban kapcsolódik valami tartalom, ami nem a név, nem a dolog” (1956: 190). A tulajdonnév jelentésének részei a kulturális, esztétikai asszociációk is. Állítása szerint egyébként sem „fogadható el az az álláspont, mely a szituációt kirekeszti a nyelvi (jelentéstani) vizsgálódásból. Az, hogy valami extralingvisztikus, csak azt jelenti, hogy »nyelven kívüli«, s nem azt, hogy »nyelvtudományon kívüli«” (2001: 184). Azaz szerinte a nyelvtudománnyal

foglalkozók nemcsak nyelvi vonatkozásokban illetékesek, ami alátámaszthatja a névtan interdiszciplináris mivoltát is.

BALÁZS JÁNOS „A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében” című 1963-as tanulmányában úgy ír, hogy a nyelvi jelek egészében kell a névszók e kategóriájának a helyét megtalálni (vagyis mindenképpen abból indul ki, hogy a tulajdonneveket a névszói szófaj alkategóriájának tekinti, viszont mégis keresi még a helyét), pusztán logikai szempontból sem állhat a tulajdonnévvel jelölt dolog elszigetelten a létezők világában, mivel bizonyos vonásai más, hozzá hasonló dolgokban is megtalálhatók. Minden tulajdonnévvel jelölt egyednek vannak ugyanis szükségképpen olyan tulajdonságai is, melyek közösek más tulajdonnevekkel jelölt más egyedek bizonyos meghatározott tulajdonságaival. *Napóleon* egyben *ember* is a logikai aláfogalás alapján. Így a tulajdonnév is tekinthető konnotatívnak, hisz aki *Napóleon*-t mond, *ember*-t is mond. A köznévi mindig aláfogalható, a tulajdonnév nem. A tulajdonnevet mindig valamely köznévvvel megjelölhető csoportba foglalhatjuk. A tulajdonnév tehát logikai síkon is bizonyíthatóan rendelkezik általánosító vonásokkal.

BALÁZS JÁNOS GOMBOCZ azon nézetét, hogy a tulajdonnevekhez értelem nem fűződik, elutasítja. Azt a John Stuart Milltől származó, GOMBOCZTól átvett hasonlatot, miszerint a tulajdonnév az a bizonyos identifikáló krétavonás az Ali Babából, szellemes módon azzal érvelve veti el, hogy a történetben a szereplők sem ismerték fel legközelebb a házat, mivel a többi házra is ugyanolyan jelet tettek. Viszont a tulajdonnévi jelrendszert úgy alakítja a nyelvközösség, hogy egyedítsen, szükség esetén akár különleges eszközöket is alkalmazva: *III. Béla* stb. Mivel pedig a tulajdonnév valamely köznévi egyed megjelölésére szolgál, ezért mindenképpen **k o n n o t a t í v** szerinte.

Minden tulajdonnévnek szükségképpen lehet olyan definíció jellegű szinonimája, melyben a *g e n u s p r o x i m u m* olyan köznévi, mely a tulajdonnév fajtáját fejezi ki, a *d i f f e r e n t i a s p e c i f i c a* pedig az egyedítéshez szükséges jegyeket: pl. a *Bodrog* = 'a Tisza jobb oldali mellékfolyója'. Viszont „e tulajdonnév is csak akkor töltheti be szerepét a nyelvi jelek rendszerében, ha a beszélők és azok, akikkel beszélnek, egyaránt tudják, hogy amit a *Bodrog* névvel jelölünk, a folyó, s nagyjából azt is, hogy hol folyik [...] a tulajdonneveket minden nyelvi közösség tagjai szükségképpen úgy ismerik és használják egymás közti érintkezésükben, mint egy-egy meghatározott nyelvi rendszernek azonosításra használatos, de konnotációjuk révén jelentéssel is felruházott elemeit.” Tehát: „A tulajdonnév elsődleges funkciójában azonosító jellegű egyedi megjelölésre használatos nyelvi jel, amely a köznevek mellett kialakult külön megjelölési

rendszernek vagy e név egyik eleméből megnevezett, vagy e név mellé tett értelmezővel megnevezhető csoportjába tartozik” (BALÁZS 1963: 51). Nem nehéz itt felismernünk a logika korábban idézett klasszikusai nyomán a tulajdonnevek nem privát szemléletét.

Az 1963-ban „A mai magyar nyelv rendszere” címen megjelent akadémiai nyelvtan a szófaji besoroláskor — úgy, ahogy az egyébként a mai napig többnyire változatlan a szófaji osztályozásokban — a tulajdonnevet a konkrét főnév alfajának tekinti, és meghatározása szerint az „bizonyos élőlénynek vagy élettelen dolognak saját, külön neve. Elsősorban a más lényektől vagy dolgoktól való megkülönböztetést segíti” (MMNyR. 215). A tulajdonnevek fajtáit a szokásos, denotátumtípus alapján történő felosztás szerint állapítja meg.

A nyelvtan a tulajdonnév jelentését illetően azt az álláspontot tartalmazza, hogy „leginkább abban tér el a főnév másik fajtájától, a köznévtől, hogy többnyire csak egy, bizonyos típusokban több (de néha akkor is egységnek felfogható) dolgot jelöl” (173). Nem fogadja el azt, hogy a tulajdonnévnek ne lenne jelentése, vagyis hogy ne jelölnék vele valamilyen fogalmat. Megállapítja: „a tulajdonnévben a név és a dolog közti kapcsolat közvetlenebb, hiszen ez egy bizonyos élőlénynek vagy élettelen tárgynak saját, egyéni neve, mely a többi hasonló élőlénytől vagy dologtól megkülönbözteti; mintegy azonosítja (identifikálja) a nevet s viselőjét. Azonban nincs nyelvi jel, mely a jelentés teljes kihagyásával utalna a jelölt dologra, mellyel ne közölnénk, ne fejeznénk ki valamit. A tulajdonnévnek is van tartalma, noha az egyedi jellegű” (uo.). MARTINKÓHOZ hasonlóan tehát a tulajdonnévnek valamiféle r e d u k á l t a b b , s a j á t o s j e l e n t é s t a r t a l m a t tulajdonítanak.

A jelentést illetően általában egyébként egyértelműen a nyelvnek nem privát szemléletéről tesz a MMNyR. tanúságot: „Megtörténik néha, hogy olyan neveket hallunk (olvasunk), amelyekhez legtöbbször nem társul semmiféle tárgynak vagy jelenségnek a fogalma: *tiláng bikla, slóri; galalit, kazuár; séró, tógyer*; stb. S viszont kerülhetnek eléink olyan eddig előttünk ismeretlen tárgyak — állatok, növények, szerszámok stb. — vagy jelenségek, amelyeket nem tudunk hamarjában névvel megjelölni. Mindkét esetben hiányzik a jelölő (név, forma) és a jelölt (fogalom, tárgy vagy jelenség) közti kapcsolat, a jelentésfunkció. Jelentésről csak akkor beszélhetünk, ha például a *slóri* hangsort s a ’nyitott női ruhaderék’ tartalmat valóban egy egységes szó összetevőiként ismeri a társadalom” (MMNyR. 154). Ezt a gondolatsort sajnos nem alkalmazza a tulajdonnevekre, pedig igen fontos aspektusa lehet azok megközelítésének az, hogy egy bizonyos beszélőközösséghez kötődve tölthetik be egyedre utaló funkciójukat.

ANTAL LÁSZLÓ a pszichológusnak nevezett nyelvfelfogás talajáról kiindulva állapítja meg, hogy „A képzetek a valóság egyes tárgyaira vonatkoznak, vagyis a denotátumokra”, tehát a *Napoleon* név jelentéséről az sem tud többet, aki Napóleont ismeri, csak a denotátumáról, mivel a jelentés nem azonos a fogalmi tartalommal. A fogalom elsődlegesen az emberi megismerés eszköze (1963: 16). A jelviszony hármasságából indul ki ő is: a név, vagyis a hangsor a jel, a jelentés a jel használati szabálya, a denotátum pedig az a nyelven kívüli valóság, amire a jel vonatkozik. A szavak jelentéseinek (tehát használati szabályaiknak) fontosabb típusait illetően későbbi írásában elkülöníti egyrészt a határozott jelentésű (azaz fogalmi tartalommal bíró) szavakat, a bizonytalan jelentésű szavakat (grammatikai funkciót betöltő szók), végül a tulajdonneveket. A tulajdonnév jelentése kapcsán közli, hogy „azt a problémát, van-e a tulajdonnévnek jelentése vagy nincsen, csak a pszichológus nyelvészlelet talajáról lehet felvetni. Mert ha valaki nem pszichológus, hanem funkcionális felfogás alapján áll, és a jelentést a jel alkalmazási szabályának tekinti, annak számára nyilvánvaló, hogy a tulajdonnévnek is van jelentése, tekintve, hogy ezt is használjuk.” (ANTAL 1978: 73). Elismeri persze, hogy más fajta jelentéssel bírnak a tulajdonnevek, illetve hogy ezzel a megnevezéssel „egy hallatlanul vegyes szókatagóriát fogunk össze” (74). Kijelenti, hogy ideális esetben a tulajdonnév egyetlen meghatározott denotátummal bírna, ami az esetek többségében persze nem valósul meg — viszont egyáltalán szükség van rá? Hiszen az egyetlen denotátum (azaz a névhasználati kör) relatív értelmezése esetén ez a kritérium teljesül is: egy adott közösség, egy adott szituáció a tulajdonnévhez egyetlen meghatározott denotátumot rendel.

„A magyar nyelv története” című, először 1967-ben megjelent egyetemi tankönyv a közszó és a tulajdonnév jelentésbeli különbségét illetően a következőt állapítja meg: „A tulajdonneveknek a közszavaktól való eltérése elsősorban funkcionális jellegű: míg a közszó általánosít, az azonos, hasonló, vagy hasonlóknak felfogott fogalmak, jelenségek, tárgyak együttes megnevezésére szolgál, addig a tulajdonnév az egyedi kijelölés, egyedi azonosítás nyelvi eszköze. Ez más oldalról nézve annyit jelent, hogy a közszó és a tulajdonnév között elsősorban a jelentés terén mutatkozik különbség: a közszó határozottan körvonalazható, definiálható jelentésével szemben a tulajdonnevet nem lehet értelmezni, csupán viselőjét egyedileg, lexikonszerűen leírni. De ha a tulajdonnévnek nincs is közszói értelemben vett jelentése, van egy olyan tulajdonsága, amely nem értelmi, hanem érzelmi síkon a jelentés tartozékának, velejárójának tekinthető: van hangulata.” (MNYT. 1967/1993: 374). Némi fogalmi keveredés mindenképpen tetten érhető itt: a közszó jelentését tartja határozottan

körvonalazhatónak, habár az az általánosítóbb, tehát tulajdonképpen a tulajdonnévnek kellene körvonalazhatóbbnak lennie, viszont a MNyT. nem tartja értelmezhetőnek, hanem egyértelműen denotátumával (annak leírásával) azonosítja a jelentését. Sajátos továbbá, hogy épp a hangulatát emeli ki, ami valóban, hogy része lehet a jelentés bonyolult komplexumának, viszont nem általánosítható jelenség a tulajdonnévnek tekintett kifejezések összességére (milyen hangulata van vajon a *Magyar Közlöny* címnek?), másrészt a denotátummal, vagyis a MNyT. által sugallt jelentéssel össze nem egyeztethető dolgokat is kifejezhet (például egy *Szép Anna* nevet viselő nem túl előnyös külsejű nő esetében), tehát saját informatív jelentésfogalmának mégsem igen lehet része.

KÁLMÁN BÉLA „A nevek világa” címen először 1966-ban kiadott, majd több kiadást megért, kivételesen nyelvész körökön kívül is igen népszerű könyvében a következő meglátásokat teszi a tulajdonnévről: „Bár a tulajdonneveknek elsődleges funkciója az egyedítés, identifikálás, mégis rendszerint van valami jelentéstartalmuk, ha csak egyetlen személyt, helységet, folyót, állatot stb. jelentenek” (1989: 9). Ez alatt olyan informatív járulékos elemeket ért, melyek például elárulhatják egy bizonyos személynév hallatán, hogy mondjuk egy francia nőről van szó. Írásából az derül ki, hogy akár ismeretlenül is találkozva egy bizonyos tulajdonnévvel, azt egyértelműen vonatkoztatjuk egy bizonyos denotátumtípusra, tehát véleménye szerint beszélőközösségbe tartozástól, kontextustól függetlenül is van informatív ereje a tulajdonnévnek, és ő ebben látja a jelentéstartalmat. Később találkozunk majd ennek a nyelvhasználótól függetlenül meglevő informatív erőnek a kétségbe vonásával (az eddigiekben is láttuk, hogy BALÁZS JÁNOS sem ezt a privátnyelvi szemléletet képviselte), viszont visszatérünk még KÁLMÁN BÉLA gondolatára arról, hogy szerinte a tulajdonnevek nem alkotnak rendszert.

„A mai magyar nyelv” címen először 1968-ban megjelent egyetemi jegyzet azt állítja, hogy „a tulajdonnév is szó, mégpedig azért, mert megfelel a szójel feltételeinek. A köznévi szójeltől funkcionális elemeinek eltérő szerepében különbözik” (MMNy. 552). Míg a köznév fogalmi általánosítás révén összekapcsol azonos dolgokat (és megkülönbözteti az eltérőektől), addig a tulajdonnév hasonló dolgokat különít el. Ezt az utóbbi szerepét nevezzük identifikációnak. A tulajdonnévnek a MMNy. álláspontja szerint van jelentése, habár ez eltérő, mint a köznévé. MARTINKÓHOZ hasonlóan a tér–idő koordináta egy bizonyos metszéspontjára vonatkoztatja a tulajdonnév denotátumát, mely megközelítés azért hasznos, mert ugyanazon

tulajdonnév több denotátummal is bírhat, viszont akkor ezek más metszésponton találhatók. Jellemzőnek tartja a MMNy., hogy a tulajdonnév jelentését a kontextus nem módosítja, továbbá hogy a tulajdonnév nem hajlik más szófaji kategória felé, legfeljebb köznevesülés során. Egyébként általában — másokhoz hasonlóan — köznevekből alakultaknak tartja a tulajdonneveket.

SEBESTYÉN ÁRPÁD „A tulajdonnevek jelentéstanához” című 1970-es munkájában a tulajdonnév jelentésével kapcsolatosan GOMBOCZ ismert elméletére — miszerint a tulajdonnév csak identifikál —, illetőleg a fentebb már idézett szerzők véleményére reagálva megállapítja, hogy „A tulajdonneves egyeditést is a szükség hozta létre. Ez abban áll, hogy az ember állandó környezetének bizonyos egyedi objektumai az egyén vagy a közösség számára valami okból különleges fontosságra tesznek szert, ezért külön névvel jelölésükhöz érdek fűződik” (305).

Megfontolandó gondolat, hogy „Ha elfogadjuk, hogy az alkalmi egyedjelölés minden módozata megmerevedhetik, és nyelvileg tulajdonnévvé tömbösödhetik, érthetővé válik ez a nagy alakszerkezeti tarkaság, amely akár egész mondatok névvé tömbösödését sem zárja ki. Ennek a nagy alakszerkezeti tarkaságnak bizonyára része van abban, hogy »a tulajdonnévnek nincs egyértelmű és szabatos meghatározása« [...], illetőleg abban, hogy nagyon sokszor nem lehet pontos határvonalat húzni a tulajdonnév és a köznév közé. Ez utóbbi esetben lényegében arról van szó, hogy vajon a kérdéses nyelvi kifejezés az adott szituációban csak alkalmilag egyeditő funkciójú-e, vagy eltéphetlenül összekapcsolódott-e a megjelölt egyeddel, s ennek következményeképpen nyelvi formája tömbösödött-e.” (SEBESTYÉN 1970: 306). Vagyis a tulajdonnevek kialakulását illetően azon a véleményen van, amit például a MMNy.-ben is láttunk, hogy „a tulajdonnévi egyedités a köznévinek alkalmiból véglegessé merevedése” (307).

KÁROLY SÁNDOR jelentéstana szerint „A tulajdonnevek osztályok egyedeit jelölik, erre valók, szemben a köznevekkel, amelyek osztályokat jelölnek, s csak külön nyelvi eszköz segítségével válnak alkalmassá egyedi dolog jelölésére” (1970: 112). Viszont a tulajdonneveket osztályokba sorolhatónak tartja, még hozzá a denotátum típusa szerint, és állítása szerint például „a kutyanevek a *kutya* osztályfogalom sajátágaival is rendelkeznek: olyan szavakkal kapcsolhatók, amelyekkel a *kutya*.” Ezzel a BALÁZS-féle logikai szálát is követi, másrészt gyakorlatilag azt a KÁLMÁN BÉLÁNál is látott meggyőződést képviseli, hogy a tulajdonnevek bizonyos csoportjaiba tartozó elemeket kizárólag bizonyos fogalmi csoportok egyedei kaphatják.

A jelentéstípus szempontjából viszont KÁROLY két különböző osztályba sorolhatónak tartja a tulajdonneveket: egyrészt azokéba, amelyek ténylegesen egy individuum megnevezésére valók, és valóban egyet is neveznek meg (például földrajzi nevek), a másikba azokat, amelyek sok individuumot jelölhetnek (például személynevek), s melyeket tovább kell egyedíteni, s ez adott kontextusban meg is szokott történni. Ennek relevanciáját nem nehéz cáfolni, hiszen amit ír, amögött esetleges tények vannak, és nem nehéz belátni, hogy nem feltétlenül vannak elkülöníthető módon egyetlen individuum, illetve több individuum jelölésére alkalmas nevek. (Pl. az Egyesült Államokban igen sok, Európából ismert városnév megjelenik újra, sőt akár többször is.) A tulajdonnév keletkezésére nézve megállapítja azt, amit az eddigiekben is láthattunk, hogy általában köznevekből keletkeztek, és a fejlődés a másik irányt is veheti.

J. SOLTÉSZ KATALIN abból a nézetből már mint általánosan elfogadott felfogásból indulhat ki, hogy a tulajdonnévnek is van jelentése. A tulajdonnév jelentésszerkezetét hasonló című tanulmányában, majd később megjelent monográfiájában is vizsgálva megállapítja: „A tulajdonnév jelentésszerkezetén a következő tényezők összefüggését értem: önkényesség és motiváltság, információtartalom, denotáció és konnotáció, valamint az etimológiai jelentés felismerhető vagy fel nem ismerhető volta, más szóval az etimológiai átlátszóság” (1974: 558). Állítása szerint a nevek nem teljesen önkényesek, mivel még a keresztnévadáskor is, habár a névadó szabadon választhat a rendelkezésre álló névállományból, ha más indíték nem is áll a választás mögött, az mindenképpen, hogy tetszett az illetőnek. „De vajon a szubjektív motívum nem motívum? Gottschald éppenséggel a névadás ilyen indítékát nevezi a név »jelentésének.«” (Uo.)

A tulajdonnév információtartalmát illetően megállapítja KÁLMÁN BÉLÁHOZ hasonlóan (amely vélemény, mint említettük, megcáfoltatik majd), hogy szemben azzal a nézettel, hogy a tulajdonnév nem konnotatív, mégiscsak van információtartalma: egy személynév elárulhatja viselője nemzetiségét, nemét, a földrajzi név informálhat elhelyezkedéséről. Az *i n f o r m á c i ó t a r t a l o m* természetesen nem azonos a jelentéssel, habár szerinte ezt sugallja a MMNyR. és KÁLMÁN BÉLA megfogalmazása, míg másik végtelként Farhang Zabeeh-re utal, aki azt hangsúlyozza, hogy „a tulajdonnév információtartalma nemcsak hogy nem azonos a jelentéssel, hanem nem is része a jelentésnek” (J. SOLTÉSZ 1974: 560). Denotációt és konnotációt illetően megállapítja, hogy „Denotációja, tehát jelentése azoknak a szavaknak és neveknek is van, amelynek denotátuma nem létezik a valóságban, nem úgynevezett »spaciotemporális entitás« [...], hanem képzeletbeli, pl. mitológiai vagy irodalmi alak vagy objektum” (560). A

konnotáció értelmezése sem egységes, mivel a leíró érték is, illetőleg az asszociatív érték is, vagy akár a kettő összemosása is állhat mögötte.

1977-ben jelent meg BARABÁS ANDRÁS – KÁLMÁN C. GYÖRGY – NÁDASDY ÁDÁM tanulmánya, melynek a meglehetősen provokatív „Van-e a magyarban tulajdonnév?” címet adták. A provokáció nem vert fel kifejezetten nagy port a szakirodalomban: habár hagyományos nyelvreírásunk bizonyos alapvető kitételeit kérdőjelezték meg, de általában minden ment tovább ettől függetlenül. Pedig már a cím és implikációi is igen bizarrul hathatnak bizonyos szempontból: a hagyományos névtan őröinek azért, mert éppen vizsgálatuk tárgyának mint külön nyelvi kategóriának léte kérdőjeleződik meg benne, egyébként pedig azért is, mert valami okból a magyar nyelvre szorítkozik a kérdésfelvetésnél, holott a tulajdonnevek jelenségét nyelvi univerzáléknak tartják.

Az utóbbi problémát viszonylag könnyebb kezelni: bizonyítási szisztémájuk nyelvspecifikus, tehát ha a kérdés nem is csak egyetlen nyelv viszonylatában érdemes a felvetésre, a válaszuk avagy ennek kísérlete valóban csak a magyar nyelvben értelmezhető. És ennek fényében a kérdés értelmezése is változhat: nem a tulajdonnevet keresik valójában a magyarban, hanem azt, hogy a magyar nyelvészetben született meghatározások, hagyományos megközelítések szerint megragadható-e a tulajdonnév kategóriája nyelvi kategóriaként: dolgozatuk „célja, hogy szembesítse grammatikáink definícióit és a beszélők intuícióját egy induktív formális elemzés eredményeivel” (135). Az addig született szakirodalom áttekintése során — mint alább majd látni fogjuk — súlyos problémákra hívják fel a figyelmet, ugyanis megállapították, hogy a grammatikában fellelhető definíciók akár ki is zárják egymást, mindenesetre ezek alapján önálló tulajdonnévi kategória nem különíthető el a magyarban. Érdemes idézni az általuk összeszedett tulajdonnév-definíciókat:

„»A konkrét főnév aszerint, hogy több egyforma dolognak közös, összefoglaló neve-e, vagy pedig egyetlen élő vagy élettelen dolognak, dologcsoportnak saját külön megnevezése: vagy k ö z n é v (nomen appellativum) vagy t u l a j d o n n é v (nomen proprium)« (TEMESI: MMNyR. 1: 214). »A t u l a j d o n n é v (más néven tulajdon főnév) bizonyos élőlénynek vagy élettelen dolognak s a j á t , k ü l ö n n e v e « (uo. 215). »A t u l a j d o n n é v vagy tulajdon főnév valamely egyed saját, más egyedektől megkülönböztető neve« (BALOGH–GÁLFFY–J. NAGY 152). »Az élőlényeknek és dolgoknak saját, külön nevét tulajdonnévnek hívjuk« (RÁCZ–TAKÁCS 111). »A t u l a j d o n n é v (tulajdon főnév) valamely egyed saját, más

egyedektől megkülönböztető neve« (VELCSOVNÉ: MMNy. 27). »A tulajdonnév a főneveknek egy sajátos csoportját alkotja. ... a tulajdonneveknek elsőrendű funkciója az egyénítés ...« (KÁLMÁN BÉLA 7, 8). »Tulajdonnév: egyetlen élőlénynek, egyetlen dolognak saját külön neve, amellyel mástól megkülönböztetjük« (TEMESI-RÓNAI-VARGHA 145). »Der Eigennamen ist die unterscheidende Bezeichnung von bestimmten Lebewesen oder Sachen« (TOMPA 53). »Van [a főneveknek] egy olyan csoportja, amely nem általános fogalmat, hanem egyedi fogalmat idéz fel, ezek az ún. tulajdonnevek ...« (SZENDE 122).» (BARABÁS-KÁLMÁN-NÁDASDY 1977: 135–6).

Formális elemzésükkel, amelyet a későbbiekben ismertetek, olyan kategóriákat különítettek el, amelyek bár logikusan alakultak ki a vizsgálat során, de amelyekbe mind a hagyományos felfogás szerinti tulajdonnevek, mind köznevek is besorolódtak. Ezzel bizonyos grammatikai viselkedésű lexikai csoportokat ugyan nagy sikerrel meghatároztak, de a tulajdonnevek meghatározásához nem jutottak közelebb. Ha eredményeik némileg vitathatók is — már csak azért is, mert a formális elemzés korlátai miatt nem feltétlenül nevezhetők érdeminek, és bennük a (privátnyelvi) rendszerszemlélet dominanciáját figyelhetjük meg a nyelvhasználat figyelembevételének rovására — mindenképpen rendkívül fontosnak tartható írásuk abból a szempontból, hogy megragadja a „névtani paradigma”, és egyben a hagyományos nyelvreírás gyenge pontjait, és kiválóan rávilágít arra, milyen kétes és akár tudománytalan eredményeket produkálhat az, ha logikátlan elvi megalapozottsággal, kevert szempontokkal látunk neki valamely kérdéskör tanulmányozásának. Ami mindenesetre a névtani szakirodalom képviselőit illeti, a lecke hiába lett feladva, szórványos a visszajelzés (ld. FABÓ 1979, 1980; BACHÁT 1981), avagy az érdemi reakció jóval későbbi (HAJDÚ 1997, 1998; HEGEDŰS 1997, 1999), és az eltelt időhöz képest is némileg tapogatózó, bizonytalan.

FABÓ KINGA talán az egyetlen, aki levonja a tanulságot, és teljesen felvállalja a BARABÁS-KÁLMÁN-NÁDASDY-cikk következményeit (1979, 1980). A névtan és a nyelvtudomány viszonyáról értekezve már idézett tanulmányában szintén áttekinti az addig a tulajdonnévről általánosságban írtakat, s ennek során — ahogy azt már említettük is — abból indul ki, hogy egy elem csak akkor nyelvi kategória, ha azonosítására rendelkezünk nyelvi kritériumokkal, tehát ha nemcsak logikai, hanem nyelvi érvek alapján is azonosítható. Ilyen nyelvi kritériumok azonban nincsenek a

tulajdonnevekkel kapcsolatosan, és BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY kivételével korábban senki sem vizsgálta formális viselkedésüket a magyar szakirodalomban, ők pedig a vizsgálat során nem találták meg a tulajdonnevek nyelvi specifikumait, s az általuk alkalmazott nyelvészeti elemzés (szintaktikai disztribúció) során kimutatható tulajdonnévfogalom nem egyezik meg a hagyományos nyelvreírás tulajdonnévfogalmával. Mivel BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY alapján a tulajdonnevek formálisan nem különböznek a köznevektől, vizsgálatuk sem igényel más módszereket, ezért nyelvészeti szempontból a névtan önállósága is indokolatlan tehát.

Érdeemes szemügyre venni a FABÓ KINGA nagyjából szintén visszhangtalan írásaira érkezett két közelebbi reakciót, mert igen jellemző, hogy mennyire nem érdemiek. Idézett írására a közvetlen reakció PETER SHERWOODÉ, aki „Hozzászólás Fabó Kinga »A névtan helye a társadalomtudományok között« című cikkéhez” címet viselő rövid írásával fonológiai ismérvekre hivatkozva a tulajdonnevek köznevekkel szembeni formai megkülönböztethetősége mellett áll ki, sajátos, csak tulajdon-, sőt helynevekre jellemző szóvégeket említve (*-tk*, *-tyk*, *-csk*, *-kcs*, *-pc*) (1980: 56). Ezek viszont — mint majd alább, a tulajdonnevek formai sajátosságainak kérdésénél is kiderül — teljesen esetlegesek, tehát nemigen segítenek a tulajdonnévi lényeg megragadásában.

BACHÁT LÁSZLÓ pedig 1981-ben, hasonló című cikkében a tulajdonnévről mint mondatrésztől szólva — amikor is egyébként azt vizsgálja, hogy milyen mondatrész lehet a köznévi, illetve milyen a tulajdonnévi — utal BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY és FABÓ írásaira. Arra, hogy szerintük a tulajdonnévi nem kategóriája a magyar nyelv rendszerének, úgy reagál, hogy nem mondhatjuk, hogy nem tagja a magyar nyelv rendszerének, hiszen akkor a mindennapi kommunikációban sem használhatnánk, és azt sem mondhatjuk, hogy nem főnévi. J. SOLTÉSZT idézi, aki szerint „...a főnevekhez tartoznak ... a főnevekre vonatkozó szabályok határozzák meg; több szóból álló szó szerkezet egészében tölti be a tulajdonnévi funkcióját” (54). BACHÁT szerint azon lehet vitatkozni, hogy hol a köznévi és a tulajdonnévi határa, de a nyelvi rendszerbe, illetve a főnevek közé tartozásán nem.

KIEFER FERENC tulajdonképpen a logikai megközelítésből kiindulva írt a tulajdonnévi jelentéséről „Mit jelent a tulajdonnévi?” címen 1989-ben, s ebben megállapítja, hogy „A tulajdonnévi és a köznévi között tehát az egyik lényeges különbség abban áll, hogy míg a tulajdonnévi névi jellegénél fogva van vonatkozása, a köznévinél a vonatkozáshoz más feltételnek is teljesülnie kell” (287). Magyarán a köznevet egyéb módon kell határozottá tenni az egyedítéshez, a tulajdonnévi viszont bármely

grammatikai eszköz nélkül egyedit. KIEFER „Jelentélmélet” című könyvében egyébként a következőképpen határozza meg a tulajdonnév jelentését: „szemantikailag címkék, amelyeket egyedek azonosítására használnak. A tulajdonnév jelentése az az egyed, amelyre a tulajdonnév vonatkozik” (2000: 140).

KIEFER megállapítja, hogy: „A tulajdonnév szintaktikailag főnév, szemantikailag pedig név. A név és viselője között pragmatikai kapcsolatnak kell fennállnia. A tulajdonnévnek név voltából következően van vonatkozása” (1989: 288). Ezzel a tulajdonnév jelentésének, információtartalmának kérdését a nyelvhasználat körébe utalja. Ezt érezzük tetten abban is, hogy ami a vonatkozást illeti, ott KIEFER (szemben például KÁLMÁN BÉLA vagy J. SOLTÉSZ KATALIN nézeteivel, melyekről említettem, hogy megcáfolhatók) nem érzi egyértelműnek a tulajdonnév alapvető információhordozó voltát, mivel „a *Láttam Nagy Klárát* mondat igazságfeltételeihez csak az tartozik hozzá, hogy van olyan *x*, amelynek neve *Nagy Klára*, de az már nem, hogy van olyan magyar nőnemű személy, akinek neve *Nagy Klára*. Mondatunk ugyanis akkor is igaz, ha a *Nagy Klára* tulajdonnév hajóra, ágyúra vagy üstökösre vonatkozik. A tulajdonnév jelentését nem szabad összetévesztenünk avval, amit a tulajdonnévről tudunk (például a tulajdonnév eredetére vonatkozó ismereteinkkel). Arra a következtetésre kell tehát jutnunk, hogy a tulajdonnév logikai jelentése kizárólag a tulajdonnév név voltára vonatkozik, s egyéb jelentéselemet nem tartalmaz.” (Uo.) Később ezt az alábbi módon fogalmazza meg: „a tulajdonnevek esetében nincsenek alapjelentés: a személy, állat, hely, folyó stb. nem tartozik a tulajdonnév jelentéséhez. A *Péter* tulajdonnév éppúgy lehet állat, hely, folyó neve, mint személyé. Az, hogy a *Péter* név adott esetben személyre utal, a megnyilatkozás szintjén dől el. [...] Nem állíthatók tehát fel olyan konceptuális sémák, amelyeknek az alapján a különféle értelmezések előre jelezhetők lennének” (KIEFER 2000: 141). Vagyis: a tulajdonnév jelentéséről kontextus, előismeret nélkül semmit sem tudhatunk, minden tulajdonnévnek ugyanaz a logikai jelentése, és ez további szemantikai elemekkel kizárólag a nyelvhasználat síkján bővíthet (ld. még WITTGENSTEIN nézeteit).

HOFFMANN ISTVÁN elsősorban helynevekkel foglalkozik, ami a jelen dolgozat általánosabb jellege alapján kevésbé érintené az itt tárgyaltakat, viszont azért kell mégis említést tennünk róla e helyt, mert az addigi, általában kevert szempontú és nyelvészetileg megkérdőjelezhető relevanciájú csoportosítások helyett, amelyeket a magyar névállomány különféle szegmenseinek feldolgozása során a gyűjtők alkalmazni szoktak, egészen tudatos elméleti háttérrel tett kísérletet a magyar helynevek tisztán

nyelvi alapú rendszerezésére. Ez az először a „Helynevek nyelvi elemzése” címen 1993-ban megjelent munkájában megjelenő háttér olyan szemléletet tükröz, amely a fejezetünk címében feltett kérdésre, illetve annak azon aspektusára, hogy van-e a tulajdonnévnek jelentése, és mi az, továbbá arra a kérdésre, amelyet majd alább tárgyalunk, miszerint rendszerezhető-e a tulajdonnevek, rendelkezik saját válaszaival, és számomra munkája fő jelentőségét ez adja.

A helyneveket alak és jelentés egységének tekinti, a jelentés értelmezésekor azonban véleménye szerint túl kell lépni annak pusztán az etimológiai jelentéssel történő azonosításán. „A helynév jelentésének magva a d e n o t á t í v j e l e n t é s , azaz a jelölt dologra való vonatkozás” (1993: 16; kiemelés tőlem). Már BALÁZS JÁNOSnál is feltűnik a gondolat, HOFFMANN pedig kritikus szerepet tulajdonít rendszerében annak, hogy tulajdonnév nélküli állapot nemigen van a nyelvekben (és ezt a már említett nyelvi gazdaságosság szükségszerűségével indokolja), viszont határozottan képviseli azt a nézetet, hogy az egyes nevek (legalábbis a helynevek) nem elszigetelten, hanem mindig egy, az adott nyelvben annak a denotátumtípusnak a vonatkozásában létező n é v a d á s i m o d e l l alapján, tehát analógiával keletkeznek, mely modell tulajdonképpen a nyelvközösség tagjainak nyelvi kompetenciájához tartozik. Ez viszont — habár kétségtelenül vonatkoztatható a tulajdonnévi elemek bizonyos, nem is kis tagszámú csoportjaira — a kieferi jelentésmegjósolhatatlansággal nem igazán fér össze. Viszont tény, hogy máshonnan közelít: a tulajdonnevek eredete felől, míg KIEFER a meglevő tulajdonneveket veszi szemügyre.

HAJDÚ MIHÁLYt és HEGEDŰS ATTILÁt egymásra közvetlenül reagáló írásaik miatt, melyeket nehéz lenne és felesleges is szerzők szerint külön alfejezetekbe elkülöníteni egymástól, együtt tárgyalom. Velük egyébként visszakanyarodunk BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY tanulmányához is.

HAJDÚ 1994-ben a magyar tulajdonnevekről középiskolásoknak írott tankönyvében még azt állapítja meg, hogy „A tulajdonnév egységes, viszonylag kötött hangsor, vagyis szó vagy szócsoport, így a szófajok rendjében a főnevek közé soroljuk, azoknak egyik alcsoportja” (7). Azonnal megjegyzi azonban, hogy a legnagyobb gondot általában az okozza, hogy a tulajdonnév gyakran több szóból áll, másrészt hogy sokszor nagybetűvel írunk köznévi alakulatokat érzelmi stb. indíttatásból (melyek alkalmilag tulajdonnevesülnek legfeljebb), továbbá hogy több dolog is viselheti egyazon tulajdonnevet. Ez utóbbit viszont kivédi azzal, hogy a tulajdonnév „olyan szó vagy szavak csoportja, amely az emberek gondolatcseréjében egyetlen jelöltre vonatkozik” (8). Véleménye szerint valamennyi tulajdonnév közszből alakult, de a közszoji jelentés és a jelölt közt ma már

nincs feltétlenül közvetlen összefüggés. Kétségtől a közszói jelentésre gondol akkor is, amikor azt írja, hogy „sok névnek van” jelentése (10), mert az ily módon a jelentéses tulajdonnevek közül kizártokról azt állítja, hogy a jelöltje a név jelentése, és információtartalomnak nevezi azt a jelentést, ami olyan plusz információt ad meg a számunkra, amit például a keresztnévek esetében nagyon erősnek érez, hogy mondjuk a *Sándor* egy magyar férfi (állítása szerint a család- és állatnevek már nem ennyire egyértelműen informatívak). Mindez azt mutatja, hogy HAJDÚ nemigen vette figyelembe KIEFER nézeteit.

HAJDÚ 1997-ben írott tanulmányában már BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY írására reagál, s a tanulmány eredményeiről azt igen jogosan állapítja meg, hogy elfogadható megoldást ez sem kínál a tulajdonnevek pontos meghatározásában, hiszen „valamennyi strukturálisan kialakított kategóriájukról megállapítható, hogy egyaránt szerepelhetnek bennük közszavak és tulajdonnevek” (473). Nagyon erősen megkérdőjelezhető viszont HAJDÚnak az a szempontja a tulajdonnevek és közszavak közötti éles határ meghúzásának szükségszerűségéről, hogy „kell ilyen határnak lenni, s ráadásul éles, világos, mindenki számára közérthetően kifejezett határnak, mert máskülönben az önálló névtudomány létét és szükségszerűségét meg lehetne kérdőjelezni” (uo.). Nyilvánvaló, hogy elvileg nem lehet mérvadó szempont valamely jelenség elkülöníthető létének szükségszerűségét illetően, hogy foglalkozik-e vele egy tudományág, legalábbis nem ezért kellene igazolni (hiszen akkor az eszközt ok gyanánt csatoljuk vissza a megismerési folyamatba), másrészt, még ha burkoltan is, de BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY éppen ezt kérdőjelezi meg, FABÓ pedig meglehetősen nyíltan teszi mindezt. A tulajdonnevek és közszavak közötti határ meghúzásának lehetetlenségét egyébként pedig már korábban is igen sok írás bizonyította. A közszavak és tulajdonnevek közötti különbséget HAJDÚ úgy próbálja megragadni, hogy „szótári alakjában (nominativusban, szövegkörnyezetből kiemelve) a közszó absztraháló, a tulajdonnév pedig egyedítő, identifikáló beszédelem” (475).

Maga is tarthatatlannak mondja immár azt az álláspontot, miszerint a tulajdonnév a főnév alcsoportja, hiszen lehet egy szó, de állhat többől is, olyan megnevezést keres tehát, mely mind az egyelemű közszavakat, mind a több szóból álló tulajdonneveket magában foglalja, s elvetve a beszédrész és a lexéma terminusokat a *m o n d a t e l e m* kifejezést javasolja, mint olyat, ami nem téveszthető össze a mondatrésszel. A tulajdonnév meghatározása szerinte így kezdődhetne: „A beszéd és az írás (vagy: a szöveg) mondatokra tagolódik, a mondat mondatelemekből épül fel és mondatrészekre bontható. A mondatelemek lehetnek közszavak és tulajdonnevek.” (477). További megfontolást érdemlő kérdésnek tartja, hogy vajon a közszavak közé

besoroltassanak-e a kötőszavak, indulatszavak, névelők stb., vagy ezeket elkülönítsék a lexémáknak felfogható közszavaktól, és egy harmadik kategóriát alakítsanak ki számukra a mondatelemeken belül. Véleményem szerint ez is némileg megkérdőjelezhető, mint ahogyan az is, hogy a tulajdonnevek „ugyanúgy tagolódnának kisebb csoportokba, mint eddig” (uo.), hiszen akkor ismét a kevert szempontúsnál tartunk.

HEGEDŰSnél — HAJDÚ előző tanulmányára reagálva — BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY cikkéről is olvashatunk: „Ez feladta a leckét a névtanosoknak, hiszen ha kiderülne, hogy a magyarban nincs tulajdonnév, akkor a névtannal foglalkozók tömegei feleslegesen törik magukat a semmi körülírásával” (1997: 5), ehhez képest viszont a névtanosok jelentős része az elkövetkező években, mint közismert, névállománymentéssel foglalkozott. Ezt húsz év elteltével időszerű volt mindenestre megfogalmazni. HEGEDŰS megközelítése szerint a tulajdonnév „kétségkívül nyelv(benh a sznál) kategória, mivel nyelvi jel(ek)ből áll” (6; kiemelés tőlem). Ezzel nem is cáfolja, nem is erősíti meg azt a véleményt, hogy nem nyelvi kategória a tulajdonnév, hiszen azzal, hogy azt mondja, nyelvben használt, nem rendszerből, hanem használatból adódó kategóriának minősíti, de elegánsan nem is zárja el a lehetőségét annak, hogy nyelvi kategóriának tekintsük. Mivel a tulajdonnév lehet szó, szerkezet, mondat, szerinte sem sorolható a szófajok közé. Jelentését főleg denotatívnak, identifikálónak tekinti, bár szerinte lehetnek konnotatív jegyei is, de jelentése nem annyira fogalmi, mint inkább referenciális.

HEGEDŰS szerint nem tartható HAJDÚ azon nézete, hogy a tulajdonnév szövegkörnyezet nélkül, eredeti alakban, nominativusban is képes egyértelmű azonosításra, hiszen előfordul például, hogy a nagybetűs írásmód hordozza azt a többletinformációt, ami egyáltalán a tulajdonnév tulajdonnévségének felismeréséhez szükséges (és ez tulajdonképpen implikált szövegkörnyezet). Nyelvi kompetenciánk a tulajdonnevek értelmezésekor egy tágabb értelemben vett kompetencia, amelybe bele kell vennünk kulturális, szociális többletinformációkat is (vö. TOLCSVAI NAGY 1997). A név a nyelvhasználat eleme, az aktuális használatban dől el, hogy köznév vagy tulajdonnév, „a tulajdonnév a nyelvi jel általánosító jellegétől tér el”, emiatt aztán „nem is lehet a nyelvi rendszer eleme”. A névteremtés során valamely nyelvi elemet (ami lehet értelmetlen hangsor, értelmes szó, szerkezet, mondat) konkrét denotátumra közvetlenül alkalmazunk, ekkor válik névvé. Ha tehát nevet akarunk használni, vagy létrehozunk egyet (tehát sajátos szintaktikai helyzetben alkalmazunk egy jelet, pl. *láttam fűpüt*), vagy választunk az általában névként számon tartott elemkészletből (amelyeket valaki valamikor névként alkalmazott). „A nyelv szempontjából a tulajdonnév nem több, mint egy frazéma: kötött használatban

alkalmazandó nyelvi tény” (HEGEDŰS 1997: 8). A névhasználat két aspektusa tehát egyrészt a névteremtés, másfelől a névalkalmazás, vagyis véleménye szerint ezek lehetnek a névtan vizsgálati területei.

HAJDÚ 1998-ban már nem ragaszkodik annyira a tulajdonnevek és a köznevek egyértelmű elkülöníthetőségéhez: utal Bloomfieldre, aki szerint „a grammatical distinction between »noun« and »name« is not legitimate” [’a főnév és a név közötti nyelvtani különbségtevés nem helyénvaló’], továbbá BÁRCZIRA, aki azt írta, hogy „egyáltalán nincs megvonva a pontos határ a tulajdonnév és a közfőnév között” (HAJDÚ 1998: 5). HAJDÚ megállapítja, hogy nincs minden szempontból elfogadható meghatározás a tulajdonnevekre, de annyi bizonyos, hogy nyelvi jel, a kérdés tehát az, hogy „valamennyi nyelvi jel beilleszthető-e a nyelvi rendszerbe” (6). Szerinte a tulajdonnév mondatalkotó elem, még akkor is, ha a tulajdonnév önmaga lehet mondat vagy még ha több elemű is (ld. címek, illetve olyan nevek, mint *Netuddki*), mivel a mondatba szóértékűként kerül, egyetlen névszói (főnévi) elemként viselkedik, és csak utolsó eleme toldalékolódik, tehát tulajdonképpen „szóértékű alakulat”, és ebben hasonlatos a közmondásokhoz, panelekhez, szólásokhoz, mely utóbbiak sincsenek besorolva a nyelv szófaji kategóriáiba. Ezt tehát a tulajdonnevekkel sem tehetjük meg, azaz a nyelvi rendszer különös elemeinek tekintjük őket, de nem osztjuk be a főnevek közé, leginkább pedig nem tekintjük azok alkategóriájának.

BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY megközelítése véleménye szerint módszertani zsákutcának bizonyult, hiszen vizsgálatukból csak azt tudtuk meg, hogy van tulajdonnévtípus, ami előtt állhat névelő, mások előtt viszont nem. Úgy véli, ezért talán ennek köszönhető, hogy nem szálltak vitába a tanulmánnyal, s HAJDÚ szerint a névelőkérdés szociolingvisztikai, dialektológiai sajátosság. HEGEDŰS ötletére, miszerint a névteremtés praktikus módja a nagybetűs kezdés és a határozott névelő elhagyása, azt a példát hozza, hogy adott esetben ez mégsem eredményez tulajdonnevet: *Láttad apát erre?* (Vö. PLASZKONY 1972; habár miért ne lehetne itt alkalmi tulajdonnevesülésről szó?) Vagyis úgy véli: „nem lehet nyelvi eszközökkel megközelíteni a tulajdonnevek meghatározását, különösen nem a határozott névelő használatának szokásaival” (HAJDÚ 1998: 9).

HAJDÚ olyan meghatározással él ezúttal a tulajdonnevekre, hogy név „mindaz, amit egy bizonyos közösség annak ismer, annak elfogad” (11; kiemelés tőlem), viszont továbbra is kétes marad, hogy mekkora legyen ez a közösség, s milyen folyamat során fogadja el a tulajdonnevet, hiszen például valószínűleg az egész emberiség számára tulajdonnév *Afrika*, de egyes kultúrák bízonyára mégsem ismerik a kifejezést. Igazából szerinte nincs szociolingvisztikai határa a tulajdonnév

elfogadásának, „bármit elnevezhet bárki bárminek [...] Annak vizsgálata, hogy miért, mikor, milyen körülmények közt lesz egy nyelvi jel tulajdonnévvé, nem annyira a nyelvtudománynak, hanem inkább a pszicholingvisztikának, de legsajátosabban a lélektannak (egyéni és csoport- vagy mélylélektannak) a feladata” (11–2). Ez persze a beszélőközösség meghatározása relativitásának problémáját is felveti, illetve HAJDÚ kihagyja annak a logikai láncszemnek a megfogalmazását, hogy mivel a tulajdonnevet akként elfogadó beszélőközösség határai elmosódóak, tulajdonképpen az egyénig jutunk el azt vizsgálva, hogy a nyelvhasználat milyen szintjén válik valami tulajdonnévnek tekintett jellé. Végül is azt tekinti a legjobb definíciónak, miszerint „Minden nyelvi jel tulajdonnév, amit alkotója vagy használója annak tekint.” (12; kiemelés tőlem), és megállapítja, hogy ennél jobb definíció nincs és nem is lehet, ami véleményem szerint teljesen elfogadható, ha nem tételezünk fel mindenáron teljes tudatosságot az alkotó, használó részéről.

HEGEDŰS 1999-ben reagál HAJDÚ gondolataira, 1997-ben megjelent tanulmányának folytatásaképpen. Úgy látja, hogy bár HAJDÚ több helyen is írja, hogy nem ért vele egyet, kettejük álláspontjában több az egyezés, mint a különbség. Abban a kérdésben, hogy mi a tulajdonnév lényege, mindketten funkcionális definíciót keresnek, s mindketten az azonósítást tekintik a más nyelvi jeltől való különbözés alapjának. A szándékot szintén fontos szempontnak tartják mindketten (amivel szerintem lehet vitatkozni), HEGEDŰS szerint mindketten úgy vélik, hogy „a funkció oldaláról tehát az azonósítás (= identifikáció), a használó oldaláról pedig a tulajdonnevesítő szándék teszi tulajdonnévvé a tulajdonnevet” (314). HEGEDŰS egyébként teljesen jogosan elveti azt a HAJDÚ által máshol felvetett gondolatot, hogy a tulajdonnevek egy sajátos, a köznevekkel párhuzamos rendszert alkotnának, hiszen akkor ezeknek a nyelv minden szintjén leírhatónak kellene lenniük, és sajátos eltéréseket mutatnának a fonémák szintjétől a szövegéig.

A legújabban megjelent nagyobb nyelvleírások, az „Új magyar nyelvtan”, a „Strukturális magyar nyelvtan” és a „Magyar grammatika” közül az 1998-ban megjelent ÚMNyt.-ban a mondattani fejezetben a főneves kifejezések szerkezeti csoportjait számba véve a szerzők nem veszik figyelembe a határozott főnevek között a tulajdonnevet. Viszont az ÚMNyt.-ban másutt sem esik róla szó, és nyilván azért nem, mert nem tartják számon grammatikai sajátságok hordozójaként, hanem csak szemantikai jelentőséget tulajdonítanak neki. Ez a nyelvtan egyébként is szigorúbb, formálisabb értelemben vett grammatika: mondattannal, alaktannal, hangtannal foglalkozik, jelentéstanban azonban nem. A 2000-ben megjelent

„Strukturális magyar nyelvtan” morfológia kötete szintén nem tárgyalja a tulajdonneveket.

A MGr. definíció jelleggel a következőket írja a tulajdonnévről: „A köznév több egyforma dolog közös neve, mindig általánosítás eredménye. A tulajdonnév valakinek vagy valaminek a saját, külön neve. A tulajdonnév nem tartalmaz általánosítást, célja, szerepe az identifikáció” (127). A jelentésre tehát nem tér ki a meghatározás. „A tulajdonnévről — az újabb névadási szokásokat is megemlítve, elemezve — az utóbbi években több kutató megjegyzi, hogy ezt a kategóriát nem kellene külön szófaji csoportnak tekinteni, mivel a név elsősorban nem nyelvi kritériumok, hanem pszichológiai és szociokulturális körülmények révén lesz név. Vagyis a tulajdonnév attól név, hogy vonatkozik valamire, olyasmire, ami egy közösségben intézményesen viseli a nevet, tehát egy adott közösség azt valaminek névül, névként adja. Ez pedig független attól, hogy az adott tulajdonnévi szerepet egy szó, szókapcsolat, frazéma vagy akár egy egész mondat tölti-e be” (uo.). A főnevek felosztásakor azonban az említett szociokulturális nézőponttól (ld. TOLCSVAI NAGY 1997) eltekintve továbbra is szófaji alcsoportnak tekinti a tulajdonnevet, és a konkrét főnevet tovább osztja köznévre és tulajdonnévre, a tulajdonnév fajtáit pedig a hagyományos felosztás szerint állapítja meg személynevek, állatnevek, helynevek, intézménynevek, címek, márkanevek kategóriáiban, habár — mint láttuk — már ezen további csoportosítás helyénvalósága is megkérdőjeleződött korábban. Erre a problémára később térek vissza.

2. A tulajdonnév grammatikai megközelítései

2.1. Tulajdonnév és köznév határa

Ha megnézünk egy részletes, kis léptékű térképet, akkor azt láthatjuk, hogy a rajta szereplő megnevezések nem feltétlenül mind tulajdonnevek, habár mindnek a célja a hely azonosítása. (Vö. pl. HÖNYI 1970; GOLASKI 1977.) Ha felteszik a kérdést, hogy nagybetűvel írható-e valamely intézmény szervezeti egysége, nem feltétlenül tudunk rá egyértelmű választ adni, és a helyesírási szabályzattal való szembesítés sem feltétlenül segít sokat. A *nagymama* szó köznév, de ha levelet írunk neki, akkor a megszólításban nagybetűvel írjuk. A fejfájás-csillapítók közül az *aszpirin*-t kisbetűvel írjuk, a *Panadol*-t nagygal. A *pali* az informálisabb nyelvhasználatban férfit jelent. A napok, hónapok nevei az angolban tulajdonnevek, a magyarban nem. A *Nap* a csillagásznak egyedi jelenség és tulajdonnév, a laikusnak nem az. Számptalan ilyen példát találhatunk még arra, hogy a tulajdonnév és a köznév határa teljesen elmosódik, és a logika helyett valami másfajta gondolkodás irányítja azt, hogy egyes nyelvi elemeket minek tekintünk. Ilyen nézeteket olvashatunk például ezzel kapcsolatosan a szakirodalomban: „A tulajdonnevek tartományát inkább tehát a hagyomány, szokás határozza meg, nem a nyelvi logika” (HAJDÚ 1994: 15),

J. SOLTÉSZ szerint „A tulajdonnév és a köznév határterülete különösen széles azért, mert a tulajdonnévnek nincs egyértelmű és szabatos meghatározása. Ha azt az ősi, Dionysios Thraxra visszamenő megfogalmazást vesszük alapul, hogy a tulajdonnév egyedi létezőt jelöl, ide kell vonnunk a *sarkcsillag*, *biblia*, *pokol* típusú, egyedi létezőre vonatkozó szavakat, amelyeket pedig általában köznévek tekintenek. Ha a tulajdonnév legfontosabb vonásának — Stuart Mill nyomán — azt tartjuk, hogy pusztán hangjával utal a jelölt dologra, anélkül, hogy valami leíró elemet tartalmazna, ki kell rekeszteniük a tulajdonnevek sorából a *Nemzeti Színház*, *Magyar Tudományos Akadémia*, *Amerikai Egyesült Államok*-féle neveket. A tulajdonnevek származékait általában a köznevek közé sorolják: ezen az alapon köznevek lennének például a *-né* képzős magyar asszonynevek (*Balogh Istvánné*); Brøndal kizárja a tulajdonnevek közül az összetételeket (*Deutschland*) és a származékokat (*Italie*) ...” (1959: 461–2). BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY azt, hogy egyes nyelvi elemek nem egyértelműen

besorolhatók, kusza szempontkeveredésnek tulajdonítják, mely összefügg a definíciók bizonytalanságával (J. SOLTÉSZ is az egyértelmű meghatározás hiányának tulajdonította a tulajdonnév és köznév határának elmosódását), és mint megfigyelik a magyar szakirodalom áttekintésekor: „Forrásaink a tulajdonnevet magyar példákkal, de valójában nem nyelvspecifikusan tárgyalják.” Idéznek továbbá angol nyelvleírásból, ahol a hónapok, napok, ünnepek nevei tulajdonnevek, olaszból, ahol az *il Presidente, il Paese, lo Stato* [’az elnök’, ’az ország’, ’az állam’] tulajdonnevekre hozható példák (1977: 140).

A nyelvi, grammatikai megközelítés alkalmazása során mindenesetre alapvető jelentősége kellene, hogy legyen annak, hogy a tulajdonnevet mint nyelvi elemet elhatároljuk, elsősorban a köznevektől. KIEFER egyébként úgy véli, hogy a nyelvészet hatóköre éppen a tulajdonnév és köznév határán levő jelenségek vizsgálatára terjedhet csak ki: vagyis a tulajdonnév nem referenciális (*valamikor találkoztam egy Szamosközivel*) és referenciális használatára (*ismered Sándor Gyurit?*), illetve a köznevesülésre, ami általában a tulajdonnév metaforikus, metonimikus használatából adódik (*köztünk is van jó néhány Napóleon; a Chomsky sajnos már elfogyott*) (2000: 160), és amit kontextuális jelentéssel oldásnak nevez Manfred Bierwisch nyomán (KIEFER 1989). KIEFER megfogalmazásában: „A nyelvészeti kutatás arra vállalkozik, hogy tisztázza a tulajdonnév köznevesülésének mechanizmusát, levonja a tulajdonnév mondattani helyzetéből leszűrhető jelentéstani tanulságokat, és megvizsgálja a tulajdonnév formai tulajdonságait, illetve azok szemantikai vetületét” (KIEFER 2000: 160).

Már eddig is többször láthattuk, hogy a tulajdonnevet a kutatók egy része köznévi eredetűnek tartja. Ez persze nem magyar sajátosság, a külföldi szakirodalomban is számtalan példát találhatunk rá. SZERGEJ BULGAKOV a név filozófiájával kapcsolatosan például szintén a köznévi eredetet támogatta: „Minden megismerés egyúttal megnevezés is [...] Minden név geneziséét tekintve köznévi, mivelhogy megnevezés által jön létre, ugyanakkor azonban szükségszerűen tulajdonnév is, ha állandó predikátumként hozzánő viselőjéhez, aki így e predikátum által neveztetik meg. Minden név tulajdonnév abban az értelemben, hogy benne a végtelen számú hozzá illeszthető predikátumok közül csak egy jelenik meg; ez a választás pedig nem más, mint a szó szűkebb értelmében vett elnevezés, azaz névadás. [...] létrejöttének e pillanatában a tulajdonnév és a köznévi közötti különbség még nem érzékelhető” (1953/1992: 447). Szerinte minden névnek van értelme, de elhomályosulhat, ha állandósult, és pusztán a hangalak őrződik meg. „A tulajdonnév nem egyéb tehát, mint ilyen

b e l s ő f o r m á j á t v e s z t e t t e l n e v e z é s . [...] A tulajdonnév ebből a szempontból szigorúan véve még csak nem is szó, mint ahogy az algebra-jel sem az: éppenhogy csak szó, csak hangalakja okán szó. [...] a tulajdonnév abszolút módon individuális: mivel semmit sem fejez ki, konkrét mutató névmás, vagy éppen rámutató gesztus, a névadás pedig a legegységesebb önkény aktusa, mely nem általánosítható, s az adott eseten kívül másra nem vonatkoztatható. Bármilyen hangalak, ha úgy vesszük, névvé válhat” (449; kiemelés tőlem). Egészen odáig elmegy, hogy név és birtoklója viszonyát végérvényesnek véli, habár tény, hogy ugyanazon nevet több objektum is viselheti, de ekkor már szerinte nem tulajdon-, hanem köznévi lesz a név (vagyis tulajdonnévi jelentése csak akkor van, ha egyetlen denotátummal rendelkezik).

Ha a magyar szakirodalmat megnézzük, akkor azt látjuk, hogy például a MNyT. is úgy véli, hogy a tulajdonnevek általában közszavakból alakultak, és a tulajdonnév „akkor szakad el közszoí alapjától, akkor veszi el korábbi konkrét jelentéstartalmát, s válik közszoóból igazi »név«-vé, amikor a jelölt egyedi tulajdonságainak megszűnte, megváltozása után is a kérdéses egyed jelölője marad” (1967/1993: 375). A tulajdonnév és a köznévi közötti átmeneti fokozatba — amelyen szerinte tulajdonképpen minden tulajdonnév átesett (ezzel szemben a köznevesülés véleménye szerint ritkább jelenség) — sorolja az áruneveket, illetve egy olyan kategóriát, amit ezzel kapcsolatosan fontos megemlíteni, habár ritkábban kerül szóba: az intézmények alacsonyabb szervezeti egységeinek az elnevezését. INCZEFI GÉZA végső soron a helyneveket (pontosabban csak a határnevekről ír) is köznevekből keletkezetteknek tekinti, és keletkezésük folyamatát megkövesedésnek nevezi, az eredményt pedig n é v k ö v ü l e t n e k (1970).

A tulajdonnevek köznévi eredetének sugallata kétségkívül onnan származik, hogy rengeteg tulajdonnév etimológiája átlátszó. J. SOLTÉSZ szerint ezek a s z ó n e v e k , viszont maga is írja, hogy információs értékük csak „az összefoglaló fajfogalmat megnevező közszoí elemre korlátozódik, a megkülönböztető, egyedítő elem, bár motivált, de nem leíró, a névviselőre jellemző információt nem közöl (pl. *Szabadság-hegy*, *Jóreménység foka*). A névadás motivációja könnyen elhomályosul, ezáltal az eredetileg leíró név is elveszti leíró jellegét, bár továbbra is átlátszó etimológiájú szónév marad (pl. *Kovács*, *Veres*, *Nagy* családnevek)” (1974: 561). A motiváltság egyébként is sokat vitatott kérdés, mindenesetre az általa idézett két földrajzi névi példa a hagyományosan e m l é k e z t e ő n e v e k k é n t számon tartott névtípusba sorolható („Az ember a névadással nemcsak azonosítani és megkülönböztetni akarja az egyes egyedeket, hanem gyakran az is a célja — mint már többször utaltunk rá —,

hogyan valakinek vagy valaminek az emlékét fenntartsa, megörökítse.”; J. SOLTÉSZ 1979: 124), ahol egyébként a név és a denotátum közötti kapcsolat a minimumra csökken, tehát a motiváltság értelmezése itt legfeljebb arra korlátozódhat, hogy nem öletszerűen történik a név kiválasztása, viszont nem is a denotátummal kapcsolatosan, hanem sokkal inkább a név vagy szó eredeti denotátumára utalva (ld. még azt a már idézett gondolatot J. SOLTÉSZTÓL, mely szerint a keresztnévadáskor a tetszés is motiválta teszi a nevet). J. SOLTÉSZ mindenestre magasabb információtartalmúaknak érzi azokat a neveket, amelyekben a jelnévi elem valamely közzói elemmel kombinálódott, habár mint fentebb láthattuk, előismeret, kontextus nélkül akár ezek sem feltétlenül adják a valóságnak megfelelő információt denotátumukról, legalábbis megtörténhet, hogy egybeesik a közzói jelentés sugallta információtartalom a valóságos denotátummal, de pusztán a név ismeretében ebben nem lehetünk bizonyosak.

NICOLAISEN szerint viszont „A szemantikai átlátszatlanság nem csökkenti a név onomasztikai lényegét, s semmilyen módon nem akadályozza meg, hogy hatékonyan funkcionáljon névként [...] Sőt, a szemantikai átlátszóságot nyugati kultúránk egyáltalán nem várja el egy névtől...” (1995: 388). Annak jelentőségére, amellyel véleményem szerint e témában a nyugati kultúra említése bír, még visszatérek később. Hasonló gondolatot fogalmaz meg NICOLAISEN egy korábbi írásában: „Társadalmunkban oly régóta élünk együtt az öröklött családnevekkel, hogy legjobb esetben is csak mint genealógiai jelzéseket, vagy még inkább egyszerűen mint onomasztikai címkéket értelmezzük őket, még akkor is, ha az etimológiában járatlanok számára is teljes szemantikai átlátszóságot mutatnak, és nagyobb kutakodás nélkül is felfedik eredetüket.” (1976: 144).

A szemantikai átlátszóság vagy átlátszatlanság, illetve az eredet szóba kerülésével érdemes lehet megemlíteni azt is, hogy bár a nyugati kultúra „legtípusabb” tulajdonnevei valóban címkeszerűek, a nyelvközösségek mégsem szűnnek érdeklődni azok eredete, úgymond jelentése iránt — ez magyarázta például Magyarországon a nyelvészeti munkákat illetően példa nélküli közönségsikert KÁLMÁN BÉLA „A nevek világa” című könyve esetében —, és nem ritkák a népies névmagyarozatok, melyek helynevek esetében gyakran akár az adott helyhez fűződő legendaszerű történetek formájában is jelentkeznek.

Aktuális témánk szempontjából rendkívül hasznos adaléknak vélem egyébként GRODZIŃSKINAK a tulajdonnév és a denotátum összefüggéseivel foglalkozó tanulmányát, amely szerint „A tulajdonnevek három kategóriába sorolhatók: ideális tulajdonnevek, kvázi ideális tulajdonnevek és

multireferenciális tulajdonnevek. Az ideális tulajdonnév az univerzumban egynél nem több dologra utal. Ideálisnak azért nevezzük, mert elnevezésének a legmagasabb szinten tesz eleget: a tulajdonnév elvileg olyan név, melyet egyetlen dolog visel. Azt azonban nem tudjuk, hogy vannak-e a jelenkori nyelvekben ideális tulajdonnevek, vagy pedig ez az elméleti szempontból igen fontos, mivel a tulajdonnevek elemzéséhez kiindulópontul szolgáló névcsoport üres osztályt jelöl. A kvázi ideális tulajdonnév olyan tulajdonnév, mely egy országon belül vagy nemzetközi viszonylatban zajló nyelvi kommunikáció során egyetlen dolgot jelöl, habár kisebb közösségekben szolgálhat több dolog nevéül. Például az *Adam Mickiewicz* név a tizenkilencedik század híres lengyel költőjére utal, viszont bizton állíthatjuk, hogy voltak és vannak mások is Lengyelországban, akiknek *Adam* a keresztnéve és *Mickiewicz* a családneve. [...] A tulajdonnevek legnépesebb csoportja a multireferenciális tulajdonnevek. A multireferenciális tulajdonnév olyan tulajdonnév, mely számos denotátummal rendelkezhet” (1980: 10).

Ezen a ponton válik érdekessé GRODZIŃSKI csoportosításának viszonylatában tulajdonnév és köznévi viszonya: a köznevek ugyanis általában — de legalábbis potenciálisan — számos denotátummal rendelkezhetnek, akárcsak a multireferenciális tulajdonnevek (az ideális és a kvázi ideális tulajdonnevek viszont unireferenciálisak). A klasszikus meghatározást (*definitio per genus proximum et differentiam specificam*) figyelembe véve megállapítja, hogy ha egy köznevet és egy tulajdonnevet hasonlítunk össze, akkor például a *Péter* megjelölésű dologról elmondhatjuk, hogy *genus proximuma* hímnemű ember, *differentia specificája* pedig a Péter; viszont a *cipész* esetében a *genus proximum* szintén az, hogy hímnemű ember, míg *differentia specificája* az, hogy cipőket készít. „A *genus proximum* szerkezetét illetően azt láthatjuk, hogy a köznévi denotátuma nem különbözik a multireferenciális tulajdonnévi denotátumától. Viszont nagy különbség mutatkozik a *differentia specifica* szerkezetében. A multireferenciális tulajdonnevek denotátumának *differentia specificája* teljesen formális jellegű, és a név olvasatában rejlik. A köznévi denotátumának *differentia specificája* mindig szubsztanciális.” (11).

A fenti kiindulásból GRODZIŃSKI megvizsgálja néhány, klasszikusan a tulajdonnév és a köznévi határterületén kétes besorolásúként számon tartott típus hovatartozását. A népnevekkel kapcsolatosan megállapítja, hogy habár egyes nyelvek írásbeli szokásai hajlamosak nagybetűvel kezdeni ezeket, nem helytálló a vélemény, hogy ezek tulajdonnevek lennének. Hiszen ha például multireferenciális tulajdonnévnek tekintenénk a *francia* szót, akkor az egyetlen *differentia specifica*, melyben valamennyi francia osztozik, az volna, hogy a *francia* nevet viselik. Viszont nyilvánvaló, hogy ennél jóval

több az, ami a franciákat a többi néptől megkülönbözteti: hazájuk, nyelvközösségük, kultúrájuk stb. Ebből következően ez a differentia specificájuk, tehát a *francia* szó nem tulajdonnév, hanem köznév. Az árunevek, márkanevek esetében is erre a következtetésre jut. Mivel például minden Mercedes különbözik egyéb autótípusoktól, nemcsak elnevezésében, de fizikai tulajdonságaiban is, a *Mercedes* differentia specificája nem formális, hanem szubsztanciális jellegű. Ebből következőleg megint csak nem lehet multireferenciális tulajdonnév, hanem köznév.

Köz- és tulajdonnevek elkülönítésére GRODZIŃSKI a következő kritériumokat javasolja:

1. A tulajdonnév denotátumának megváltoztatása nélkül helyettesíthető valamely más tulajdonnévvel.

2. A tulajdonnév első használatától kezdve utal denotátumára, tekintet nélkül bármi, az idők folyamán rajta bekövetkezett változásra (14).

Nálunk elsősorban J. SOLTÉSZ KATALIN foglalkozott a tulajdonnév és köznév határán található nevekkal, de már MARTINKÓ, illetve KÁLMÁN BÉLA idézett írásaiban is találunk ezzel kapcsolatos gondolatokat. MARTINKÓ azokat az érveket, miszerint több egyedi dolgot is jelölhet ugyanaz a név, illetve hogy van, ami egyedi létezőt jelöl, s az mégsem tulajdonnév (*vacsoracsillag*, 1955), azzal a később többször idézett állítással védte ki, hogy „Egy-egy tulajdonnévi formához időben vagy térben több dolog is tartozhat, de a tér–idő koordináta egy meghatározott pontján csak egyetlenegy” (1956: 193). És itt utalhatunk TELEGDY ZSIGMONDRÁ is, aki szerint „a *János* névnek [...], valahányszor újabb személyre vesszük át, újabb jelentést is tulajdonítunk” (1989: 42). Ennek megfelelően a *vacsoracsillag* azért köznévként MARTINKÓ szerint, mert a közösségi tudat újra és újra előjövő dologként, vagyis nem kimondottan egyedi létezőként fogja fel (a tér–idő koordináta több pontján is megjelenik tehát, legalábbis észleletünkben nem folyamatos létezőként jelentkezik, hiszen fizikailag egyébként mindvégig egy és ugyanaz). Az évszám pedig azért nem tulajdonnév véleménye szerint, mert fogalmilag elemezhető tartalommal bír: pl. az 1955-ik év. Viszont ezzel kapcsolatosan J. SOLTÉSZ GARDINERT idézve így ír: „Van a tulajdonnévnek olyan meghatározása, amely az egyedi létező problémáját ügyesen megkerüli: »A proper name is a word or group of words recognized as indicating, or tending to indicate, the object or objects to which it refers by virtue of its distinctive sound alone, without regard to any meaning possessed by that sound from the start or acquired by it through association with the said object or objects«” [’A tulajdonnév olyan szó vagy kifejezés, mely általában az általa jelölt dolgot vagy dolgokat pusztán hangsorával jelöli, tekintet nélkül bármely jelentésre, mely a hangsorhoz

eleve vagy az említett dologra vagy dolgokra történő asszociálás révén kötődik.>] (J. SOLTÉSZ 1981: 467).

J. SOLTÉSZ sorban áttekinti azokat a tulajdonneveket, melyek az általuk jelölt denotátumtípus alapján nem egyértelműek. „Az áru- és márkaneveket sokan nem igazi tulajdonneveknek, hanem tulajdonnév és köznév közötti átmeneti kategóriának tartják. Erről az elvi kérdéstről is érdemes volna vitatkozni — szerintem igazi tulajdonnevek: nem az azonos névvel jelölt, sok ezernyi, milliányi, mindenben hasonló tárgyaknak, hanem az ezekben realizálódó egyedi szellemi alkotásoknak a tulajdonnevei” (1981: 221; kiemelés tőlem). Az okfejtés véleményem szerint teljesen logikus, hiszen nem a denotátum fizikai egyediségéről, hanem a megnevezés, illetve a mögötte álló, a tudatunkban alkotott fogalom egyediségéről kell valójában döntenünk, amikor tulajdonnév és köznév között különbséget teszünk. A határok ugyan sehol sem élesek, és a *bevettem egy aszpirint* kifejezésben már kevesek megítélése szerint van tulajdonnév, de nyilvánvaló, hogy itt történeti szempontokat, a nyelvi változást is figyelembe kell venni: az idők folyamán az *aszpirin* márkanév jellege teljesen eltűnt.

A címek is a határterülethez közelítenek. J. SOLTÉSZ tulajdonképpen az áru- és márkanevekkel rokonítja őket egy bizonyos aspektusból: ezek a nevek nem egy, hanem fizikailag sok létezőre vonatkoznak, lásd olyan regények címei, melyeket kinyomtatnak sok ezer példányban, valamely színdarab, amit sokszor előadnak, hasonlóképpen az autótípushoz, amelyből nagyon sok létezik stb. Ilyenkor szerinte tulajdonképpen közszóként használjuk ezeket (1979: 98–99). Nem mondja ki, de egyértelmű, hogy mind az imént említett áru- és márkanevek, mind a címek jelentősége, tulajdonnévi denotátuma nem a fizikai valóság valamely objektuma, hanem teljesen a szellemi szférában létező dolog, amely mellel több példányban materiális létező is.

„Van azonban a magyarban egy olyan névcsoport, amelynek tulajdonnévi jellege aligha vonható kétségbe, és máshová, mint a népnevek közé, nem sorolható: a honfoglaláskori törzsnevek, *Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér* és *Keszi*. A tulajdonnevek fogalmi osztályozásakor ezekről meg szoktunk feledkezni, hiszen ma már csak helynevekben élnek (*Jenő* személynévként is). Miattuk érdemes egy fejezetet szentelni annak a kérdésnek: tulajdonnevek-e a népnevek és a törzsnevek” (1979: 79; kiemelés tőlem). Mint tudjuk, nyelvünk, szemben másokkal, nem tekinti tulajdonnévnek a népneveket, melyek egyébként főnevek és melléknévek is lehetnek, viszont törzs- és nemzetségneveinket a tulajdonnevek között tartjuk számon. Ebben az összefüggésben mindenképpen figyelemre méltó a kérdés, hogy egy olyan hierarchikus

struktúrában, ahol egy nép törzsekre, azon belül pedig nemzetségekre tagolódik, miért van az, hogy a nép megnevezése köznévi, míg az alkategóriáké tulajdonnévi jellegű. Illetve azon nem is kell csodálkoznunk, hogy a népnév köznévi, érdekesebb kérdés a törzsnév tulajdonnévi mivolta (amit más népek törzseivel, például indián törzsekkel kapcsolatosan nem tapasztalunk). A magyarázat vélhetőleg a szokásban, a kulturális-pszichológiai körülményeken alapuló konvencióban rejlik.

A n é p n é v J. SOLTÉSZ szerint elsősorban melléknév, viszont a törzsnév tiszta főnév, és a magyaron kívül például az ősi római törzsnevek, továbbá a bibliai, személynévi eredetű törzsnevek is mindenképpen azok. Szerinte akkor lehet legfeljebb jogos a tulajdonnevek közé sorolni ezeket, ha a melléknévi használat csak másodlagos, viszont a magyar népneveket, szemben mondjuk az angollal, ez nem jellemzi, egyforma a főnévi és a melléknévi alak egyaránt. Véleménye szerint a magyarban csak akkor tekinthető a népnév tulajdonnévnek, ha többes számban használatos, és a nép egységére vonatkozik (szemben az egyes számú használattal, illetve az olyan többes számú használattal, amikor csak mondjuk egy csoportot jelöl). Tekintettel egyébként arra, hogy az angol a melléknévi használatú népneveket is nagybetűvel írja (és ha abból indulunk ki, hogy az nagybetűs, amit tulajdonnévnek tartunk, akkor ezek szerint melléknevek is lehetnek tulajdonnevek? — habár a kérdésfeltevés csak abból az elvi alapállásból furcsa, hogy ha a tulajdonneveket a főnév alfajának tekintjük, és nem függetlenítjük a szófaji besorolástól), a francia csak a főnévieket (viszont a városnevek melléknévi alakjait, pl. *Lyonnais*, szintén nagybetűzi), a német és az orosz pedig speciális képzőkkel alakilag is elkülöníti a melléknevet. Mindez kétségkívül konvencionális alapú, vagyis származás, lakóhely szerinti embercsoportok közös megjelölésének tulajdonnévi felfogása tisztán kulturális meghatározottságú (bár GRODZIŃSKI logikailag is alátámasztja), de kétségtelenül akár tulajdonnévnek, akár nem annak minősítjük ezeket, tudatunkban mindenképpen a tulajdonnév és a közszó határterületein helyezkednek el.

Sokat mondó, hogy J. SOLTÉSZ megemlíti olyan felfogást, amely szerint a s z á m n e v e k is tulajdonnevek lennének. Azonnal el is utasítja ezt arra hivatkozva, hogy a számnevek eleve önálló szófaj (1979: 107), habár a szófaji rendszerek kritikáinak visszatérő pontja éppen az, hogy a számnév csak jelentéstani alapon különíthető el a melléknevektől, fogalmi tartalmukat tekintve lényegében azonosak (SIMON 1974: 39; MGr. 70), eszerint külön kategóriaként való számontartása indokolatlan, és pusztán a nyelvtanilag hagyományaikból következik. Viszont szerinte a számjegyek elnevezésére használt számjegyekben esetleg érezhetnénk tulajdonnévszerűséget, és „felfoghatók szellemi termékeknek, amelyek az írás fejlődése során

alakultak ki, hasonlóan a betűkhöz, amelyeknek elnevezésében szintén van valami tulajdonnévszerűen önkényes” (J. SOLTÉSZ 1979: 108). Azt hiszem, hogy bár egyetértek azzal, hogy ezek nem tulajdonnevek, indoklása nem tartható, mert fogalmi tisztázatlanság van a háttérben. A betűk elnevezése még talán valóban tulajdonnévszerű, különösen ott, ahol nem pusztán az illető betű által jelölt hang kiejtésével egyezik meg, hanem mint például a görögben, külön neve van, és ez a betűknek a közlés céljára lexikai elemekben történő felhasználása során nem jelenik meg. A számok viszont gondolkodásunknak egészen más fogalmi kategóriái: ha néha „főnevesülnek” is, alapvetően nem szubsztanciákra utalnak, hanem viszonyjellegűek, akkor pedig — ha egyáltalán felmerül, hogy elnevezésük tulajdonnévnek tekinthető — észrevétlenül metanyelvi szintre kerülünk, ahol a nyelv valamennyi szavának nyelvi formáját tekinthetnénk tulajdonnévnek, mely arra a szóra vonatkozik.

Az e s e m é n y n e v e k e t illetően J. SOLTÉSZ idézi KÁROLY SÁNDORT, aki ezekkel kapcsolatosan jelentéstanilag sűrített kifejezésekről beszél. „Ezek struktúrájukban alig különböznek az olyanoktól, mint *Magyar Tudományos Akadémia, Művelődésügyi Minisztérium*, sőt erősebb a sűrítő jelleg bennük, mint az utóbbiakban, ami pedig a lexikológiai kapcsolat feltételei közé tartozik. (*Budavár visszavétele* is sűrített kifejezés, mert többször is visszavettük Budavárát, de az elnevezés az 1686-i dátumhoz fűződik.)” (J. SOLTÉSZ 1981: 223). Habár szemantikailag, kognitív szempontból teljesen jogos, hogy ezek az intézménynevekkel, címekkel hasonló típusú elnevezések, az ideológiai okokból támogatott, majd megszűnt *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* írásmód óta nemigen tapasztaljuk, hogy a hivatalos írásmód tükröznék eseménynevek tulajdonnévként való számontartását. Az eseményneveket — melyekre J. SOLTÉSZ a történésnév műszót javasolja — tulajdonnévszerűeknek tartja a következő megfontolásokból:

1. Egyedítenek. KÁROLY SÁNDORra utalva: *Budavár visszavétele* sűrített kifejezés, mert egyértelműen 1686-ra utal, habár többször is visszavettük Budát.

2. Állandósult alakúak. A magyarban valóban alapvetően ilyen alakban használjuk a *honfoglalás, tatárjárás, Zrínyi kirohanása* alakokat. Ez egyébként akkor tűnik fel leginkább, amikor lefordítani kényszerülünk ezeket, s meg kell állapítanunk, hogy kulturális reáliák módján viselkednek, vagyis gyakorlatilag lefordíthatatlanok a forma megőrzése mellett ugyanolyan jelentésárnyalattal és főleg: érzelmi töltettel.

3. Gyakran motiválatlanok. Itt példának a *Watergate-ügy* kifejezést hozza, mely elnevezés valóban nem az ügy tartalmi vonásait emeli ki, hanem azt az irodaházat, ahol a botrány kipattant.

Alaki-jelentéstani csoportosítást is végez, és megállapítja — ami talán a legérdekesebb mind közül — hogy ezek között is vannak jelnevek: *Hedzsra*, *defenesztráció*, *risorgimento*, *Fronde*. Ennek véleményem szerint azért van jelentősége, mert bár a történésneveket kevésbé vagyunk hajlamosak tulajdonnévnek tekinteni, ha vannak közöttük olyanok is, amelyek közszói jelentéssel nem rendelkeznek (legalábbis a magyarban nem), tehát szemantikailag átlátszatlanok, akkor logikus, hogy ezek mindenképpen tulajdonnevek. Mert ha oda-vissza nem is működik ez a logikai kapcsolat, vagyis nem áll, hogy minden tulajdonnév szemantikailag átlátszatlan, abban biztosak lehetünk, hogy a szemantikailag átlátszatlan, nem grammatikai funkciósó szerepet betöltő szavak, kifejezések tulajdonnevek. Ha viszont ezek tulajdonnevek, akkor a csoportba tartozó többi, egyébként szemantikailag átlátszó kifejezés miért nem tulajdonnév? A tulajdonnevekkel kapcsolatosan ugyanis a szemantikai átlátszóság kérdése egyébként sem releváns kritérium.

Az eseménynevekkel J. SOLTÉSZ egyébként külön is foglalkozott „Történésnevek” címen megjelent írásában. Ezen összefüggésben tárgyalja, hogy az angol nyelvléírás tulajdonnévnek tekinti a *hónapok*, *napok*, *ünnepek* neveit, s erre így reagál: „ezt a felfogást bizvást figyelmen kívül hagyhatjuk, mivel a hónapok, az ünnepek és a hét napjai nem egyedi léteznek, hanem az időben periodikusan ismétlődnek” (1985: 187). Hasonlóképp írt erről egy korábbi tanulmányában: „Ezeknek a szavaknak nem-leíró, pusztán megkülönböztető jellege különösen szembeötlő, ha meggondoljuk, hogy a *január* névhez csak a mi égövünk alatt kapcsolódik a zord téli hónap képzete, a déli féltekén január a legforróbb nyár; a *szerda* és a *csütörtök* között pedig az egész földkerekségen nincsen semmi objektív különbség” (1959: 469). Viszont tény, hogy ezek a nevek nem konnotatívák, tehát jelentésszerkezetük alapján a tulajdonnevek felé közelítenek.

J. SOLTÉSZ a határterületen tartja számon a tulajdonnevek képzős származékait is: a magyarban a *-né* képzős asszonynevek, habár általában a magyarban a tulajdonnevek képzős alakjait nem tartjuk tulajdonneveknek, mégiscsak tulajdonnevek. Az angolban, németben, franciában tulajdonnevek maradnak a magyar *-i* képző használatának megfelelően képzett helynévi származékok, a magyarban viszont nem. Ez a következő problémákat veti fel: „A tulajdonnevet a köznévvvel szemben az jellemzi, hogy nem lehet értelmezni, szintaktikailag feloldani. Nos, a *budapesti*, *csokonyavisontai*, *hammerfesti* szavakat könnyűszerrel feloldhatjuk ilyenformán: ’Budapesten levő’, ’Csokonyavisontán levő’, ’Hammerfestben levő’, illetőleg ’oda tartozó, onnan származó’. Csakhogy ezekben az értelmezésekben a legfontosabb

mozzanat tulajdonnév, amely már nem értelmezhető tovább. Akinek nincsenek földrajzi — tehát nyelven kívüli — ismeretei *Csokonyavisontá*-ról vagy *Hammerfest*-ről, nem érti meg a *csokonyavisontai*, *hammerfesti* szavakat sem. Természetesen az *-i* képzős származékok nem mindig ilyen tulajdonnévszerűek. A különféle borok *tokaji*, *egri*, *badacsonyi*, *szekszárdi* stb. jelzője a földrajzi hovatartozáson kívül minőséget, fajtát is jelent...” (1959: 468–9). J. SOLTÉSZ nem mondja ki, de ezek valójában árunévként viselkednek.

Az *intézménynevek* kapcsán teljesen jogos a kérdésfeltevés (és szerintem teljesen kielégítően nem is lehet megválaszolni), miszerint „A névtudománynak elsősorban az a problémája, hogy ezeket a jórészt közszói kapcsolatokból álló elnevezéseket mikor, milyen határig tekinthetjük tulajdonnévnek (pl. kétségtelenül tulajdonnév a *Magyar Tudományos Akadémia*, tulajdonnév (*A*) *Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete*, de vajon tulajdonnév-e (*A*) *Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztálya*? Tulajdonnév-e az *I. sz. Autóközlekedési Vállalat*, a *Budapest Főváros Tanácsa V. B. stb.?*)” (J. SOLTÉSZ 1981: 219). Ezek ugyanis teljesen leíró jellegűek, szemantikai átlátszatlanság lényegükből adódóan nem is jellemezheti őket, nyelvileg is tükrözik a köztük esetleg valóságosan fennálló hierarchikusságot. Főképpen ezen a ponton nehéz a helyzet: valamely intézmény alegysége (vagy annak alegysége) egyre inkább leírásaként fogható fel, egyre kevésbé egyediként.

Az *állat- és tárgynevek* is a tulajdonnév és köznév határán helyezkednek el, mivel olyan dolgokat jelölnek, melyek kötelező módon nem kapnak tulajdonnevet (J. SOLTÉSZ 1970, 1981). Persze a skála még ezeken belül is igen széles, hiszen a J. SOLTÉSZ által tárgyaltak közül az állatneveket, melyek — ahogy írja — „minden bizonnyal a legősibb és legtermészetesebb névfajták közé tartoznak” (1981: 213), nyilvánvalóan erősen tulajdonnévinek érezzük, és szerinte elsősorban azok az állatok kapnak nevet, melyeket a névadó szinte emberi személynek tekint.

A tárgyneveket illetően felmerül, hogy „egyáltalán a tárgyak mely osztályába tartozó egyedeknek lehet és szokás tulajdonnevet adni” (1981: 215). Ami már csak azért is érdekes kérdés, mert a tárgyak — lévén emberalkotta elemei környezetünknek, és bizonyos művészeti alkotások kivételével nem különösképpen egyediek — alapvetően abba a kategóriába sorolandók, melyeket köznevekkel vagyunk hajlamosak megjelölni. Mégis feltűnő, hogy bizonyos tárgytípusokba tartozó egyedeket, például hajókat, néha egyéb járműveket is, fegyvereket, harangokat szokás elnevezni. Hasonló dolog történhet épületek, építmények esetében is, bár természetesen ez nem érinti a kategóriába tartozó összes elemet (kivéve például a katolikus

templomokat, amelyek mind kapnak valamilyen templomcímeket, azaz patrocíniumot, és emiatt inkább az intézménynév típusa felé közelítenek). Ezekben az esetekben talán éppen az illető tárgyak bizonyos értelemben vett megszemélyesítésének lehetünk tanúi. A fenti tárgyak elnevezését általában ugyanis valamiféle érzelmi kötődés indokolja (manapság a hajók kivételével, melyeket szintén intézményszerűen neveznek el, illetve az adott esetben szintén hivatalosan, informatív szándékkal elnevezett hidak, egyéb építmények kivételével), hajdan a fegyverekhez, harangokhoz, ma esetleg autókhoz, házhoz, nyaralóhoz kialakulhat egészen személyes kötődés. J. SOLTÉSZ ezekkel kapcsolatosan egyébként nem mentes a kérdés túlbonyolításától. Szerinte ugyanis járműveknek például azért adnak nevet, mert úgymond állatoknak tekintik őket. Viszont a korábbi okfejtés szerint az állatok közül azokat nevezik el külön, melyeket személynek tekintenek. Ezek szerint vajon azért neveznénk el járműveket, mert olyan állatoknak tekintjük őket, mint amelyeket személyeknek tekintünk? Egyszerűbb abból kiindulni, hogy mind állatok, mind tárgyak (és növények) körében azokat szokás elnevezni, amelyek irányában emocionálisan érintettek vagyunk, illetve különös jelentőséget tulajdonítunk nekik, hacsak nem konvención múlik az elnevezés szükségessége, mint a hajóknál.

2.2. A tulajdonnév alaki sajátosságai és grammatikai viselkedése

Régóta tárgyalt kérdés, hogy van-e a tulajdonneveknek speciális formai jellegzetessége. Jegyezzük meg, hogy ha van, akkor ennek természetesen *n y e l v ü g g ő n e k* kell lennie. Mint tudjuk, a németben, oroszban például vannak sajátos helynévképzők. Az oroszban az apai név és a családnév képzése — külön hím- és nőnemű paradigmával — meglehetősen egységes (a családnéveké kevésbé), a szlovákban a családnéveket nők esetében mindenképpen ellátják egy képzővel. Az olaszban az egyazon tövű férfi és női keresztnévek végződése *-o*, illetve *-a*. Ezek hasznos, érdekes felismerések, ám a nyelvészet, helyesebben a tulajdonnév kutatása szempontjából relevánsak akkor lehetnek, ha az adott denotátumtípussal kapcsolatosan minden egyes odatartozó elem esetében működnek (habár, ha csak az idézett példákat nézzük, nem minden orosz és német helynév illik bele képző által meghatározott paradigmába, sem pedig minden orosz családnév vagy minden olasz keresztnév), és még ebben az esetben (leszögezve például, hogy minden szlovák női családnév *-ová* végződésű) sem lennének eléggé relevánsak ahhoz, hogy kijelenthesük: a tulajdonnév

mint olyan, nyelvi kategóriájából adódóan általában rendelkezik formai sajátosságokkal.

A magyarban a formai jellemzők keresésekor ráadásul nem találjuk még ennyi jelét sem a *s p e c i á l i s t u l a j d o n n é v k é p z ő n e k*. Egyes helynévképzőnek tekintett (de egyébként is csak nyelvtörténetileg értelmezhető, mint például a *-d* képző) jelenségekkel, esetleg személynévképzőkkel (például a *-né* asszonynévképző — amiről nem nehéz belátni, hogy nem tisztán tulajdonnévképző, hiszen közszavakhoz is járulhat, ld. *királyné*, ám a házasságkötés után felvehető a férj családneve enélkül is, tehát saját denotátumtípusán belül sem teljes körű a használata) szokás operálni, de mindez — különösen hogy a többi, ilyesféle elemekben relatívan gazdagabb nyelvvel összehasonlítva igencsak soványka eredmény — eléggé esetleges.

J. SOLTÉSZ azonban egyenesen morfológiai rendszerről is beszél a tulajdonnevek esetében: egyes névfajtákra vannak „jellemző szőelemek, utó- vagy előtagok, képzők és voltaképpen funkciótlan végződéses” (1979: 19), melyek névformánsoknak tekinthetők. Habár — mivel nem minden néven található meg — rendszerük töredékes, „de vajon van-e olyan nyelvi kategória, amelynek morfológiai rendszere hiánytalan?” (Uo.). Meglehetősen retorikus kérdésfeltevés, és el is tereli arról a tényről a figyelmet, hogy névformánsrendszerünk olyannyira töredékes, hogy rendszerről sem igazán beszélhetünk esetében, hiszen nincs elegendő eleme ahhoz — és nem is tűnik úgy, hogy valaha is volt —, hogy meggyőző egészzé álljon össze. Az úgymond névformánsrendszer igazolására nem a leglogikusabb példa, hogy a névformánsok sorában J. SOLTÉSZ rögtön először a női nevek *-a* végződését hozza fel, mely a latin nyomán terjedt el különféle nyelvekben. Ez már a nyelvtörténet próbáját sem állná ki, hiszen számunkra kölcsönzött jelenség, és az eredetiben megvolt elkülönítő jelentősége nálunk esetlegesen maradt meg, pláne, hogy régi férfineveink között nem kevés végződött *-a*-ra; leíró szempontból pedig végképp nincs relevanciája. A családnevek *-i* képzője valamivel indokolhatóbb példa avagy rendszerszerűbb, de szintén esetleges jelenség, és nem a névség bekövetkeztének jelzője, hanem azé, hogy a családnevek lényegükből adódóan alapvetően valamely jelzői funkciójú szóból származnak, és ezek között igen sok volt a helynévből *-i* képzővel alakított melléknév.

PETER SHERWOOD már idézett rövid írásában állt ki a tulajdonnév formai megkülönböztethetősége mellett sajátos, csak tulajdon-, sőt helynevekre jellemző *s z ó v é g e k e t* (*-tk*, *-tyk*, *-csk*, *-kcs*, *-pc*) említve (1980: 56), amelyeknek teljes esetlegessége miatt nem lehet sokkal komolyabban venni felvetését, különösen hogy maga sem meri képzőknek, csak szővégeknek minősíteni ezeket, mint DEME LÁSZLÓ saját maga által is játéknak minősített

eszmefuttatását „betűnév + -cs” képletű helyneveinkről (1993: 88–9). Egyébként pedig a lexika egyéb elemei, például a számnevek is elkülöníthetők csak rájuk jellemző morfológiai vonások segítségével (ld. számnévképzők vagy csak a számnevekre jellemző ragok), anélkül, hogy ezek logikusan grammatikai-szófaji kategóriák lennének (a számnevek önálló szófaji kategória mivolta, mint fentebb utaltunk rá, erősen megkérdőjelezhető; vö. SIMON 1974: 39).

JAKOBSON egyébként példaként említi, hogy korábban nem hallott családneveket az angol anyanyelvű beszélő mégis fel tud bontani elemekre (fonémákra), mert máshonnan már ismert, máshol előforduló szegmenseket azonosít bennük (1969: 11). Ezek a szegmensek nem feltétlenül (sőt tulajdonnevek esetében semmiképpen sem) grammatikai jelentőséggel bíró, relevánsan elkülöníthető egységek, inkább olyasmiről van szó, mint a JAKOBSONnál máshol idézett közszói példa esetében: habár a *father* ~ *mother* ~ *brother* [’apa, anya, fiútestvér’] szavak grammatikailag tovább nem bontható nyelvi elemek, második szótagjuk mégis „olyasféleképp hat, mint a szemantikai közelségükre vonatkozó fonológiai utalás” (106). Noha ez sejtetne valamiféle látens rendszert, már e példák is sugallják, hogy ez semmiképpen sem lehet nagyon formális, és lehetséges, hogy a tulajdonnevekkel kapcsolatban keresgélt speciális képzők vagy szóvégek is legfeljebb efféle szemantikai közelségre vonatkozó fonológiai utalás gyanánt lehetnének felfoghatók.

Hasonlóképpen: „...a prototipikus tulajdonnevek mutatnak bizonyos közös tulajdonságokat, például szemantikai szingularitás, határozottság és egyediség, melyek tulajdonképpen előfeltevésen alapuló tulajdonságok: a tulajdonnév denotátuma a beszélgetőpartnerek tudatában meghatározott és egyedi. Ez maga után vonja, hogy a tulajdonnév prototipikus főnév(i csoport), amely már a nyelvvelsajátítás korai szakaszát is jellemzi [...] A tulajdonneveknek ez a szemantikailag elsődleges és egyszerű jellege ikonszerűen tükröződik meglehetősen egyszerű formájukban: a prototipikus tulajdonnév nem visel magán — legalábbis nem szükségszerűen — semmilyen formális jellegzetességet, mármint határozottá tételéhez, mivel a nevek ezeket a sajátosságokat illetően inherensen rögzültek” (VAN LANGENDONCK 1995: 485).

A tulajdonnevek formai sajátosságai a magyarban — mint majd látjuk — egyes toldalékolási esetekben megmutatkozhatnak, habár megint csak bizonyos esetekben, ráadásul olyan *archaikusabb* *tipusokban*, amelyek éppen archaikusságuk miatt nem adhatnak okot a szinkrón igényű nyelvelírásnak arra, hogy ezt relevánsnak tekintse. TOMPA JÓZSEF írt többször is a tulajdonnevek, idézetek, másodlagosan

főnévi szerepű szavak ragozásbeli eltéréseiről, elsősorban a „kötőhangzó” szófaj-megkülönböztető szerepével kapcsolatosan. Hogy példát is lássunk, megállapítja, hogy „a *-k* jel előtt a mássalhangzón végződő személynévhez csak zártabb kötőhangzó járulhat: *Arany-o-k, Erős-ö-k, Vas-o-k, Hárs-o-k*. A tárgyrag ennek megfelelően bizonyos szóvégi mássalhangzók után természetesen zérus kötőhangzóval kapcsolódik a tőhöz” (1960: 346), a többalakú tőnek nincs töváltakoztatása, eltérhet a 3. személyű birtokos személyraggal való ellátás. Mint megállapítja, ezzel a jelenséggel a nyelv tulajdonképpen azt segíti, hogy könnyebben el tudjuk különíteni a köznévi és a tulajdonnévi alakokat. Megállapítja továbbá, hogy a finnugor nyelvekben ezzel egészen ismeretlen alaktani eszközt szereztünk magunknak, habár utal Sauvageot-ra, aki szerint a főnévi és melléknévi ragozás hasonló elkülönülésével az indoeurópai nyelvekhez kerültünk közelebb.

Viszont éppen ez az utóbbi utalás cáfolja meg az előbbi relevanciáját. RÁCZ ENDRE további példákat is hoz arra, hogy a tulajdonnevek ragozásakor általánosan érvényesülő elv az, hogy a *s z ó t á r i a l a k s é r t e t l e n m a r a d* olyan esetekben is, amikor a név közszóalakjának töve módosulna (*Verébet, Új Tükört*), elmaradhat az előhangzó (*Aranyt*), illetve az előhangzó hangszíne más lesz (*Miatyánkot*) (1981b: 56), ha képző kerül a tulajdonnév mögé, akkor a képző előtti véghangzó eltűnik a *-háza, -halma, -falva* esetében, és bár a *nyíregyházi* alak mellett előfordul a *nyíregyházai* is, ez RÁCZ meglátása szerint kevésbé választékos (57). Leszögezi azonban azt, ami számunkra fontos itt: hasonlóan nemcsak tulajdonnevek viselkedhetnek. A máshol tulajdonnévként számon tartott népnevek ugyanis nálunk is hajlamosak rendhagyó alaktani viselkedésre: a *bürök ~ bürköt* többeli módosulásával szemben a *török ~ törököt* esetében nem ezt látjuk (57), a kettős szófajú színnevek közül pedig a *piros* hasonlóképp viselkedik az előhangzó hangszínét illetően.

A MNyT. éppen amellet foglalt állást, hogy a tulajdonnevek morfológiai, grammatikai sajátosságai nem tulajdonnévi mivoltukból adódnak, hanem a lexika egyéb elemeire vonatkozó szabályszerűségeknek megfelelően alakulnak: „a hangtörténet szempontjából ezek (nem számítva némi szórványosan jelentkező konzervativizmust és néhány kisebb részletkérdést) általában u g y a n o l y a n t ö r v é n y s z e r ű s é g e k n e k e n g e d e l m e s k e d n e k , mint a nyelv egyéb elemei. Alaktani szempontból már több olyan vonás van, mely a tulajdonnevek különféle csoportjaira jellemző (például képzők használata, becézés, szórövidítés stb.), de ezek beleférnek és beletartoznak a történeti szóalaktanba” (1958/2001: 122–3; kiemelés tőlem).

Ne feledjük azt sem, hogy a tulajdonnevek jelentős része nem egy szóból áll. J. SOLTÉSZ a következőt írja a tulajdonnevek alaki szerkezetéről, amellyel az egész kérdéskör tárgyalását kezdi: „A tulajdonnevek az általános nyelvtani felfogás szerint a főnév szófajához tartoznak: mondatbeli viselkedésüket, ragozásukat a főnévre vonatkozó nyelvtani szabályok határozzák meg. De a tulajdonnevek jelentékeny része nem egy szó, hanem több szóból álló szószerkezet, amely a maga egészében tölti be a tulajdonnév — azaz egy fajta főnév — funkcióját. Ezeket nevezzük többelemű tulajdonneveknek” (1979: 10). A grammatikai elemzéskor azonban „a tulajdonnevet — akárhány tagból is áll — egyetlen főnévként kell tekintenünk, és toldalékkal csak az utolsó elemét látjuk el” (MGr. 127).

További formai sajátosság lehet az *e g y e z t e t é s* kérdése. Egyes tulajdonnevek ugyanis bár formailag többes számúak, értelmileg egyes számúaknak minősülnek. Itt az tűnik logikusnak, hogy értelmi egyeztetést alkalmazunk, ami viszont azzal jár, hogy formálisan, tehát pusztán grammatikailag nézve nem lesz a tulajdonnévi mondatrészsel egyeztetve a kapcsolódó többi.

RÁCZ az *Egyesült Államok*-féle *plurale tantumokról* írva J. SOLTÉSZT idézi, aki szerint „az különbözteti meg [ezeket] a többes számban is használható tulajdonnevektől (pl. a *Körösök* ...), hogy a névviselő egyes egyedeinek, alárendelt egységeinek neve rendszerint nem a név egyes számú alakja” (1981a: 231). Ezek a magyarban lehetnek államok megnevezései, intézményeké (*Fővárosi Gázművek*), földrajzi nevek (*Kanári-szigetek*), címek (*A kőszívű ember fiai*), illetőleg a tulajdonnévségüket illetően vitatott ünnepnevek (*Mindenszentek*), rendezvények nevei (*Anyanyelvi Napok*). Az egyeztetés során — ahogy RÁCZ írja — ezen tulajdonnevek többsége „egyes számú irányító tagként viselkedik (hiszen egyetlen egyedet jelöl), tehát értelmi egyeztetéssel jár” (uo.). Ezzel kapcsolatosan nem univerzális jelenséggel van dolgunk. Míg a magyarban az *Egyesült Államok választásra készül* mondat teljesen természetes, addig „a németben a *Vereinigte Staaten* mellett többesbe kerül az állítmány [...], sőt [...] többnyire az *USA* betűszó után is [...]. Érdemes itt megjegyezni, hogy a franciában szintén többes számú az állítmány az *États-Unis* mellett; az angol viszont az *United States* után általában egyes számot használ [...]. Tudjuk azonban, hogy az angolban bizonyos köznevek (*news, politics* stb.) mellett is gyakori az egyes számú állítmány...” (1981a: 232). Az iménti példák jól mutatják, hogy az egyes nyelvekben eltér a tulajdonnevekkel kapcsolatos felfogás arról, hogy a szemantikai vagy a grammatikai egyeztetés az előbbre való, vagyis tulajdonképpen egyes denotátumok formailag többes számú neveinek egyedi egységként való

felfogása nyelvenként eltérhet. Nálunk sem mindig egyértelmű a helyzet megítélése: RÁCZ hoz olyan példákat is, ahol ingadozás tapasztalható, pl. a *Kárpátok, Klinikák* (metróállomás) esetében mind értelmi, mind grammatikai egyeztetéssel találkozhatunk (234).

E jelenségről a magyar szakirodalomban nem olvashatunk túl sok helyen, így érdemes lehet már csak ezért is megnézni egyes külföldi forrásokat. KOWALIK-KALETA a tulajdonnevek többes számáról írva jobban kitágítja a vizsgálati kört: nemcsak formailag eleve többes számú tulajdonneveket vizsgál, hanem olyan eseteket is, amikor egy eredendően egyes számban használt tulajdonnév valamilyen többesbe kerül, és ezt szemantikailag interpretálja. (Példái általunk nem tulajdonnévnek tekintett népvétet is tartalmazznak.) A következő öt típusra hoz példákat:

1. Személyt vagy földrajzi helyet jelölő, egyes számban használatos név alkalmi többes számú használata: *Mary is a good neighbour. / There are five Marys in the office.* [‘Mary jó szomszéd. / Öt MaryØ van az irodában.’]

2. Népnév egyes és többes számú használata főnévként: *The Celts were an ancient tribe. / Every Celt had his own single name.* [‘A kelták egy ősi törzset alkottak. / Minden keltának megvolt a saját neve.’]

3. Családnév többes és egyes számú használata: *The Browns have two children. / Mr and Mrs Brown have two children.* [‘Brownéknak két gyermekük van. / Brown úrnak és Brownénének két gyermeke van.’]

4. Csak többes számú alakban előforduló földrajzi nevek: *The Pyrenees are/is a chain of mountains.* [‘A Pireneusok Ø{t. sz./e. sz. kopula} egy hegylánc.’]

5. Egyes számú tulajdonnév használata egyéb esetben, metaforikusan: *Napoleons are not needed* [‘Nincs szükség Napóleonokra’] (1982: 34).

Amire ő kíváncsi, az a következő: „vajon a tulajdonnevek többes számának az iménti kontextusokban van-e szemantikai funkciója, vagyis ezek tájékoztatnak-e bennünket bármilyen módon az egyedi dolgok mennyiségéről — legyen ez bármilyen abszurd kérdés is. Ám ha igen, és éppen ezt igyekszem bizonyítani, egy újabb kérdést kell feltennünk, nevezetesen azt, hogy milyen módon teljesül ennek a funkciónak a betöltése. Az e kérdésekre adott válasz megoldhatja azt a problémát, hogy az egyes számú *Mary, a Polanian* oppozíciója, a többes számú *Marys, the Polanians* létezik-e a nyelvben. Ha igen, feltehetjük a következő kérdést, miszerint van-e ezeknek szemantikai jellege, vagy tisztán formálisak, ahogy egyes szerzők állítják. A fenti problémák elválaszthatatlanul kötődnek ahhoz a kérdéshez, hogy az egyedi dolgok számszerűsíthetők-e, azaz: a tulajdonnevek vajon megszámlálható vagy nem megszámlálható főnevek, mely problémával már sokan foglalkoztak.” (KOWALIK-KALETA 1982: 35). A megszámlálható, nem megszámlálható (countable, uncountable)

terminusok helyett az osztott és osztatlan denotáció (divided reference, undivided reference) használata is felmerül (uo.), amit nem haszontalan megfontolni, hiszen a megszámlálhatóság vizsgálatakor (lásd a hagyományos magyar nyelvtani felosztásokban az egyedi nevek, anyagnevek, gyűjtőnevek csoportjait) tulajdonképpen a denotátum mint a fizikai valóság része megszámlálhatóságát szokás figyelembe venni. Ezzel szemben itt nyilvánvaló, hogy a tulajdonnévben verbalizált fogalom „megszámlálhatóságáról” van szó, vagyis nem az anyagi világ elemeit vizsgáljuk, hanem valamely, egyébként általában egyedinek tartott elnevezés egy vagy több egyedhez való hozzárendelésének viszonyát, azaz a fenti terminusból kiindulva a fogalom használatának osztott vagy osztatlan mivoltát.

A *five Marys* [’öt MaryØ’] értelmezése során megállapítja: „Nyilvánvaló, hogy a *five Marys* nem egyenlő azzal, hogy *Maryt* öttel szorozzuk. Másrészt viszont a *five Marys* kifejezés az entitás többszörözött voltáról informál bennünket. Következésképpen a *five Marys* kifejezés által sugallt többszörözöttséget máshogyan kell értelmeznünk, mint ahogy azt tesszük a *five pencils* [’öt ceruzaØ’] kifejezés többszörözöttségével. [...] A *five Marys* kifejezést bizonyos értelemben egy olyan laza konglomerátum definiálja, mely azonos nevet viselő egyedi entitásokból áll. Egy ilyen csoport fontos jellemzője, hogy nem képezi részét valamely teljes osztálynak, ahogy sem a fogalmi síkon, sem a nyelven kívüli valóságban nem létezik olyan, hogy *a class of Marys* [’Maryk osztálya’] a jelentés alapján elkülönítve. Az effajta csoportok eseti jellegűek. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy az *n*-szeres többszörözés csak a nyelv szintjén zajlik le, köszönhetően ugyanazon tulajdonnév többszörös használatának, és a nyelven kívüli valóságban nincs leképezve.” (37).

Ami a *the Pyrenees* kifejezést illeti, ezekkel kapcsolatban KOWALIK-KALETA VAN LANGENDONCKra utal, aki *kollektív tulajdonnéveknek* nevezi a típus tagjait, és azt állítja, hogy a kollektív jelleg itt egységként értelmeződik. Ez abban is megnyilvánul, hogy — mint a fentebb idézett példákban láttuk — egyeztetés során mind többes, mind egyes számú állítmány elképzelhető mellettük (39). Hasonlóan vélekedik a kérdésről GRODZIŃSKI, aki szerint bár a többes szám kérdését illetőleg jogos abból kiindulni, hogy a tulajdonnév elsődlegesen mindig egyes számú dologra utal, némelyik tulajdonnevet elsődlegesen mégis többes számban használják (*Pireneusok, Habsburgok*). Ez azonban „csak akkor fordul elő, ha a név valamely úgynevezett kollektív dologra utaló főnév helyett áll, például olyan köznévként, amely a nyelvközösség által, legalábbis bizonyos kontextusokban, egyes számúként értelmezett fogalomként kezelt halmazra utal” (GRODZIŃSKI 1980: 13). (Ez egyébként a

magyarban is hasonlóan történik, hiszen mind *a Pireneusok Spanyolország határán vannak*, mind *a Pireneusok Spanyolország határán van* kifejezés elképzelhető nyelvünkben.) Nem kollektív, hanem teljesen egyedi jellege van az olyan tulajdonneveknek, melyek például városokat jelölnek, és formálisan többes számúak (*Katowice, Clowns*), de ez immáron csak etimológiai többes, és fel sem merül többes számúként való egyeztetésük.

A *the Celts* annyiban viselkedik sajátosan, hogy (a magyarban kicsit nehezebben megragadható módon) a formailag többes számú kifejezés mellett az igei állítmány szintén többes számú, de szemantikailag mégiscsak a fentebb említett kollektív tulajdonnevek köréhez közelít, amennyiben többes számú formáját használva nem az összes keltára mint egyedre kívánunk utalni, hanem azok fogalmilag nem osztott egységére (KOWALIK-KALETA 1982: 40–1). (E felfogáshoz hasonló J. SOLTÉSZ korábban idézett megállapítása, mely szerint a népnevek legfeljebb akkor tekinthetők tulajdonneveknek, ha nem a néphez tartozó egyedekre utal egyenként vagy csoportokban, hanem egységüket denotálja.) KOWALIK-KALETA szerint ehhez a népnévtípushoz hasonlóan viselkedik a családnév is. A *Napóleonok* esetében pedig az történik, hogy a nevet metaforikusan, nem pedig egyedre utalóan értelmezzük (tehát az elsődleges tulajdonnév lényegében köznevesül).

A tulajdonnevek többes száma kapcsán KOWALIK-KALETÁNÁL a következő konklúziót kapjuk: „A tulajdonnevek többes száma szemantikai töltéssel bíró grammatikai kategória. 1) Előfordulhat alapvető funkciójában egyedi entitások disztributív többszörözésekor (*five Marys, any Celts*), amikor disztributív jellegű csoportokra utal; 2) gyűjtőfogalomként értelmezett plurale tantumokat konstituálhat (*the Pyrenees, the Philippines*), melyek dolgok kollektív jellegű csoportjaira utalnak; 3) sajátos értékű gyűjtőfogalomként értelmeződhet (*the Celts, the Browns*), ami azt jelenti, hogy kollektív jellegű csoportokra utal; 4) használható metaforikusan (*Napoleons are not needed*), és végül 5) teljesen formális lehet, mint a *Clowns, Katowice* helynevek esetében.” (KOWALIK-KALETA 1982: 44).

A tulajdonnév formai elkülöníthetőségével kapcsolatosan a mondatba kerülésekor előtte megjelenő vagy nem megjelenő *n é v e l ő* szokta még a nyelvészeket reménysugárral kecségtetni.

Ez nem csak a magyar szakirodalomban jellemző. VAN LANGENDONCK a tulajdonnévi és köznévi besorolás kérdésekor a határozott névelő használatát az elkülönítés fontos kritériumának tekinti: „Névelőt használó nyelvek esetében ez a funkciószó gyakran játszik szerepet a nevek osztályozásakor. Általános tendencia, hogy a tulajdonnév elől elmarad a határozott névelő, amikor valamilyen módon emberi tulajdonságok jelennek meg a tulajdonnév

szemantikájában vagy pragmatikájában. Szabály szerint a személynevek előtt nincsen névelő, például ang. *John Smith*, fr. *Marie Dupont*, ném. *Karl Müller*. Amennyiben a személynév előtt mégis határozott névelőt találunk, akkor vagy valamiféle »dehumanizáció« játszódott le, vagy a névelő egyénítő erejének jut szerep, például egy általánosan ismert személyt jelölhetünk önmagában álló családnévvel, mely előtt határozott névelő áll: (dél)ném. *der Kohl*, sp. *el González*, ol. *il Boccaccio*, *la Callas*, fr. *la Bardot*, ógr. *ho Alexandrosz*” (1995: 486). A magyar nyelvre is igazak a LANGENDONCKTÓL itt idézett gondolatok. Nyelvspecifikusnak tűnik viszont a következő megállapítása: „Az árunevek, legalábbis a cégnevek, úgy viselkednek, mint emberi csoportok megnevezései, és gyakran hiányzik előlük a névelő: *Black & Decker*, *Renault*, *Volkswagen*, *Philips*” (uo.). A magyarban ugyanis a helyzet itt kicsit más: ha a cégre utalunk, kiteszük a határozott névelőt (*a Philips állásfoglalása szerint*), ha árura, akkor ez azon múlik, hogy mi a hangsúlyos információ a közlésben (*vettem egy Philipset; Philipset vettem, a Philipset vettem meg*).

Magyarországon J. SOLTÉSZ KATALIN (1968) foglalkozott először behatóan a tulajdonnév és a határozott névelő kérdéskörével. Példái igen részletesek és kimerítőek, s írásában a tulajdonnév előtti névelőhasználat szabályait a következőképpen foglalta össze:

„**I. S z ü k s é g e s** a határozott névelő

A. a következő nyelvtani helyzetekben:

1. ha a névnek alkalmi jelzője van,
2. ha a név többes számú,
3. ha a név olyan szintagma része, amelynek vezértagja határozott névelőt kíván,
 - a) ha a név a megkülönböztető jelző szerepét tölti be,
4. személynév esetében, ha olyan mondat alanya, amelyben az állítmányt határozó helyettesíti,

B. a következő névfajok előtt:

1. természeti földrajzi nevek (hegy- és víznevek),
 - a) tájnevek (nem közigazgatási jellegű országrésznevek),
 - b) határrész-, dűlőnevek és ilyen jellegű városrésznevek,
2. utcanevek,
 - a) (belső) városrésznevek,
3. csillagnevek
4. intézménynevek,
 - a) közszói kapcsolatból tulajdonnevesült államnevek,
5. címek,
6. épület-, építmény- és tárgynevek.

II. M e g e n g e d h e t ő (**f a k u l t a t í v**) a határozott névelő

A. a következő nyelvtani helyzetekben:

1. személynév esetében, ha birtokos jelzőként vagy *-é* birtokjellel szerepel (vö. C. 2.)

B. a következő névfajok előtt:

1. állatnevek,
2. folyami szigetek nevei,
3. némely országrésznév;

C. a következő stíluscélokkal:

1. bizalmas-népies, személynév esetében,
2. népies-régies-irodalmi, a II. A. 1. alatt meghatározott esetben.

A fel nem sorolt kategóriákba tartozó, illetőleg egyéb nyelvtani vagy stilisztikai környezetben elhelyezkedő tulajdonneveket névelő nélkül használjuk.” (397–8).

Ő maga is írja, de a fentiek alapján is egyértelmű, hogy a tulajdonnevek előtti névelőhasználat nem könnyen szabályszerűsíthető kérdés. Olyannyira nem, hogy az a benyomásunk keletkezhet, a csoportosítás itt nem valamely logikus kategorizálás eredménye — főképpen látva az egyes kategóriákba tartozó elemek fogalmi tarkaságát — hanem a példaanyagban mindenáron való rendszerkeresésből született. (Mint látjuk, nemcsak bizonyos nyelvtani helyzetek indukálhatnak névelőhasználatot, hanem különféle stíluscélok is.) A fentiek szerint alapvetően három eset van: nem használunk névelőt a tulajdonnév előtt (ez tekinthető alapértelmezettnek), kötelező jelleggel használunk, illetve a használat fakultatív.

Az I. B. csoport, vagyis az, amelyik nyelvtani helyzettől függetlenül feltétlenül megkívánja a névelőhasználatot, érdemel némi külön figyelmet is. Induljunk ki abból a jogosnak tűnő feltételezésből, hogy a tulajdonnévszerűbb nyelvi elemek előtt kevésbé szükségszerű a névelő, a közszavak előtt viszont, ha más módon nem determináltak, annál inkább. Az említett csoportba a következő denotátumfajtákat jelölő tulajdonnevek szerepelnek: bizonyos természeti földrajzi denotátumok, utcák, csillagok, intézmények, címek, bizonyos épület- és tárgynevek. Az utóbbi három, illetőleg az utcák elnevezései is viszonylag egyértelműnek tűnhetnek: a környezet emberalkotta elemeinek megnevezéseit (az „egyéb tulajdonnévfajta” kifejezés is igen jellemző) inkább érezzük köznévi jellegűeknek, de legalábbis csak „másodlagosan” tulajdonneveknek, mint az olyanokat, amelyek személyeket, bizonyos természeti földrajzi denotátumokat jelölnek, azaz kvázi elsődlegesen tulajdonnevek. BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY is arra jutott a tulajdonnévi kategória szintaktikai vizsgálata során, hogy névelővel ellátva, tárgyias ige tárgyaként „viselkedve” az általuk „intézménynév-típus”-nak nevezett csoportba intézménynevek, egyes földrajzi nevek, műcímek sorolandók, továbbá a birtokos szerkezetek

(1977: 154). (Erre nézve lásd még az AkH. névterjedelem-értelmezésének tárgyalását alább.) Ezek tehát részben már eleve, illetőleg a névelős viselkedés alapján is a leginkább köznévi jellegű tulajdonnevek, ha nem ténylegesen is köznevek.

BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY a lehető legformálisabb eszközöket igyekeztek alkalmazni arra, hogy megvizsgálják, van-e a magyarban tulajdonnév. Sorra véve a nyelvi szinteket, megállapították, hogy fonológiai ismerve a magyarban nincs a tulajdonnévnek; a morfológiai szinten pedig bár találunk eltérő viselkedésmódra például archaikus tőtípusú, tulajdonnévként és köznévként egyaránt használatos lexikai elemek esetében, de ilyenfajta eltérő viselkedésmód a toldalékoláskor megjelenhet akkor is, amikor módosult jelentéssel használunk egy ilyen szót (*tetű: tetűt ~ tetvet*), vagy a *piros* színnév esetében is, annak főnévi vagy melléknévi használatakor. Megállapítják továbbá a lehetséges morfológiai eltéréseket szemügyre véve, hogy bár logikus lenne az elképzelés, miszerint a tulajdonneveknek nem lehet többes számuk, gyakorlatilag minden tulajdonnévi elem többes számba tehető. Mindezeket mi is igazoltnak láthattuk az eddigiekben. Miután tehát az alsóbb grammatikai szinteken nem járt sikerrel a tulajdonnév elkülönítése, a mondattanhoz fordulnak, és a határozott névelővel való ellátás és a tárgyi funkcióban, tárgyas, illetve alanyi ragozású igével való használat alapján vizsgálják az egyes névszói elemeket. **S z i n t a k t i k a i d i s z t r i b ú c i ó j u k** során négy viselkedéstípust különítettek el, melyek a következők:

„»A« típus: *antarktisz, ararát, asztal sarka, bank bán* 'mű/előadás', *beatles* 'zenekar', *budapest* 'szálloda', *egyik pohár, esthajnalcsillag, ferencváros* 'csapat/városrész', *föld* 'tellus', *fülöp-szigetek, hétfő, hunn új legenda, január, józsefváros* 'városrész', *magyar nyelv* 'anyanyelvünk', *mta, nagymedve, nap* 'sol', *ndk, patyolat* 'vállalat', *piactér* 'utcanév', *portugál főváros, rákóczi tér, sajó* 'folyó', *szajna, szovjetunió, újpest* 'csapat', *újpesti dózsa, vénusz* 'bolygó', *vörös rák* 'étterem'.

»B« típus: *ázsia, belga kongó, budapest* 'város', *ezerötvenöt, ferencváros* 'pályaudvar', *józsefváros* 'pályaudvar', *kál-kápolna, kelenföld, liszabon, peru, újpest* 'városrész'.

»AB« típus: *babits* 'személynév', *bank bán* 'a főszereplő hős v. színész', *bodri, elseje, géza, isten* 'monoteista kontextusban', *kis, riska, sajó* 'állatnév', *vénusz* 'istennő', *virág* 'utónév'

»AC« típus: *andaxin, babits* 'mű/kötet', *bank bán* 'mű/kötet', *beatles* 'mű', *biblia, budapest* 'folyóirat/sajtmárka', *élet és tudomány, föld*

'humus', *francia elnök*, *hungarocell*, *igazság*, *isten* 'politeista kontextusban', *konyha*, *magyar*, *magyar nyelv* 'folyóirat/tantárgy', *nap* 'lux solis', *patyolat* 'üzlet', *piactér* 'piac helye', *tokaji, vár, vénusz* 'televíziómárka', *virág* 'flos', *vörös rák* 'állat'." (1977: 150–1).

Megállapítják, hogy a négy típusnál az A, B és AB típusok tekinthetők kétségtől túlszárnyalva tulajdonneveknek. Az AC típus elemeit vagy köznévként kell tekinteni (minden logikai megfontolás figyelmen kívül hagyásával), vagy bizonyos környezetben hol tulajdonnévként, hol köznévként, „ám ekkor figyelmen kívül hagyjuk a szintaktikai szempontokat és e típus elemeinél a tulajdonnév kategóriáját az elemek viselkedési variánsává minősítjük át” (152), vagy ezzel kapcsolatosan a hagyományos grammatikák álláspontjára helyezkedünk, és egyik jelentésben tulajdonnévként, a másikban köznévként tekintjük az elemeket.

A három tulajdonnévként nevezhető típus közös megjelölését keresve kitérnek arra is, amit majd lentebb tárgyalok részletesebben, hogy a tulajdonnevek jelenleg általánosan használt felosztása nem nyelvi szempontok alapján történik (persze ha magát a tulajdonnévi kategóriát sem sikerült pusztán nyelvi, formai szempontok szerint elkülöníteni, furcsa lenne, ha ezen belül mégis megvalósult volna egy minden nyelvészeti kritikát kiálló rendszerezés). Jobb híján tehát az egyes csoportokon belül előforduló leggyakoribb tulajdonnév-típusok alapján nevezik el azokat, s lesz az A típus *i n t é z m é n y n é v - t í p u s* (együtt bizonyos földrajzi nevekként, műcímekkel és bármilyen birtokos és kijelölő jelzős szerkezettel), a B *v á r o s n é v - t í p u s* (évszámokkal, egyes országnevekkel, pályaudvarnevekkel együtt) földrajzi név megjelölés helyett, a C *s z e m é l y n é v - t í p u s* (hónapok, napok, állatok megnevezéseivel együtt) (154).

Véleményem szerint módszerük formálisan logikus, grammatikus volta megkérdőjelezhetetlen, de mint azt már többször is említettem, általuk sem jutottunk közelebb a tulajdonnevek lényegének megragadásához, sőt, a módszer zsákutcába vitt, hiszen nemcsak tulajdonnévi kategóriákat sikerült vele elkülöníteniük, hanem ezekkel köznévi elemek is közös csoportokba kerültek.

2.3. A tulajdonnév formai terjedelme

A tulajdonnevek vizsgálatával összefüggésben, és egyébként a köznevektől való elhatárolásuk kérdésével kapcsolatosan az egyik legfontosabb feladat az, hogy egyáltalán megállapítsuk, mi is a tulajdonnév

terjedelmi határa. Itt természetesen pusztán formai kérdéstről van szó, vagyis arról, hogy egy adott tulajdonnévi kifejezésnek pontosan mely elemei alkotják annak tulajdonnévi részét. A kérdésre a válasz első pillantásra egyértelműnek tűnik, hiszen a tulajdonnevek igen nagy része egytagú (*Mária, Badacsony*), illetőleg elemei mind nagybetűvel írottak (*Jean Marais, Miskolci Egyetem*). Ezeknél, abból kiindulva, hogy a helyesírás szabályai a nagybetűzés tekintetében az egyes nyelvi elemek tulajdonnévi mivoltáról hozott döntéseket tükrözik, nyilvánvaló, hogy a nagybetűvel írott elemek alkotják a tulajdonnevet. A probléma jelentkezik azonban több szavas tulajdonneveknél. Például nem csupa nagybetűvel íródik, sőt még csak kötőjellel sem kapcsolódik a *Kossuth utca*, a *Kovács professzor*. Akkor sem feltétlenül egyszerű a helyzet, ha a tulajdonnév szintaktikai pozícióba kerül, például: *megvettem Az aranyembert*. Különösképpen kihívásnak érezhetjük a kérdést olyankor, amikor arra kell választ adnunk, hogy a tulajdonnév részének ítéltetők-e egyrészt a névelők (*megkereste a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetét*), másrészt bizonyos, névtartozékoknak, névkiegészítőknak nevezett közzsói jellegű elemek (*Tóth doktor, ifj. Kovács István*).

J. SOLTÉSZ a tulajdonnév határáról úgy nyilatkozik, hogy „azok az elemek, amelyeknek elhagyásával a név funkciója, denotációja nem változik meg, nem szerves részei a névnek, azok ellenben, amelyeknek elhagyásával a név nem név többé, vagy pedig más név — más egyednek a neve — szerves szerkezeti elemek” (1979: 17). A névelő például tehát csak a *La Manche* része, vagy az olyan városneveké, amelyek egyébként inkább a névelőtlen csoportba tartoznának, pl. *Le Havre, Den Haag*. Ezekkel kapcsolatban a magyarban a névelőt vagy lefordíthatatlanul hagyjuk, vagy elhagyjuk (1968: 391). Nem derül ki mellesleg J. SOLTÉSZnál, hogy ebben a vonatkozásban a magyar nyelvhasználót miért is érinti a névelőügy, hiszen ha azt mondjuk, hogy a név része ezen idegen nyelvű példák esetében a névelő, akkor a magyarban a nevet egységnek tekintjük (névelőstül), és adott esetben (magyar) névelőt teszünk elé. Habár a *Den Haag* esetében valóban elhagyjuk a névelőt, itt nemcsak ennyi történik, hanem le is „fordítjuk” az egészet *Hágá-ra*.

DEME LÁSZLÓ is megállapítja, hogy nehéz egyértelműen rögzíteni a névterjedelm határát. Pl. a *Lajta-hegység* tulajdonnév, a *Mátra hegység* kifejezésben viszont csak a *Mátra* az. Igaza van abban, hogy a *Sárga-folyó* mindenképpen így egészében tulajdonnév, hiszen az utótag nélkül nem lenne informatív. Nem tartozik a névhez a *szegedi Radnóti Miklós Gimnázium* kifejezésben az *-i* képzős városnév, amit az a szabályszerűség támaszt alá, hogy ha a jelző „telephelyet” jelöl, és

máskülönben van névadója az intézménynek, akkor ez nem része a névnek. DEME szerint „a névterjedelem tehát az esetek túlnyomó többségében ténykérdés”, és csak kis részben megszokás (1989: 284). (Habár ez az érvelés nem teljesen világos, mivel éppenséggel megszokásból, konvenciókból eredő tényekről is lehet szó.)

A névterjedelemben bele nem számító, bár vele járó elem a névnek „csak kiegészítő eleme, nem szerves része”, amely akár alkalmi is lehet, pl. *dr. Kovács, Gizi néni, Keleti pályaudvar, olasz Alpok*. Mindezeket DEME *n é v t a r t o z é k o k n a k* nevezi, melyek szintaktikailag minőségjelzők, ha elől állnak, és értelmezőszerűek, ha hátul, vesszővel elválasztva, illetve az az érdekes jelenség is előfordulhat, hogy a tulajdonnévi rész áll jelzői helyzetben, ilyenkor ugyanis a névtartozék bár mögötte áll, nincs elválasztva vesszővel, ami szemantikailag helytálló ugyan, de szintaktikailag nemigen elemezhető (*Kovács doktor*). Esetleg utójelzőnek nevezhető itt a névtartozék, hiszen a lényegi elem mégiscsak a tulajdonnév, nem annak közszoói kísérelője (284–6). (Habár véleményem szerint ez a másik oldal felől is megközelíthető: 'a *Kovács* nevű doktor', 'a *Gizi* nevű néni' — anélkül, hogy bármelyik megközelítést erősebbnek érezném a másikkal.) BALÁZS JÁNOS egyébként az olyan szintagmákról, melyekben a tulajdonnevekhez értelmezőszerű névtartozék kapcsolódik (*Cirmos cica*), megállapította, hogy azok „a funkcionálisan egymást kiegészítő nyelvi jeleknek különösen figyelemre méltó kapcsolatai”, mivel esetükben egy egyedi jelölővel és egy általánosítóval van dolgunk, amelyek „egymást kölcsönösen feltételezik, sőt meg is határozzák” (1963: 45).

HAJDÚ MIHÁLY egy idevágó írásában csak a személynevek közszoói elemeivel foglalkozott (1999). Ami bennünket főképp érdekelhet a tanulmányban, az az elméleti kérdések tisztázása, nevezetesen az, hogy ezeket felfoghatjuk-e a tulajdonnevek részeinek. Utal ÖRDÖG FERENC-re, aki a *n é v k i e g é s z í t ő k* terminust alkalmazta a *néni, elvtárs* és társaik kapcsán. Ez fogalmilag azonos azzal, mint amit DEME névtartozékoknak nevezett. Kiindulva abból, hogy „teljes névnek az összes névelemet együttesen tekintjük hivatalosnak”, arra a következtetésre jut, hogy a doktori és egyéb címek, rangok, nemesi prédikátumok — melyek a név előtt (időnként utána) szoktak állni — a név részei, akkor is, ha kisbetűvel íródnak (HAJDÚ 1999: 276). A név után álló kiegészítőket elkülönítve kezeli HAJDÚ, és azok tulajdonnévhez tartozásának bizonyításakor azzal érvel, hogy: „Egyszerű lenne azt az analógiát alkalmazni, mely szerint ha a *Kerekes doktornő, Fekete doktor, Hatvany báró* nevekben a közszoót elfogadjuk névelemnek, akkor a *Kerekes kisasszony, Fekete professzor úr, Hatvany báró úr* stb. nevekben is el kell fogadnunk. Amennyiben pedig *Fekete tanár úr, Kerekes képviselő asszony* stb. egészükben tulajdonnevek,

akkor *Fekete bácsi*, *Feketéné asszony* stb. is az, s akkor mi az akadály a annak, hogy *Fekete bácsi*, *Fekete néni* stb. is tulajdonnevek legyenek? A logika szerint semmi. Meg kell azonban vizsgálni névtani szempontból is a kérdést. Segíti-e az identifikációt a tulajdonnév után álló közszó elem, vagy nem? Egyértelmű a válasz: természetesen segíti, sokszor csak ezzel együtt jöhet létre az azonosítás.” (Uo.) Mellesleg DEME, mint láthattuk, ezeket nem tekinti a név szerves részének, habár az általa alkalmazott névtartozék terminus még szorosabb viszonyt feltételezhetne, mint a névkiegészítő. Ha formálisan nem is (már csak esetlegességük, formai változékonyságuk okán sem), de a használat szempontjából kétségtelen, hogy ezek a formák adott esetben egységként viselkednek, egészében tulajdonnévként.

A névelőhasználatra visszatérve: érdekes helyzetet teremt az irodalmi művek stb. eleve névelővel kezdődő címeinek, illetve egyéb, névelővel kezdődő tulajdonnévként számon tartott alakulatoknak (például egyes intézményneveknek) a mondatba kerülése. Ilyenkor ugyanis általában abban a grammatikai pozícióban, amit a mondatban elfoglal majd, az illető nyelvi elem elé névelőt kell helyezni. Erre nézve ilyen irányadást kaphatunk a szakirodalomban: „Ha valamelyik irodalmi mű, könyv, művészeti alkotás stb. címe névelővel kezdődik, s névelő kínálkoznék a cím elé is, a cím előtti névelőt elhagyjuk. Például: *Jókainak »Az aranyember« című regénye, bemutatták »Az árban« című filmet* stb. A cím névelőjét semmiképpen sem hagyhatjuk el, hiszen ezzel megcsonkítanánk a címet” (H. M. I. 1960: 507). Eszerint formailag tehát a tulajdonnév terjedelmét kell védeni, és a grammatikailag indokolt névelőt nem tesszük ki, habár kétségkívül odaértjük — legalábbis a műcímek esetében. Az AkH. nem nyilatkozik kiemelten a névelős műcímek névelőzéséről, szövegbeli előfordulásukkal kapcsolatban a következőket olvashatjuk benne: „Ha a címetek szövegbe illesztjük, általában nem szükséges őket idézőjelbe tenni vagy más módon kiemelni. [...] *Ihletetlen szavalta el Az eltévedt lovas*” (199. pont).

Az AkH. mellesleg nem teljesen mutatkozik következetesnek a tulajdonnév formai terjedelmének értelmezésében. Ugyanis a 186. pontban így határozza meg az intézménynevek terjedelmét: „Az intézménynevek — néhány esetet nem számítva — több szóból állnak. Ezek összetartozását, a név kezdetét és végét az alkotóelemek nagy kezdőbetűs írása jelzi. A világos főszabályon kívül — az intézménynevek körében élő nyelvhasználati ingadozások miatt — néhány kiegészítő szabályt is figyelembe kell venni.” Főként birtokos szerkezetű nevek esetében fordul elő, hogy névelőt tartalmaz a név, s az AkH.-ban a következő irányadás és példák találhatók a szabályzatban tulajdonnévnek tekintett alakulatokra: „Az alárendelt viszonyú intézményeket jelölő birtokos jelzős szerkezetek névelőjét és a

birtokszó személyragját (-jelét) általában ki kell tenni: *A (a) Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete; A (a) Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Kara; stb.*” (189d. pont) Továbbá: „Nemzetközi vagy külföldi intézményeknek, szervezeteknek stb. magyar vagy magyarra fordított hivatalos nevét úgy írjuk, mint a magyar intézményneveket: *az Egyesült Nemzetek Szervezete, Nemzetközi Valutaalap, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, a Francia Köztársaság Külügyminisztériuma stb.*” (192. pont). Mindebből logikusnak tűnik vajon arra következtetni, hogy a valamely intézménnyel alárendelt viszonyban álló intézmény elnevezését illetően az AkH. a névelőt a név részének tekinti, a független intézmények birtokos szerkezetű elnevezéseikor viszont nem? Nem feltétlenül. Az AkH. is az „általában” kitévelt használja, amikor a névelőt a név részének ítéli, majd rögtön a példákban ezt látjuk: „*A (a)*”. Ezek szerint mégsem lehetünk biztosak a dolgunkban. Az pedig nem derül ki, legalábbis szövegszerűen nem, hogy vajon a nem alárendelt viszonyú intézmények elnevezésében (192. pont) a névelő része-e a névnek. Sokat sejtet, hogy minden példát névelővel írnak, még ha a névelő szedése kisbetűs is. Ugyanis nyilvánvaló, hogy nemcsak mondatba helyezéskor kívánalom az, hogy ezek névelőt kapjanak, hanem pusztán felsorolásakor vagy szótárban címszóként is nehéz elképzelni ezeket anélkül. Az AkH. ha nem is dönt e kérdésben, a benne olvasható adalékok jól tükrözik azt az általános bizonytalanságot, amely a birtokos szerkezetű intézménynevek nagy- vagy kisbetűs névelővel írását, vagyis azok névterjedelmének értelmezését övezi a nyelvhasználók körében. És ideje visszautalni arra a J. SOLTÉSZ kapcsán korábban említett gondolatra, hogy ezeket a főbb és alintézményeket vajon egyáltalán mikor, milyen határig tekinthetjük tulajdonneveknek.

2.4. A tulajdonnevek helyesírása

Előző témánk tárgyalása már átvitt bennünket a helyesírás kérdéséhez. A helyesírás persze nem nyelvészeti megközelítés, hanem a nyelvelírás gyakorlati alkalmazása, a grammatika elveinek leképezése az írásbeli nyelvhasználat egyértelmű, minél egységesebb megvalósítása érdekében. Viszont mivel nyelvtani kérdésekben hozott ítéleteket tükröz, az e tárgyban írottak sem hagyhatók figyelmen kívül a szakirodalmi áttekintésben.

Az egyes nyelvek felfogása arról, hogy mi tulajdonnév és mi nem az, európai kultúránkban tehát alapvetően a helyesírásban érhető tetten: nagybetűvel kezdjük ezeket. KESZLER BORBÁLA tulajdonnevekkel kapcsolatos írástörténeti összefoglalójából kiderül, hogy a görög-latin

kultúrát megelőzően, illetve az amellel létező, kezdetlegesebbnek tekintett kultúrák írásrendszereiben általában sajátos jelöléssel bírtak a tulajdonnevek, valamilyen megkülönböztető jelzést használtak körülöttük. A latin betűs írásban a nagybetű jelöli hagyományosan a tulajdonnevet, de ez a szokás csak néhány száz éve állandósult (1993: 172–7). A helyesírás természetesen leginkább konvenció kérdése, ez abból is látszik, hogy egyes nyelvek időnként egészen nagy változtatásokat tesznek benne. Mindenesetre ha egyes nyelvek tulajdonnév-felfogását igyekszünk tetten érni, akkor érdemes az írásmódot mint ennek leképezését is figyelembe venni.

BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY joggal figyelmeztetnek a tulajdonnevek kérdése és a helyesírás szoros kapcsolatának olykor meglehetősen ambivalens voltára: a nyelvészek általában nagy kezdőbetűs példákat idéznek tulajdonnévként, míg a köznevek kisbetűsek. Jogosnak tűnhet tehát attól tartani, hogy „az ortográfusok (kényszerű) nyelven kívüli szempontjait és (jogos) hagyománytisztelét visszacsatoljuk a nyelvreírásba, ahol ezeknek semmi keresnivalójuk [...] a helyesírás — mint tudatos emberi alkotás, megtartható vagy alapjaiban megváltoztatható kultúrtörténeti produktum — nem része a nyelvi rendszernek; másrészt legfeljebb kodifikálóinak tudatát tükrözheti” (1977: 142). A *felmentünk a Várba* és a *kimentünk a konyhába* mondatok közül az egyik főnevét nagy-, a másikat kisbetűvel kezdjük, s itt arra a kérdésre, hogy mi az oka ennek, így válaszolnak: „Az a különbség, melyet itt intuitíve érzünk, a két tárgy közötti presztízs-értékben, »magasztosságban« van, nem pedig a nyelvi viselkedésükben” (BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY 1977: 143).

DEME a következőképpen foglalja össze a tulajdonnevek írásának közös alapelveit:

1. „a névség tényének jelölése”, vagyis a nagybetűs kezdés (ehhez el kell döntenit, hogy tulajdonnévről vagy köznévről van szó);
2. „a név terjedelmének jelölése”: ennek lehetőségei az egybeírás, a kötőjelezés, a tagok nagybetűs kezdése, a nyelvi felépítés;
3. „a alak i sérthetetlenség”: e szerint a todalékos alakokból visszaállíthatónak kell lennie a tulajdonnévnek (1989: 282; kiemelések tőlem).

Meglehetősen sajátos indoklást olvashatunk korábban tőle az intézménynevek írásmódját illetően: „Az intézmény jogi személy, s így talán nem véletlen, hogy az intézménynevek írása alapjaiban a személynevekével egyezik: a név terjedelmét a nagy kezdőbetűs elemek száma mutatja benne.” (DEME 1964: 361). Vagyis az intézmény elnevezése jogi státusza (vagyis annak megnevezése, mely a *személy* szót tartalmazza)

okán lenne tulajdonnév? Intézmények alegységeinek írására nézve (amelyeknek tulajdonnévségével kapcsolatban — mint láttuk — J. SOLTÉSZ is kifejezte kételyeit) DEME azt írja tanácsként: „csak az önálló hivatali apparátussal bíró intézmények és alintézmények neveit érdemes tulajdonnévként felfogni; kisebb részeit, szerveiket meg az alkalmibb jellegű bizottságokét már nem” (uo.). Toldalékos alakjukban mindenesetre ezek könnyebben válnak kisbetűssé, mint a személynévi alakok.

A címeke t illetően az elv a következő: az állandó címeke t az intézményneve k mintájára írjuk, vagyis minden elemét nagy kezdőbetűvel, az alkalmi címe knek viszont csak a kezdőbetűje nagy. Vélhetően azért említi DEME, hogy az állandó című kiadványok mögött mintegy intézmény (szerkesztőség stb.) áll, hogy indokolja ezt a különbségtételt (364). Amely indoklás kísértetiesen emlékeztet az intézményneve k tulajdonnév mivoltának azzal történő alátámasztására, hogy jogi személyt jelölnek. Jegyezzük meg, hogy a magyar helyesírási rendszert egyébként a „nagyközönség” nemigen tartja mindig kifejezetten követhetőnek, és ilyen pontokon ez teljesen érthetővé is válik: az intézményneve ke t denotátumuk személyjellege miatt tartjuk tulajdonnévnek, az állandó címe ke t pedig intézményi háttérükre hivatkozva kötjük az intézményneve khez... Hasonlóan kritikus a helyzet, amikor például a mozaikszókat vesszük szemügyre, és tudván, hogy a köznévi funkciójú mozaikszókat kis-, a tulajdonnéve ke t nagybetűvel írjuk, ezt olvassuk: „Ha köznévi funkciójú mozaikszó intézménynév részévé lesz, természetesen csak a kezdőbetűje válik naggyá: *Haladás Tsz*” (DEME 1964: 371). A mindennapi nyelvhasználat során azonban nyilván nemigen végzünk logikai elemzéseke t ilyen szinten.

A túlszabályozottság pompásan érvényesül a földrajzi neve k írását illetően is. Azt, hogy e helyütt meglehetősen részletesen tárgyalom ezeket a kérdéseke t, azzal indokolhatom, hogy véleményem szerint mögöttük az a „kétségbeesett” igyekezet húzódik, amellyel a tulajdonneve ke t a nyelv közszói elemeitől igyeke szünk elkülöníteni, továbbá megpróbáljuk csoportokba is besorolni őket. A túlszabályozás annak tünete számomra, ahogy a grammatika fut a nyelv — nem teljesen egyértelmű — jelenségei után, és próbálja, akár erőltetve is, kategorizálhatóvá tenni őket. Lássuk tehát a földrajzi neve k írásának elveit, amelynek ismertetésében akadémiai szabályzathoz képest meglepő módon szinte mentegetőző kitételeke t is találunk (ezeket ritkítva kiemeltem, és egyébként nem kívánom kommentálni).

„6. A földrajzi neve k helyesírásával kapcsolatban szükséges a használók figyelmének felhívása arra, hogy a földrajzinév-írásnak ké t s é g t e l e n

bonyolultsága a következőkben részletezett körülmények következménye.

a) A földrajzi nevek helyesírásának alapvető sajátossága, hogy a tárgyi valóságtól függően ugyanazok a névelemek többféleképpen írhatók le, és mindegyik változat helyes. Például:

- A *Homok* helységben található, név nélküli vagy másképpen nevezett malom a következőképpen íródik: (a) *homoki malom*.
- Lehet, hogy ugyanennek a *Homok* helységben található létesítménynek intézményszerűen használat neve van; az ilyen földrajzi megjelölés írásmódja: (a) *Homoki malom*; ez az írásmód érvényesülhet akkor is, ha az alakulat névátvitellel egy község vagy város határában fekvő területet jelölve földrajzi névvé válik.
- Elképzelhető, hogy a *homoki malom* kifejezés egy intézményszerű létesítményt, pl. csárdát jelölő földrajzi megjelölés előtagjává válik; az írásmód ebben az esetben: *Homoki Malom csárda*.
- Lehetséges, hogy a szóban forgó malom egy *Homoki* nevű személy tulajdona, tehát a földrajzi megjelölés birtoklást fejez ki; ebben az esetben kötőjeles kapcsolást alkalmazunk: *Homoki-malom*.
- Végül az is előfordulhat, hogy a névvel jelölt részlet helységrésznév; ezt az egybeírás fejezi ki: *Homokimalom*.

A bonyolultság, a látszólagos tarkaság mögött tehát jól meghatározható, értelemtükröző rendező elvek működnek.

b) A földrajzi nevek írásmódja azért is bonyolult, mert nyelvünk szerkezete sem egyszerű, és nehezen tűri a merev szabályokba kényszerítést.

c) A szabályokban az írástípusok összességét tekintve különböző, néha ellentétes hatások érvényesülnek, ennek következtében ugyanazon szóelemeket illetően szabályos (általános) és kivételes (hagyományos) írásmódok váltakoznak, pl. *Alföld*, *Kínai-alföld*, *Kisalföld*.

d) A földrajzi nevek helyesírásának megítélésekor nem hagyható figyelmen kívül az a fontos körülmény sem, hogy a szokásos földrajzi névi típusok (pl. *Magyarország*, *Hódmezővásárhely*, *Mátra*, *János-hegy*, *Dél-kínai-tenger*, *Pest megye*, *Rákóczi út*) mellett szinte minden fajta szó szerkezet, pl. *Urak asztala*, *Keveset érő*, *Gyepre járó*, *Rétek alatt*, gyakran mondattörések, pl. *Mitnyögsz*, mondatértékű kifejezések, pl. *Lábánszáradt*, szóösszetételek, pl. *Baromlegelő*, *Kenderáztató*, *Szőlőhegy*, egyéb tulajdonnevek, így az intézmények és intézményszerű létesítmények

helymegjelölésre használt neve, pl. *József Attila Gimnázium, Keleti pályaudvar, Csonka torony*, a személynevek különféle típusai, pl. *Fábiánsebestyén, Simon Bálint, Bem apó telep* mind-mind földrajzi névvé lettek. Ezeket tehát földrajzi névként is le kellett volna írni. — További nehézséget jelent az is, hogy bizonyos földrajzi nevek több különféle típus összeolvadásából jönnek létre, pl. *Dél-afrikai Köztársaság*.” (FÁBIÁN–FÖLDI–HÖNYI 1998: 12).

Lássunk még további példákat az AkH.-ból: „A magyar közszavakat általában kis kezdőbetűvel írjuk, de egyes meghatározott esetekben naggyal is. Mindig nagybetűvel kezdjük a tulajdonneveket.” (143. pont) Figyelemre méltó, hiszen ezek szerint a nagybetűs kezdés nem egyértelműen csak tulajdonneveket jelezhet (és a szabályzat nemcsak a mondatkezdő nagybetűre gondol), másrésztől viszont elgondolkodtató, hogy ha a tulajdonneveket mindig nagybetűvel kezdjük, akkor a kisbetűvel kezdett tulajdonnévszerűek milyen megfontolásból nem minősülnek tulajdonnévnek. Az AkH. szerint ugyanis kis kezdőbetűsek az ünnepek, az események, általában a rendezvények, programok, „Az intézményszerűeket azonban az intézménynevek mintájára nagybetűvel írjuk: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok* stb.” (146. pont) Itt az az érthetetlen, hogy *a magyar nyelv hete* vagy *az országos középiskolai tanulmányi verseny* miért nem eléggé intézményszerű ahhoz, hogy tulajdonnévnek tekintsük. Különösen ez utóbbi, ami teljesen közszói leírással egyezik, és használhatjuk akár bármely középiskolásoknak rendezett speciális versenyre történő utalásként is, habár egyértelműen az OKTV-ként emlegetett versenyre, vagyis egy ismétlődő, de egyedi rendezvényre gondol itt az AkH. (Mellesleg a személynévszerűnek tekintett intézménynevekkel analóg állandó címekhez hasonló újabb analóg írású névtípusra bukkantunk e típusban.)

Megszólításban a köznevek is nagybetűsek. „Közszavaknak nagybetűs kezdése — kivételesen, elsősorban költői művekben — lehet a megszemélyesítés eszköze, erősítheti a szavak hangulatát, felhívhatja a figyelmet fogalmi tartalmukra, sőt egyszerre is szolgálhatja mindegyik célt: *a Szerelem, a Végzet, a Hatalom; Mi vagyunk: Jövő és Igazság, | Engesztelés és nagy Ítélet*; stb.” (149. pont) A szabályzat itt nem mondja ki, de valamiféle alkalmi tulajdonnevesülés indokolhatja ezekben a példákban a nagybetűs írást, vagyis nem annyira köznévi minőségükben írjuk nagybetűvel ezeket.

Az egyébként is a köznévi felé csúszó intézménynevek írásmódja — tehát tulajdonnévi megítélése — természetesen meglehetősen

komplikált: „a) Számos intézménynek (mint főhatóságnak) alárendelt intézményei is vannak. Ezek nevét is minden tagjában nagy kezdőbetűvel írjuk: *Műszaki Kémiai Kutatóintézet* (az MTA intézete) [...] b) Egy intézményen belüli nagyobb szervezeti egység, testület stb. neve akkor írandó intézménynévszerűen, ha az egyediség érzékeltetésére szükség van: *a Föld és Bányászati Tudományok Osztálya* (az MTA testülete) [...] c) Az intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek típusukra utaló megnevezését kis kezdőbetűvel írjuk: *a Kossuth Nyomda kereskedelmi osztálya* [...] A nem állandó jelleggel működő bizottságokra stb. utaló szavakat, szókapcsolatokat szintén kisbetűvel kell írni: *a két vállalat koordináló bizottságot alakított* [...]” (189. pont).

Tulajdonnév és köznévvé határterületének helyesírásának leképeződésére nézve kiváló példákat találunk FÁBIÁN PÁLnál, aki a budapesti pályaudvarok nevének helyesírását tárgyalva megállapította, hogy az nem egységes. Egyébként a magyarázat sem. „A probléma abból adódik, hogy míg a *debreceni állomás*, a *miskolci pályaudvar*, a *bélatelepi megállóhely* stb. megjelölések nem tulajdonnevek, s ezért nem is írják őket nagybetűvel senki, a budapesti pályaudvarok elnevezéseit tulajdonneveknek szoktuk tekinteni, és joggal, hiszen egyediesítenek: számos pályaudvar közül emelnek ki egyet-egyét” (1960: 443). Azért nem logikus mindez, mert az egyediesítés során nem egyértelmű, miért ne kellene egyediesíteni a vidéki pályaudvarok nevét, ha a pestieket igen, ha egyszer azok is köznéviak, és teljesen informatív az elnevezésük, különösen hogy a *Kelenföldi pályaudvar* típusú — mivel konkrét földrajzi elhelyezkedésére utal — nem különbözik a *miskolci pályaudvar*-tól (amely egyébként manapság nem is használatos kifejezés, hanem *Tiszai* és *Gömöri pályaudvar* van Miskolcon, mely elnevezések teljesen hasonló motivációjúak a *Keleti*-hez, vagyis inkább az onnan induló vonatok útirányára utalnak). A *Keleti pályaudvar* stb. elnevezését FÁBIÁN olyan földrajzi nevekhez érzi közel, melyek önmagukban is arra a fogalomra utalnak, mint a kapcsolat egésze (*Szeged város*, *Mátra hegység*), habár véleményem szerint egyáltalán nem ugyanarról van szó, hiszen az idézett földrajzi neveket alapvetően az utótag nélkül használjuk, míg a *Keleti* önmagában csak informálisabb használatban él, és szervesen hozzátartozik a magyarázó utótag, semmiképpen sem hagyhatjuk tehát azt el. Úgy gondolom, hogy inkább az utcanevekhez áll ez az elnevezéstípus közelebb, legalábbis a helyesírás formája azokéval analóg (*Keleti pályaudvar* ~ *Pannónia utca*), és hasonló az utótag nem vagy legfeljebb informálisabb regiszterben elhagyható használata is.

A *föld*, *hold*, *nap* helyesírása körüli bonyodalmak sem túl biztatóak. Ezek tulajdonnéviségének kérdésére már utaltunk a köznévvé és a tulajdonnévvé

határterületével összefüggésben. Az elv FÁBIÁN szerint a következő: „csak csillagászati szakmunkákban kell és csakis ott szabad ezeket a szókat nagy kezdőbetűvel írunk. Szakkönyvekben, szakcikkekben ugyanis a *Nap, Föld, Hold* a *Fiastyúk, Sarkcsillag, Mars, Vega* stb. sorba tartozik bele, s ilyen környezetben csakis a nagybetűs írás a helyes. A következő mondatokban azonban: szépen süt a *nap*; a *hold* ezüstös tányérja; több műhold kering már a *föld* körül; stb. a *nap, föld, hold* szót — jóllehet az égitestet jelentik, s nem egyéb, átvitt értelmükben használatosak — eszünkbe sem jutna nagybetűvel írni. Ennek két oka van. Először is a *nap*, a *hold* köznévként is, hiszen tudjuk, hogy a világmindenségben számos nap, s még több hold létezik. Továbbá mindegyiknek a jelentése rendkívül sokrétű: a *nap* jelent égitestet, az év 365-öd részét stb.; a *hold* égitest, területmérték stb.; a *föld*-nek is számos jelentését tartja számon az ÉrtSz. Lehetetlen lenne ezeket az egymásból következő, összefonódó értelmeket helyesírásiilag szétválasztani. E két körülmény miatt fogta és fogja fel a nyelvi tudat mindhárom szót elsősorban köznévként, s ebből a kisbetűs írásmód is következik. A kisbetűs írásmód mellett szól az is, hogy mindhárom szó az alapszókinccs tagja lévén kiterjedt szócsaládnak ossejtje.” (1960: 445). Itt egyébként nem is feltétlenül érdemes szóvá tenni, hogy a *nap* egyes jelentéseinek írásmódja eleve más-más lapra tartozik, tehát azzal nem igazán érvelhetünk, hogy ezeket szét kell választani helyesírási tekintetben.

3. A tulajdonnevek és a formális rendszerezés kérdése

3.1. Rész-e a tulajdonnév a nyelvi rendszernek?

A tulajdonnevek rendszerezésével kapcsolatosan két probléma merülhet fel alapvetően: először is az, hogy részét képezik-e a nyelv rendszerének elkülöníthető rendszerlemekeként (itt feltételezhetően a szófaji rendszerre kell gondolnunk, hiszen a tulajdonnevek alapvetően lexikai elemként tarthatók számon), másfelől pedig az — egyébként az is kérdés, hogy az előbbi nemleges válasz esetén érdemes-e még feltenni ezt a kérdést, vagy csak a pozitív esetben —, hogy rendszerezhetők-e mintegy önálló rendszerként az ide tartozó elemek.

Amikor feltesszük a fejezet alcímében jelzett kérdést, akkor tulajdonképpen azt kérdezzük, hogy kifelé van-e rendszerkapcsolata a tulajdonnévnek? És ha igen, akkor hogyan valósul ez meg, és egyáltalán hogyan is írható le pontosan az a rendszer, amelybe a tulajdonnév tartozik?

Ha a nyelv rendszerezhető, akkor a tulajdonnevek — mint ennek elemei — részei kell, hogy legyenek a nyelvi rendszernek. Más kérdés, hogy miként. A tulajdonnevek nyelvi rendszerbe tartozása vitatott kérdéseinek tárgyalását nem árt azzal kezdeni, hogy tisztázzuk, mit is értünk nyelvi rendszeren. A nyelvi rendszer kifejezés általában a nyelv grammatikai megközelítését, leírását szokta takarni, a szerveződés különféle szintjein. Klasszikusan ezek a hangtani, alaktani, továbbá szótani (szófajtani), mondattani, szövegtani szintek. A tulajdonnevek rendszerbe sorolásakor mégsem gondolunk valamennyire. Ennek nyilván az az oka, hogy a tulajdonnevek csak egy bizonyos szinten jellemezhetők megkülönböztető jelleggel, a többi szinten legfeljebb adalékokat kaphatunk egyes idetartozó elemek viselkedéséhez. Ez a disztinktív szint természetesen a lexikális, ebből következően a hangtani, alaktani, mondattani, szövegtani szinttel nincs értelme külön foglalkoznunk. (Az eddigiekben is láthattuk, hogy fonológiai ismérve nincs a tulajdonneveknek, alaktani, mondattani viselkedés alapján nem különíthetők el, a szövegtan pedig más és magasabb nyelvi szerveződési szintekkel foglalkozik.) Amikor a szakirodalom a tulajdonneveknek és a nyelvi rendszerbe sorolásuknak a kérdéskörét boncolgatja, akkor többnyire elsősorban a lexika grammatikai osztályozásában illetékes szófajtanra gondolnak.

A hagyományosabb szófaji felosztások mindig külön, a főnév altípusaként tartják számon a tulajdonneveket, és ezzel — mint majd látjuk — tulajdonképpen szemléleti keveredést mutatnak. Kétségtelenül megnyugtatóbb lenne, ha eltekinthetnénk a szófaji felosztás során külön altípusként való megjelenítésük kényszerétől, és arról a szóról, hogy *Mari*, egyszerűen annyit mondanánk, hogy főnév. Viszont ezzel nem oldanánk meg a több szóból álló tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdését. A szófaji felosztás eleve problémákkal és ellentmondásokkal küzd: ha beleolvasunk szófajtannal kapcsolatos munkákba, nagyobb összefoglalásokba, rendszerezésekbe, akkor azt láthatjuk, hogy bizonyos alapvető kategóriák állandósága mellett a részletesebb rendszerezés már egyáltalán nem egyértelmű, valami mindig kilóg, és ez nem is csak a tulajdonnevekre lehet igaz. Viszont — lévén bölcsészettudomány —, a nyelvészetben nincs olyan erős kényszer, mint a természettudományokban arra, hogy az ellentmondásoktól mentesítse rendszereit, másfelől a hagyomány ereje is erősebb, így módon a szófaji felosztások alapvető szempontjai általában békés változatlansággal élnek tovább meglehetősen sokáig az ellentmondásokkal együtt.

A szókészlet rendszerezhetőségével kapcsolatosan BAKOS FERENC így írt: „többen kétségbe vonják, hogy egyáltalán indokolt-e a szókészlet rendszer jellegéről beszélni [...] a nyelvtani rendszernek az a hivatása, hogy a valóság bonyolult jelenségeit formákba, jeleknek teljesen zárttá soha nem váló, de a lehetőség szerint minél zártabb rendszerébe foglalja [...] A szavak jelentéseinek alakulását, az egyes szókészleti elemek egymásra való hatását nem lehet a nyelvtanhoz hasonló módon rendezni [...] a szókészlet területén nem egy, hanem igen sok rendszer van, amelyek egymásba nyúlnak, egymás mellett és alatt, párhuzamosan és egymást metszve helyezkednek el, de az egyes rendszerek körvonalai kitapinthatók, ha egy-egy konkrét szóból indulunk ki” (1963: 23–4). Ez a felfogás nemigen sugall formálisan megfogható lehetőségeket a lexika terén.

Egyébként kitekintésképp érdemes utalni Brøndal szófajelméletére (megjelent 1939-ben és 1943-ban), amely meglehetősen szélsőséges kitételeket tartalmazott, és amelyről szólva VÉRTES EDIT nem mulasztotta el annak a minket egészen közelről érintő gondolatnak a megfogalmazását, miszerint az európai rendszerű szófaji felosztás nem feltétlenül általános érvényű, hiszen például a finnugor nyelvekre is az indoeurópai / latin sémákat kényszerítették, ami láthatóan nem problémamentes (1963: 326). Brøndal szerint a tulajdonnév nem külön szófaj, és nem ismeri el a nomen alosztályaként. Rendszerében egyébként sem kap helyet minden szó, az összetételeket — lévén szintaktikai alakulatok — eleve kizárja, habár mint VÉRTES megjegyzi, a rendszeralkotás leíró kérdés, és így nem lehet az

etimológia függvénye. Mindenesetre Brøndal az *Angle-terre* szót nem tekinti tulajdonnévnek, és ráadásul rendszerének belső logikája alapján arra következtet, hogy a finnugor nyelvekben nincs tulajdonnév, mivel prepozíció sincs.

BERRÁR — utalva a MMNy. szófaji felosztásának alapelveire — tulajdonképpen a szófaji felosztás külsőleges, tehát nem egészen a nyelv belső logikája szerinti mivoltát vallja: „természetes, hogy a logikai, fogalmi kategóriák és a nyelvi kategóriák nem függetlenek egymástól, de ne keltsük azt a benyomást, mintha a szófaji csoportokat a — már nyelv előtt létező — fogalmi kategóriák alakították volna ki, mintha a szófajok ezeknek — ha nem is tökéletes — tükröződései lennének. A logika törvényei, a fogalmi kategóriák maguk is a beszéd kialakulása során kristályosodtak ki a nyelvi kategóriákkal egyidőben, de tőlük függetlenül. Az érzékeinkkel megragadható anyag a beszéd; ebben működnek mind a gondolkodás, mind a kommunikáció törvényei. Az egyiket a logika, a másikat a nyelvtudomány igyekszik kifejteni belőle. A két tudományág vizsgálata ugyanaz a valóság, ez esetben ugyanaz a nyelvi anyag is, de eltérő szemléletük, módszereik, céljaik miatt a műszókat mindegyik tudományágban külön kell definiálni.” (1982: 11).

SIMON GYÖRGYI a szófaji felosztás problémáiról szólva így ír a fenti kérdéstről: „A szófaji rendszerben mutatkozó sokféleség, a különböző szempontok érvényesítése vagy kombinálása, a minden felosztásban megtalálható átmeneti szavak, illetve a nagyszámú sehova be nem sorolható és több osztályba tartozó példák bizonyítják a kérdés nehézségeit. [...] Ezek a nehézségek nemcsak a magyar nyelvtudományban vagy a magyar nyelvben jelentkeznek. H. Paul bírálva az ókorig visszanyúló szófajfelosztásokat, úgy véli, hogy azokban is három különböző szempont keveredik, ti. jelentéstani, alaktani, szintaktikai. E szempontok közül egyiket sem lehet önmagában alkalmazni. A szófajok minden szempontból kielégítő osztályozása lehetetlen, mivel a nyelvészeti kategóriák sohasem határolhatók el egymástól elég élesen” (1974: 33). Néhány alapvető rendszerezést bemutatva, megállapítja, hogy „A főnév fajait, ill. fajtáit a jelentés alapján különítik el. Az alaktani viselkedést, a szintaktikai szerepet tekintve a fajok, fajták között alig van különbség. Sem az elvont, sem a konkrét főnévnek nincs grammatikai következménye (más szempontból sem szerencsés ez a különbségtevés)” (35). SIMON nem tesz külön említést a tulajdonnevekről, de mivel a főnév imént tárgyalt hagyományos felosztásának azok is részei, nyilvánvalóan ezekre is igaznak kell tartanunk azt a megállapítást, hogy nem sok különbség van grammatikailag a főnévhez besorolt fajták között, és a felosztás teljesen jelentés alapú. Megállapítja, hogy a hagyományosan kettős-hármas szófajúnak tartott, hol főnévként, hol melléknévként

viselkedő, egyébként bizonyos fogalmi körbe sorolható szavak közül csak a népnemek azok, amelyek valóban kettős szófajúak. Ez bennünket azért érdekelhet, hiszen — mint tudjuk — más nyelvek ezeket is tulajdonnévnek tekintik.

Az, hogy a tulajdonnevet teljes természetességgel tekintik a főnév alfajának — habár a meghatározás ködös — persze nem csak a magyar nyelvleírást jellemzi. Teljesen ötletszerűen nézzünk bele például egy olasz nyelvleíró munkába! „Mindennek van neve, de mi is pontosan a név? Ha nekifogunk valamely könyv valamely lapját tanulmányozni, minden kétely nélkül meg tudjuk mutatni a benne szereplő neveket: *Alberto*, *casa* 'ház', *tempo* 'idő' [...] Ám ha pontos meghatározással szeretnénk szolgálni, akkor zavarba esnénk, tekintettel arra, hogy mennyire változatos dolgokat jelölhet egy név: személyeket, állatokat, dolgokat, fogalmakat, eszméket, érzéseket, tényeket, valós vagy irreális, létező vagy nem létező entitásokat... [...] a nevek különféle osztályokba sorolhatók. Csak a leggyakoribbakat említjük. A tulajdonnevek egy bizonyos, valamely fajtába vagy kategóriába tartozó »egyedet« jelölnek: emberi lényt (*Carla*), országot (*Belgio*), várost (*Torino*) stb. A köznevek általánosan jelölnek valamely fajtába vagy kategóriába tartozó minden lehetséges »egyedet«: emberi lényt (*bambino* 'kisgyermek'), állatot (*elefante* 'elefánt'), tárgyat (*sedia* 'szék') stb.” (DARDANO–TRIFONE 1985: 102–3).

A sokszor idézett BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY-féle tanulmány éppen a szófaji besorolás logikai megalapozottságát vizsgálva bukkant a szakirodalomban fellelhető ellentmondásokra. A tulajdonnév-meghatározások szerintük két pilléren nyugszanak: egyrészt azon, hogy a tulajdonnév a főnév alfaja, másrészt azon, hogy a tulajdonnév sajátos jelentéstartalommal bír. Az első megállapítást az idézett meghatározások alapján megvizsgálva arra jutnak, hogy amennyiben a tulajdonnevet a főnév alfajának tekintjük, és amennyiben a több szóból álló neveket tulajdonnévnek tartjuk, akkor három olyan tételt kívánunk egyidejűleg elfogadni, melyek egymást **l o g i k u s a n k i z á r j á k** :

1. „Egy főnév csak egyetlen szóból állhat.”
2. „A tulajdonnév a főnév egy fajtája.”
3. „A *Magyar Népköztársaság*-féle többszavas formák tulajdonnevek.”

(Itt annak megítélésekor, hogy egy kifejezés egy vagy több szóból áll, abból indulnak ki, hogy az írásmód tükrözi az erről hozott nyelvi döntést.) Mivel sem az első, sem a harmadik tétel nem kérdőjelezhető meg, hiszen az első elvetése alapjaiban rendítené meg a szófajtant, a harmadikhoz viszont a logikusok, szemantikusok ragaszkodnak, a másodiktól kell megválnunk,

mivel ahogy írják: „Egyáltalán nem nyilvánvaló ugyanis, hogy a tulajdonnevet el kellene helyezni a szófajok hierarchikus rendszerében” (1977: 136–7). A sajátos jelentéstartalmat vizsgálva megállapítják, hogy szófaji felosztásaink hajlamosak alapvető kritériumnak tekinteni a szó jelentését, habár tény, hogy a szófajtani vizsgálat során sohasem marad el ezt követően a grammatikai viselkedés elemzése sem. A tulajdonnevek esetében azonban a grammatikai viselkedés vizsgálatától a nyelvtanok teljesen eltekintenek, s így egyszerűen nem szerepel formális ismérv a tulajdonnevek szófaji kategóriaként történő definiálásánál. Márpedig ha csak jelentéses alapon szófaji csoport a tulajdonnév, akkor nyugodtan bevezethetjük alszófajként a prímszámnevek vagy a hímnemű főnevek (a magyarban!) kategóriáját is (137–8). Szerintük a nyelvtudomány ezen felfogása „annak eldöntését, hogy egy elem mely kategóriába tartozik, lényegileg a nyelvtudományon kívülre utalja (a szemantikát is beleértve!)” (139).

FABÓ KINGA a tulajdonnév és a köznév közötti szófajváltásokat tárgyalva állapítja meg, hogy habár „sem a tulajdonnevek mibenlétéről, sem a szófajváltás folyamatáról nem sokat tudunk” (1980: 49), leíró és történeti nyelvtanaink a szófajváltások között tárgyalják a „tulajdonnevek köznevesülését” és a „köznevek tulajdonnévvé válását”. Ez a jelenség — ahogy megállapítja — azon a két feltételezésen alapul, hogy egyrészt a tulajdonnév a magyar nyelv rendszerének létező kategóriája, illetőleg hogy a tulajdonnév szó, tehát van szófaja. Mint FABÓ is megállapítja, a szakirodalom általában a főnév alkategóriájának tekinti, esetleg „sajátos szófaji csoport”-nak, másodlagos szófajnak. (FABÓ 1980: 51–2). Mivel azonban szerinte a tulajdonnév nem nyelvi kategória, ezért tulajdonnév–köznév szófajváltásról általánosságban beszélni nem lehet. Szófajváltás például az *Ágoston* > *aggastyán*, mivel itt főnév > melléknév váltás történik (FABÓ 1980: 55). Tegyük hozzá, hogy FABÓ ezen példái csak diakrón vizsgálat szempontjai szerint állják meg a helyüket, hiszen leíró szinten nem történhet ilyen jelentésváltozás avagy szófajváltás, ráadásul utóbbi példája esetében a hangalak is módosult, vagyis teljesen etimológiai jellegű a folyamat vizsgálata. Tényleges, szinkrón jelentésváltozással például a *Napóleonok kora* kifejezésben találkozhatunk.

BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY cikke alapján FABÓ kimondja, hogy a tulajdonnév nem főnév, nem szó, mert különben a magyarban bizonyos főnevek több szóból állnának. A tulajdonnév csak főnév értékű elem, ami lehet egy- vagy többszavas. Például a *Pista*, *Anglia* szavak, illetve főnevek, míg a *Magyar Tudományos Akadémia*, *Kovács János* főnév értékű elemek. Ez utóbbiak akkor tekinthetők szavaknak, ha vannak többszavas szavak (máris önellentmondásnál járunk a nyelvtanok addigi definíciói szerint),

illetve akkor van szófajuk, ha nemcsak a szónak van szófaja, hanem több szavas kifejezésnek is (FABÓ 1980: 53).

Ezen a ponton viszont meg kell állapítanunk, hogy azt, hogy egy szó csak egy szóból áll, bizonyos értelemben a helyesíráshoz hasonlóan konvenciók határozzák meg. Nemcsak abban az értelemben, hogy konvencionális az, hogy írásban egybe vagy külön írunk bizonyos nyelvi elemeket, hanem az is egyfajta konvenció, hogy egyes nyelvek bizonyos tartalmakat és viszonyokat egy vagy több szóban fejeznek ki — gondoljunk csak arra, hogy például amit magyarul úgy mondunk, hogy *kékben*, az angolul így hangzik: *in blue*. BERRÁR a MMNy.-ből kimaradt gondolatokat közreadva számunkra érdekes megállapításokat tesz a grammatika egyes aspektusairól: a szó hagyományos három értelmezésén (ld. szóelőfordulás, szóalak, szótári szó) túl az átmeneti típusokat is szemügyre veszi, melyek a következők:

1. Az összetett szavak, melyek morfológiai szintűek, szintagmatikai tulajdonságokkal: közvetlen összetevői szóalakok; nincs morfofonológiai meghatározottságuk; a szóalakok nem lineárisan, hanem hierarchikusan kapcsolódnak; az alapul szolgáló szóalakok csak a szétbontás után elemezhetőek morfológiailag, külön-külön;

2. A morfológiai természetű, nem szintagma jellegű szókapcsolatok, melyek két szónak nem jelentéses kapcsolatai, habár mindkettő önálló, nem alkotnak szintagmát, csak történeti szempontból, és egymás viszonylatában morfémaként értelmeződnek. (Pl. *láttam volna, el is ment, észre nem vevés* stb.) Ezek sorrendileg kötöttek, de közük ékelődhet más elem is; habár nincs morfofonológiai meghatározottságuk, a határozott névelő alakváltozatokat mutathat; szintaktikai viszonyuk nincsen, nem hierarchikusak egymáshoz képest, de nem olyan kötött a linearitásuk sem (BERRÁR 1975: 38–9).

Ha tehát bizonyos, elvileg külön szónak tekintett nyelvi elemek egymás viszonylatában csak morfémaként értelmeződnek, akkor a különjeítés, különírás pusztán konvenció, és vannak többszavas szavak — ami megoldani látszik a BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY írásában feloldhatatlannak tűnő ellentmondást.

Azt a szempontot se feledjük, hogy a szófaj nem köthető a szóhoz egyértelműen, mert nem a szóé, hanem a jelentése általában. FABÓ is hivatkozik imént tárgyalt írásában TELEGDY (1961) és BERRÁR (1982) tanulmányaira, melyek alapján a szófaj tulajdonképpen *jelentésforma*, amelyben megjelenhet a szó egyedi jelentéstartalma, tehát a szójelentésnek van szófaja. BERRÁR szerint „nem a szótári szónak van szófaja, hanem egyes jelentéseinek külön-külön. A szófaj tehát nemcsak a szójelentésé, hanem minden olyan nyelvi elemé (is), amelynek van jelentéstartalma, mivel az ilyeneknek jelentésformájuk (= szófaj) is kell,

hogyan legyen.” (1982: 36). BERRÁR említi azt is, hogy szó alatti vagy fölötti szintekhez tartozó, illetve több szóból álló nyelvi elemeknek is lehet „szófaja”, és mivel — ahogy láttuk az imént — a szintagma is lehet szó értékű, például melléknév a *nagyon okos*, *beteg volt*, főnév a *ház*. Ebből következően a több szavas tulajdonnévi kifejezés esetében főnévnek tekinthető a *Magyar Tudományos Akadémia*, *Kovács János*.

3.2. Rendszerezhető-e formálisan a tulajdonnevek?

Az előbbieken azt láthattuk, hogy a tulajdonnevek habár részei a nyelvnek, meglehetősen kétes vállalkozás formálisabb, logikai alapokon besorolni ezeket a nyelv valamely szempontú (elsősorban szófaji) felosztásába, egyes nyelvészek pedig ki is mondják, hogy a tulajdonnév nem nyelvi kategória. (Tehát nyelvi elem valamennyi, de közösen nem nyelvi alapon különböztethető meg, hanem valamely nyelven kívüli szempont alapján.) Amiből pedig az következik, hogy tovább sem feltétlenül kategorizálhatóak, legalábbis olyan alapokon nem, amelyeket a kifelé feltételezett rendszerkapcsolatok megfigyelésekor alkalmaztunk. Formailag ugyan lehetnek rendszerezhetőek, akár a nyelv többi eleme (egy vagy több szóból állnak, ha egy szóból, egyszerű vagy összetett stb.), ez azonban tulajdonképpen szintagmatikai elemzés, ami bármely nyelvi elemmel elvégezhető, és a tulajdonnevek ilyenkor ugyanúgy viselkednek, mint a nyelv bármely közszói eleme. Ugyanez áll különféle etimológiai megfigyelésekre is.

Talán érdemes ezzel kapcsolatban idézni LÉVI-STRAUSST: „A tulajdonnevek, amennyiben egyazon paradigmaegyütteshez tartoznak, egy általános osztályozási rendszernek a nyomait alkotják, meghosszabbításai és határai is egyben. Amikor színre lépnek, felgördül a függöny a logikai előadás utolsó felvonása előtt. De a darab hosszát és a felvonások számát nem a nyelv, hanem a civilizációs tények szabják meg. A nevek többé-kevésbé »tiszta« jellege nem határozható meg magától értetődő módon, sem a nyelv más szavaival való pusztán egybevetésük révén; annak a pillanatnak a függvényei, amikor az egyes társadalmak befejezettnek tekintik osztályozási művüket. Ha egy szóról kijelentjük, hogy tulajdonnév, egyben azt is állítjuk, hogy arra a szintre helyezkedik, amelyen túl semmilyen osztályozás nem szükséges, nem abszolút értelemben, hanem meghatározott kulturális rendszeren belül. A tulajdonnév mindig kívül marad az osztályozáson. Következésképpen a tulajdonnevek minden rendszerben jelentéskvantumokat reprezentálnak, amely szint alatt semmi

mást nem csinálunk, csak megmutatunk valamit. Így elérünk a Peirce és Russell által elkövetett párhuzamos tévedés gyökeréhez, tudniillik az előbbi a tulajdonnevet »tárgymutató«-ként definiálta, az utóbbi pedig a tulajdonnév logikai modelljét a mutató névmásban vélte felfedezni. Ez tulajdonképpen annak a feltételezését jelenti, hogy a névadás aktusa olyan folyamatba illeszkedik, ahol a jelentés aktusából a megmutatásába való átmenet észrevétlenül végbemegy. Ezzel szemben [...] ez az átmenet nem folytonos, habár minden egyes kultúra más- és másképpen jelöli ki küszöbeit.” (1992: 502; kiemelés tőlem)

BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY grammatikusaink közül azon kevesek közé tartoznak, akik (MARTINKÓ ANDRÁST és KÁLMÁN BÉLÁT követve) kijelentik, hogy a tulajdonnevek nem alkotnak rendszert, s azok jelenleg általánosan használt felosztása nem nyelvi szempontok alapján történt (1977: 154). A szerzők a tulajdonnevek általános felosztásával kapcsolatban, miszerint azok személynevek, állatnevek, földrajzi, valamint csillag- és csillagzatnevek, intézménynevek, illetőleg címek lehetnek, megállapítják, hogy ennek „az a hibája, hogy a jelentést a forma vizsgálata nélkül privilégizálja” (153).

A rendszerezés igénye a tulajdonnevekkel kapcsolatban Magyarországon mindenesetre igen régi hagyományokra tekint vissza. Ennek oka nem valamiféle elméleti elkötelezettség, hanem sokkal inkább gyakorlati okai vannak: a névgyűjtés koronként megújuló erővel zajlott, zajlik, s ennek az akár élőnyelvi, akár írott forrásokból gyűjtött adatrengetegnek, pontosabban különféle szegmenseinek a feldolgozására való igény — hogy ezek ne csupán holt információként heverjenek — állandónak mondható. A névtannal foglalkozó kutatók, hallgatók jelentős része is tulajdonképp a tulajdonnevek valamely típusába (rendszerint a hely- és a személynevek közé) tartozó elemeket gyűjti, és feldolgozás címen valamiféle rendszerbe is igyekszik besorolni azokat. A kategorizálás további bontásakor a pontos szempontelemek viszont meglehetősen egyénfüggőek. Általában nem formai alapokon kerülnek osztályzásra a tulajdonnevek, mivel a közszoói jelentés vizsgálata, az etimologizálás túlzottan is csábító erővel jelentkezik, másrészt a legegyszerűbb megoldás a denotátum típusa szerint osztályozni a tulajdonneveket. Ezt persze teljesen külső szempontnak lehet minősíteni, hacsak nem feltételezzük, hogy a kutató ezzel a tulajdonnevek jelentésének kérdését válaszolja meg úgy, hogy a jelentés azonos a denotátummal. Emögött azonban sajnos mégsem sejtethünk elkötelezett logikai-szemantikai álláspontot, mivel a kategorizálásokban rendre tetten érhető a szempontkeveredés, tehát a fentebbi denotátum alapú rendszerezésbe történeti, illetőleg szófajtani

szempontok is becsúsznak, különösen akkor, amikor az alkategóriák további alcsoportokra bontására kerül sor. A felosztásokban a legfeltűnőbb vonás tehát az elméleti alapok hiánya, ebből nyilvánvalóan következő eredmény a szempontkeveredés, a logikátlanság. A nyelvészeti berkekben konvencionálisan erős hagyománytisztelet következtében többnyire nem érzik szükségét a kutatók annak, hogy elgondolkodjanak a szokásos kategóriák helytállóságán, és azon, hogy vajon nem csak amatőr nyelvészkedés-e, amit ilyenkor művelnek.

A tulajdonnevek rendszerezéséről már MARTINKÓ, az egyik legkorábbi magyar névelméleti tanulmány szerzője így vélekedett: „a tulajdonnevek — mint formák — n e m a l k o t n a k r e n d s z e r t . Ha mégis valamilyen nyelvi összefüggés tagjaiként szerepelnek (*Duna — Tisza — Dráva — Száva*), rögtön v e s z í t e n e k t u l a j d o n n é v i j e l l e g ü k b ű l . Mivel a tulajdonnév lényegénél fogva agrammatikus, közvetlenül sohasem grammatikalizálódhatik [...] a tulajdonnév, mint par excellence főnév (szubsztanciát kifejező szófaj), a beszédben sem hajlik más szófaji kategóriák felé” (1956: 194; kiemelés tőlem). Kiemelésre érdemes az a gondolat, hogy a tulajdonnevek, amint nyelvi összefüggés részévé válnak, veszítenek tulajdonnévi jellegükből. Mivel való igaz, hogy a tulajdonnévnek olyannyira szerves meghatározója egyedisége, elemezhetetlen, sűrítő jelentésszerkezete, ezért — eltekintve a névkeletkezéskor nagyon gyakran kétségkívül érvényesülő modellhatástól (vö. HOFFMANN 1993) — a meglévő tulajdonnevek körén belül a nyelvi összefüggés létrejötté ennek a tömény jelentésnek a fellazulásával, elemezhetőbbé válásával, azaz a neveknek valóban a közszavak felé hajlásával járna.

Ennek kapcsán KÁLMÁN BÉLÁT is idézhetjük: „A tulajdonnevek általában n e m n y e l v t a n i r e n d s z e r t a l k o t n a k . Osztályozásuk általában külső, gyakorlati szempontok szerint történik: személynév, helynév, állatnév, intézmény stb. neve. A *Csillag* tehát lehet személy vezetéknéve, állatnév, folyóirat neve stb. A tulajdonnév nem hajlik át más szófajokba. Nem grammatizálódik, tehát nem válhat belőle névutó, kötőszó, jel, rag, képző.” (KÁLMÁN 1966/1989: 12–3; kiemelés tőlem) Habár ő könyvében denotátumtípusok szerint elkülönítve tárgyalja az egyes neveket, ezt kétségkívül a tájékozódás megkönnyítése érdekében, szintén gyakorlati szempontokból tette, a formai rendszerezés igénye nélkül.

Érdekes módon ezen megjegyzések után a szakirodalom inkább a rendszerezhetőség felé hajlik. Nyelvreírásaink szófaji felosztásai — amennyiben a főnév, ezen belül a konkrét főnév alfajának tekintik — mindig tovább is szokták osztani a tulajdonneveket, és a mai napig nagyjából

ugyanúgy teszik ezt. Ha például a legutóbb megjelent nyelvleíró munkák közül a „Kis magyar grammatiká”-t megnézzük, akkor azt látjuk, hogy az a tulajdonneveket a következő típusokra osztja: személynév, ezen belül családnév (vezetéknév), utónév (keresztnev), illetve becéző név, gúnynev, álnév, ragadványnév stb. (ez utóbbiak együtt szerepelnek); állatnév; földrajzi név (csillagnevek, világrészek, országok, közigazgatási egységek, domborzati formák, vizek stb. nevei); intézménynév; alkotás címe; márkanév; végül pedig díj, kitüntetés neve (KESZLER–LENGYEL 2002: 73).

BALÁZS JÁNOS a tulajdonnevekről a következőket írta: „Oly nyelvi jelek, amelyek a nyelvi jelrendszerben mint egészen belül kialakult sajátos részrendszer kölcsönösen meghatározott elemeiként mind potenciálisan, azaz statikus állapotukban, mind pedig aktualizálódva, tehát dinamikus mivoltukban meghatározott értékekkel rendelkeznek” (1970: 295). Bármely nyelvi jelnek már statikusan kell rendelkeznie bizonyos értékekkel (vö. Saussure: *valeur*) ahhoz, hogy aktualizálódhassanak, s ezek a következők: alaki, jelölési, szófaji, helyi, stiláris. A helyi értéken a tulajdonnevek esetében azt érti, hogy a minden nyelvben, nyelvközösségben meglevő hagyományos névadási rendszerekben a tulajdonnevek mindegyike annak egy-egy eleme, és ezeken belül helye, tehát helyi értéke van. Az egész nyelvi jelrendszeren belüli nevek részrendszere még kisebb részrendszerekre tagolódik, melyek személyek és dolgok stb. megnevezéseit fogják egybe. A jelölési érték esetünkben a tulajdonnév jelentése, és arra utal, amikor a tulajdonnevet denotátumra vonatkoztatjuk. A nyelvi jelek szerinte olyan rendszert alkotnak, melynek minden eleme felcserélhető vagy helyettesíthető bizonyos más jelekkel, jelkapcsolatokkal, például értelmezőkkel, melyek „bizonyos esetekben teljes mértékben helyettesíthetik az egyes neveket, legalábbis a megértetés síkján” (BALÁZS 1970: 301). A nevek tehát nem csupán pusztán identifikáló funkciójú krétajelek, hanem differenciált részrendszert alkotnak, és ez BALÁZS nézetei szerint a denotátum alapján kategorizálható. A rendszert mindenesetre teljesen merevnek feltételezi, benne egy-egy tulajdonnévhez rendelhető egyértelmű denotátummal.

KÁROLY SÁNDOR a tulajdonneveket szintén a denotátum típusa szerint tartja osztályokba sorolhatónak, és állítása szerint például „a kutyanévek a *kutya* osztályfogalom sajátágaival is rendelkeznek: olyan szavakkal kapcsolhatók, amelyekkel a *kutya*” (1970: 12). Ezzel gyakorlatilag azt a meggyőződést képviseli, hogy a tulajdonnevek bizonyos csoportjait bizonyos fogalmi csoportok kaphatják kizárólag. J. SOLTÉSZ szerint „A tulajdonneveket hagyományosan nem nyelvi, hanem tárgyi-fogalmi szempontok szerint osztályozzuk: személynévek, családnévek, állatnévek, helynévek stb.” (1979: 44). Csak a szemléletbeli furcsaságok példájaként

jegyzem meg, hogy felosztásában elkülöníti a fanevek kategóriáját is, az állat- és tárgynevekkel azonos hierarchikus szinten.

HOFFMANN a nevek, pontosabban kizárólag a helynevek rendszerezése mellett teszi le a voksát. A helynevek rendszerezés tekintetében eltérnek a személynévektől, a másik hagyományosan sokat vizsgált névcsoporttól, ugyanis „a személynévek csoportját mint rendszert alapvetően kulturális-társadalmi meghatározottságú szisztémának tekintjük, a helynevek rendszerszerűségét ezzel szemben viszont elsősorban nyelvi tényezők által alakított, módosított jelenségnek tartjuk” (1996: 114). Rendszerezését tisztán nyelvi szempontúnak kívánja megtartani, s arra építi, hogy — mint azt már említettem — a helynevek *n é v m o d e l l e k* alapján keletkeznek, s kialakítható egy olyan, a lehetséges típusokat teljes körűen leíró rendszer, amelyben a Šrámek-féle modellemélet alapján kidolgozott elemzési szempontok érvényesíthetők. A helynevek rendszerszerűségének értelmezését a következőképpen adja meg: „A tulajdonnevek a nyelv lexikális készletének részei, s bármely nagy elemszámú rendszerre igaz az a megállapítás, hogy abban nem érvényesülnek oly mértékben a belső összefüggések, s az elemek közötti kapcsolatok sem lehetnek olyan erőteljesek, mint a alsóbb nyelvi szintek (például a hangok, morféimák) viszonylag kevés elemet tartalmazó rendszerében. Ennek megfelelően a rendszer egyes tagjainak változása, a szisztémába való bekerülése, kiesése sem hat túl nagy erővel a többi elemre s a rendszer egészére. Ilyen szempontból egy-egy névközösség (például kisebb település) helynévkincsében találunk csak viszonylag szorosabb összefüggéseket: a nevek jelentésbeli vonatkozásait tekintve például mezőösszefüggésszerű szinonimikus, ritkán poliszemantikus, még ritkábban homonimikus viszonyokat, helynévbokrokat és -láncokat stb. A rendszerszerűség a helynevek körében az új neveknek a modellektől való meghatározottságában érvényesül legerősebben.” (1993: 28–9).

Egyébként BYNON is úgy ír, hogy „amikor egy helynek új nevet adnak, ennek szerkezete természetes módon a névadók nyelvének szinkrón szabályai szerint alakul. Ennek folytán, ha egy helynevet egy meghatározott nyelvállapot szabályai szerint lehet elemezni, biztosak lehetünk abban, hogy amikor ezek a szabályok termékenyek voltak, azon a helyen az adott nyelv beszélői éltek.” (1997: 246).

HOFFMANN elemzési szisztémájában szétválasztja a leíró és a történeti szempontot, mivel úgy látja, hogy a rendszerszerűség és a változás egyaránt jellemzik a nyelvet. Leíró elemzésében *funkcionális-szemantikai* és *lexikális-morfológiai* alapon rendszerezi a nevek szerkezeti sajátosságait. Az utóbbi szempont teljesen

közzói vonatkozású, ennek kapcsán állapítja meg, hogy „Nincs olyan sajátos tulajdonnévi szóalkotási, grammatikai szerkesztési mód, amely a közzavak körében ne volna megtalálható, azaz elvileg nincs olyan korlátozás, amely bármely közzói jelenség tulajdonnévbeli előfordulására vonatkozna” (1993: 31). Azon a fentebb például MARTINKÓ által el nem ismert és BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY által kifogásolt kiindulást, miszerint a tulajdonnevek rendszerezhetők volnának, nyilvánvalóan elfogadja, viszont maga is úgy véli, hogy „Az egyes névfajták elkülönülése nem nyelvi alapú” (33), hanem a denotátumtípusokra épül, s a névmodellek egy-egy ilyen névfajtán belül hatnak. A névmodelleken belül a név n é v r é s z e k n e k nevezett, a fogalmi gondolkodás kategóriáit tükröző elemei játszanak funkcionális szerepet. E funkcionális-szemantikai felosztás fő csoportjai a következők:

1. a névrész megjelöli a hely fajtáját (*Kis/hegy*)
2. megnevezi magát a helyet (*Alsó/kenderszer*)
3. kifejezi a hely valamely sajátosságát (*Templom/domb*)
4. nem áll kapcsolatban a denotátummal (*Március 15./tér*).

Ez idáig teljesen logikusan hangzik, és annak a HOFFMANN által megfogalmazott igénynek is eleget tesz, hogy a rendszerezés tagjai egymást kölcsönösen kizárják, illetve kiegészítsék. Két további csoportja is van azonban ennek a felosztásnak, amit olyan pragmatikus okokkal indokol, miszerint „Egy gyakorlati szempontú kategorizálás osztályai közé természetesen mindig fel kell vennünk olyanokat is, amelyek valójában nem léteznek, hiszen egy-egy névben konkrétan ezek a funkciók keletkezésükkor nem fejeződhetnek ki. Ilyen a 5. többféleképpen elemezhető és a 6. kategorizálhatatlan nevek csoportja.” (1993: 46). Ezzel a kitételrel számomra azonban a rendszer rendszeres mivolta kérdőjeleződik meg, ugyanis ennek a két csoportnak a felvételével valójában bármely elem logikus elhelyezhetőségének a bizonyossága válik kétséssé. Másfelől viszont igenis lehet szerepük, hiszen nem minden név keletkezésekor működik a névmodellek hatása, viszont ez esetben azt kell mondanunk, hogy az iménti elemzési rendszer csak olyan helynevekre alkalmazható, amelyek esetében a modellhatás érvényesült keletkezésükkor (vagy esetleg olyanokra, amelyek véletlenül olyan nyelvi formával rendelkeznek, mintha névmodell állna mögöttük). Ennek alapján viszont arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a helynevek (amelyeket a tulajdonnevek elméleti kérdései szempontjából eleve legalábbis megkérdőjelezhető külön kezelni) összessége mégsem alkot rendszert.

A funkcionális mellett HOFFMANN lexikális-morfológiai elemzést is alkalmaz, amelyben a következő, szemantikai vagy grammatikai alapon tovább csoportosított kategóriákat különíti el: köznévi, helynévi, személynévi,

egyéb tulajdonnév, melléknévi jellegű szó, számnév, szó szerkezet (1993: 57–8). **S z i n t a g m a t i k u s** elemzése során jelzős, határozós, mellérendelő és egyéb szerkezetű (főnevesült igealakok) neveket különít el. Ezeknek a csoportoknak névelméleti szempontból azért nincsen igazán relevanciája, mert bármely nyelvi elem elemezhető ilyen módon, tehát ezek elemzésével nem a tulajdonnevet, hanem annak nyelvi formáját boncolgatjuk.

K e l e t k e z é s t ö r t é n e t szempontjából öt fő csoportba sorolhatók HOFFMANN szerint a helynevek: szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek (ld. az előbbi elemzés kategóriáit), morfológiai szerkesztéssel alkotott nevek (valamely toldalék vagy névutó megjelenése), jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek (*Szibéria* 'falurész'), szerkezeti változással alkotott nevek (*Bogács/dülő* < *Bogács*), és névátvételek (*Tapolca*) (68). E rendszerezésnek a szokványos etimológizálás helyett minden kétséget kizáróan érnyé az, hogy rendszerezetten közelíti meg a vizsgálat tárgyát, és csak a magyar nyelvközösségben a helynévvé válás mozzanatára korlátozza az etimológiai megközelítést.

Nem haszontalan a HOFFMANN-féle rendszer vázolása kapcsán megemlíteni a kandidátusi értekezésésként megjelent munka egyik opponensének, MEZŐ ANDRÁSNAK a véleményét a rendszerezéssel kapcsolatban. Ahogy a funkcionális-szemantikai osztályozásnál számomra is kétségessé tette a rendszer teljességét az 5. és 6. csoport megjelenése, ő is megállapítja, hogy nem lehet minden nevet besorolni a rendszerbe: „olyan bonyolult a nyelvi valóság, hogy minden részletét nem tudjuk feltárni” (1994: 110). Illetve: „a nyelv rendszerszerű és rendszertelen jelenségek halmaza, illetve állandó harca, egyensúlyok és egyensúlytalanságok folyamatos változása térben, időben, részrendszerben egyaránt. A nyelvész mindig a rendszert keresi, de soha nem tévesztheti szem elől a rendszertelenséget sem.” (111).

Térjünk vissza a tulajdonnevek HOFFMANN-nál előkerülő modellszerűségének kérdésére, ami tulajdonképpen implikálja a tulajdonnevek rendszerezhetőségének felfogását is. KÁROLY SÁNDOR BALÁZS JÁNOS nyomán megállapítja, hogy „A tulajdonnevek történetileg kialakult névadási rendszerbe illeszkednek bele” (1970: 114). Igaz, itt nem arról beszél, hogy rendszerezhetőek lennének, hanem arról, hogy a névadásnak van valamiféle rendszerháttéré. Hasonlóképpen vélekedik KELEMEN JÁNOS: a privát nyelv koncepciójával kapcsolatban ír arról a feltételezésről, hogy valamely érzet nyelvi kifejezésére valaki kitalál egy szót, ám ez „csak akkor lehetséges, ha már birtokában van a nyelvnek. Ha valaki a fájdalomnak nevet ad, akkor ennek a szónak a grammatikája már elő

van készítve a nyelvben, mely mintegy megmutatja a helyet, ahová a szót állítani kell. Amit az illető tesz, csak bizonyos szabályok szerint képes megtenni. Amikor egy eddig ismeretlen, vagy mások számára ismeretlen tárgyat nevezünk meg, eleve meghatározott szabályok szerint kell eljárni, annak a nyelvnek a szabályai szerint, melynek csak a nyelvközösség tagjaként lehetünk részesei” (1978: 71). A fogalom KELEMEN szerint „nem egy meghatározott szóhoz, kifejezéshez és nem egy meghatározott nyelvhez kötött. Csupán arról van szó, hogy meghatározott típusú, meghatározott grammatikai jellemzőkkel rendelkező kifejezésekben realizálódik” (1978: 106). Mindenesetre a jelenség e szemlélete felidézi a wittgensteini nem privát nyelvszemléletet, illetve a SEARLE-féle kollektív intencionalitást is.

NICOLAISEN szerint a tulajdonnevek egy olyan texturált struktúra részei, melyben azok egymást kölcsönös egymástól való függésben tartják. A szemantikából ismeretes mezőelmélet alkalmazható onomasztikai mezőkre is: bizonyos tartalommal bíró tulajdonnevek egy közös onomasztikai mező részei. „A helynevek közvetlen környezetünket strukturálják, ahogy a személynevek közvetlen társadalmunkat, de ezen közvetlen határok mögött mindkét mező nyitott” (NICOLAISEN 1995: 389). Ebből következően szerinte a George R. Stewarttól idézett kérdést: „Mit nevezünk el?” annak kell követnie, hogy „Milyen neveket használunk?” Idézi még Šrámek állítását: „Ein Name ist [...] immer systemtragend” [‘A név magában hordozza a rendszert.’] (uo.). (Lásd még fentebb, a HOFFMANN-nál megjelenő névmodellek kapcsán.) Amikor tehát „neveket használunk, akkor nem egy elszigetelt deiktikus cselekvést hajtunk végre, hanem egy rendszeres, strukturált nómenklatúrából válogatunk, és bármely általunk használt denotatív névnek a tartalmát körülhatárolja és formálja más általunk ismert, de akkor nem használt nevek tartalma.” Mindehhez nem szükséges az egész nómenklatúra minden elemét ismernünk, elegendő a kompetencia (NICOLAISEN 1995: 389–90).

A magyar szakirodalomban már BALÁZS JÁNOSnál is feltűnik a gondolat, HOFFMANN pedig kiemelt szerepet tulajdonít rendszerében annak, hogy tulajdonnév nélküli állapot nemigen van a nyelvekben, az egyes nevek pedig mindig egy, abban a nyelvben létező névadási minta, modell alapján analógiásan keletkeznek, mely modell tulajdonképpen része a nyelvközösség tagjai nyelvi kompetenciájának. Az elmélet a névelmélet síkján a NICOLAISEN által hivatkozott Rudolf Šrámek modellelméletében — mely egyébként a HOFFMANN-féle rendszerezés alapját is képezi — tűnik fel helynevek viszonylatában. Šrámek modelljének az alapmodell, másként bázis- vagy viszonymodell (Ausgangstellungmodell) és a szóalkotási modell (wortbildende Modell) a két fő összetevője, melyek közül az alapmodell a denotátumnak a megnevezés alapjául szolgáló

sajátosságait fejezi ki, mégpedig a környezetünkről a tudatunkban élő nem nyelvspecifikus fogalmi rendszer alapján, a s z ó a l k o t á s i m o d e l l pedig azon nyelvi kifejezőeszközök halmaza, melyeket helynévalkotásra felhasználunk (vö. HOFFMANN 1993: 24–5). HOFFMANN a modellhatást univerzálisan érvényesnek tartja a nyelvekben, s a névtudatról így vélekedik: „A beszélők nyelvi készségének szerves része a névalkotási kompetencia, amely a névalkotási szabályoknak a nyelven kívüli, alapmodellbeli kategóriáit éppúgy tartalmazza, mint az elfogadott szerkezeti és lexikális-morfológiai névmodelleket.” (26).

A szakirodalomban a modellelmélettől első ránézésre gyökeresen különböző tendenciák is tetten érhetők a tulajdonnevek leírásában, s ezzel kapcsolatban fontosnak tartom TOLCSVAI NAGY tanulmányának kicsit részletesebb ismertetését, melyben a szerző egy olyan tendenciáról beszél, „amely a nyelvi játékra, a kétértelműségekre vagy a látszólagos érthetlenségekre építve olyan névviszonyokat hozott létre, melyek minden addigi konvencióval szakítottak. Amikor egy zenekar neve *Központi Bizottság*, *Átmeneti Kabát*, *Billenő Garázsajtó*, *Munkahelyi Léggör* vagy *Kézi Chopin*, akkor valami olyasmi történik a nevekkel, legalábbis egy csoportjukkal, ami korábban nem történt meg velük” (1997: 600). Ezt a fajta névadást p o s z t m o d e r n n é v a d á s n a k nevezi, a posztmodern azon sajátosságából kiindulva, hogy nyelvközpontú, méghozzá úgy, hogy a konvencionális jelentések, a nyelv konvencionális használata szűnik meg. A jelenség magyarázata során megállapítja, hogy „az egyik fő jellemző a disszemináció, azaz a jelentések, pontosabban a szó-, mondat- és szövegértelmezések szétszalazódása. A szöveg nem kanonizált jelentést továbbít, hanem ki van szolgáltatva a különböző horizontú befogadók eltérő értelmezéseinek. A másik fő jellemző a privilegizált (mindenkori elit által kiemelt, kodifikált) nyelvváltozatok privilegizált, kiemelt jellegének a megszüntetése. E nyelvszemléletben tehát a sztenderd (az elmúlt évtizedek hazai szakszavával a köz- és irodalmi nyelv) egy változattá válik a többi között, megszűnik vagy csökken minden emelkedettsége, tekintélye.” (601). Az elnevezés persze annyiban nem szerencsés a nyelvészet szempontjából, hogy irodalomelméleti, sőt irodalomtörténeti kategóriát húz rá valamely nyelvi jelenségre, és ezzel azt a tényt, hogy a név és jelöltje között a lehető legteljesebb motivátlanság igénye áll fenn, kvázi stílustörténeti jelenséggé teszi.

Sajátos budapesti folyóirat-, könyvüzlet-, klub-, galéria-, mozi-, zenekar- és rendezvényneveket vizsgálva szemügyre veszi a klasszikus jelentéstani szakirodalomnak a nevek jelentésére vonatkozó nézeteit, és megállapítja, hogy ezek a nevek semmilyen módon nem jelzik a kategóriát, amelybe a

névviselő tartozik (BALÁZS JÁNOS), illetve a nevek motivációja a körülmények részletesebb elemzése nélkül nem tárható fel (J. SOLTÉSZ KATALIN). KIEFER és BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY pragmatikai szempontját jobb kiindulópontnak tartja, s „Ennek megfelelően a név nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények révén lesz név, és a hallgatónak, az olvasónak valahonnan tudnia kell, hogy az a nyelvi entitás, ami elé kerül, név és nem más valami (főnév, nyelvtani csoport, frazéma, mondat). E tudást valóban meg lehet szerezni a mondatból, sőt a pontosító kategóriakijelölő köznévi utótagból, de éppúgy a szövegből vagy más jellegű kontextusból is.” (603). A szakirodalom azóta többször is idézte már TOLCSVAI NAGYTÓL a szociokulturális körülmények meghatározó szerepét. A név vonatkozásának eredetét illetően azt állapítja meg, hogy: „A név olyasmire vonatkozik, ami egy közösségben intézményesen viseli a nevet. Itt bizonyos értelemben háttérbe szorul az a szempont, hogy a nevet adják, inkább az működik, hogy az anyanyelvi beszélő aktuálisan tulajdonítja (mert tulajdoníthatja) a nevet annak a valaminek, amiről szó van. Ez a tulajdonítás a nyelvről és a világról való ismeretek együttes birtoklásával lehetséges. Ilyen értelemben nyelvészeti keretben valóban pragmatikai szempontból lehet megközelíteni a név kérdését.” (603–4).

A hagyományos névadást intézményjellegűnek, holisztikusnak nevezi, amely tekintély alapú, a név névjellege számít, illetve intézményes háttere. A posztmodern névadás ezzel szemben a jelentésre fókuszál, azaz az értelmezhetőségre, és „szándékosan rájátszik a disszeminációra, a beszélt nyelvi és bizalmas regiszterekre, így értelmezési lehetőségei nyitottak, a konnotációra alkalmasak, miközben megnehezíti a névtulajdonítást” (604). A konnotáció virtuéma, azaz lehetséges jelentéselem, a befogadó szociokulturális meghatározottságán múlik a posztmodern nevek esetében azok befogadása. „A posztmodern névadás egyszerre több rétegű, szójátékos. E nevek nem jelentést adnak a hagyományos értelemben, hanem mindig újra értelmezést kívánnak, ezért jóval nagyobb kognitív tevékenységre van szükség egy posztmodern jellegű név megértésekor, ugyanis olyan jelentéselemeket lehet egymás mellé rendelni, amelyek a mindennapi ismeretek szerint igen távol vannak egymástól, a névben mégis összejátszanak. A posztmodern jellegű nevek inkább morfológikus befogadást kívánnak, annál is inkább, mert az itt felsorolt nevek többsége J. SOLTÉSZ KATALIN csoportosításában szónév, tehát nincsen bennük eredetibb tulajdonnévi elem.” (605).

Persze kísért a gondolat, hogy az úgynevezett posztmodern nevek tulajdonképpen szintén névmintává válhatnak, vagyis ez is egyfajta névadási modell. De ne feledjük: ha ez így is van, e nevek semmiképpen sem formálisan megragadható névminták, és bár a névadási szemlélet közös,

formai sajátosságai nincsenek, hiszen éppen az a lényege, hogy bármilyen nyelvi elem, vagy azok bármilyen kombinációja bármilyen grammatikai helyzetben tulajdonnévvé válhat. A posztmodern névmodell gondolata mindenesetre már a következő témához, a tulajdonnevek nem formális rendszerként történő szemügyre vételéhez visz közel bennünket.

4. A tulajdonnevek mint nem formális rendszer

Vélhetőleg egy olyanfajta rendszerfelfogásra lenne szükségünk, amennyiben rendszerezni akarunk, amelybe a MEZŐ által említett rendszertelenség is belefér. Persze ha a rendszert formálisan fogjuk fel, akkor ez meglehetősen nehéz vállalkozásnak tűnik. Viszont ha azt nézzük, hogy vizsgálatunk tárgya alapvetően a nyelv, akkor mégsem zárkozhatunk el ettől.

A nyelv bármilyen formális megközelítésével kapcsolatban (bár igen sok nyelvi tényből adódóan megközelíthető így is) eleve ott van a háttérben a kudarc lehetősége, hiszen a nyelv valahol rendszertelen, térben változatos, időben változó, használótól, tehát pszichológiai, társadalmi és kulturális körülményektől nem függetleníthető jelenség. Ha rendszerként értelmezzük, és ezt logikai, grammatikai alapon tesszük, eredendően ellentmondással kerülünk szembe: ha logikai alapú rendszert alkotunk, tulajdonképpen az elemek és lehetséges kapcsolataik teljes lefedhetősége a cél (hiszen ez a rendszer lényege), viszont pontosan ez az, amit a nyelvvel kapcsolatban nem lehet megvalósítani, ugyanis a kivételek azonnal jelentkeznek.

Viszont ha a rendszert nem formálisan fogjuk fel, hanem a változást, a változatosságot rendszerelemnek tekintjük, akkor talán feloldható a dilemma. Ahogy SÁNDOR KLÁRA is írja: „a változatosság a nyelvi rendszer belső tulajdonsága” (1998: 58), és változás teljes csereként egyébként sem fogható fel, hiszen a változatok egymás mellett élnek, nem zárják ki egymást. Viszont a nyelvi rendszer önmagában nem képes változásokra, hiszen a beszélőtől függetlenül nem képes létezni sem: „A rendszeren belüli és a rendszeren kívüli beágyazottság egymástól elválaszthatatlan, s az adatok azt mutatják, hogy egy változás épp e kettős beágyazottság révén indít el változásokat a ciklus-újratekzés periódusában.” (SÁNDOR 1998: 64). Ha tehát használótól függetlenül nem létező rendszernek tekintjük a nyelvet, akkor mint minden emberi komponenssel rendelkező rendszernek, ennek is szükségszerű eleme a változékonyság és ebből következően valami logikán túli vonás.

A nyelv formális rendszerszerűségét nyilvánvalóan már az a tény alapjaiban cáfolja, hogy (időben, térben) párhuzamosan nyelvváltozatok léteznek, melyeket bizonyos beszélőkhöz vagy beszélőközösségekhez köthetünk. Hogy mindennek mi köze van témánkhoz, a tulajdonnevekhez? Vegyük például a nyelvváltozatok egyik legszélsőségesebben megítéltjét, a

szlenget. A tulajdonnévhez hasonlóan a *s z l e n g* is olyan jelensége a nyelvnek, amit a legjobb igyekezet ellenére sem tudnak a nyelvészek kellőképpen meghatározni, legfeljebb annyiban, hogy azt mindenki ismeri, használja, de senki sem tudja meghatározni (pontosan ugyanez áll a tulajdonnevekre is). PÉTER MIHÁLY így ír róla: „a szleng alapvető nyelvi jellemzője az expresszivitás. Expresszivitáson, röviden szólva, a nyelvi eszközöknek a megszokottól szándékoltan eltérő használatát értem. Még rövidebben: az expresszivitás — »másként beszélés«” (2001: 28). Távol áll bár tőlem erőltetett analógiák keresése, de meg kell állapítanom, hogy azt, amit a szleng esetében PÉTER MIHÁLY expresszivitásnak nevez, a tulajdonneveknek a különféle jelentéstartalmakat és információkat — a logika és a bevett leírási módok mellőzésével — egyetlen mozzanatba sűrítő vonásával nagyon is közeli jelenségnek érzem. A „másként beszélés” is ismerős: a szleng és a tulajdonnevek is csupa köznyelvi, illetőleg közszoói eszközökkel egyébként is megragadhatót fejeznek ki — csak épp nem a logikailag szükségszerű nyelvi eszközökkel. És hogy lássuk, hogy a tulajdonneveknek a szlenggel történő asszociálása nem teljesen légbőlkapott, már WHITMANNnál is megfigyelhetjük, hogy az amerikai szleng tárgyalása során példaanyagában nemcsak szlengesnek még csak-csak felfogható ragadványneveket idéz, hanem teljesen „bevett”, a telepések által adott helyneveket, illetve teljesen közhasználatú indián neveket is a szleng jelenségének körébe sorol (2002; vö. még PEI 1966: 58–9, 72).

Hogy nem feltétlenül haszontalan a tulajdonnév megközelítése a nyelv mint változó, változatos rendszer szempontjából, az nem új gondolat, bár nem is túl gyakori a magyar szakirodalomban. Mindenesetre SZÉPE például azt javasolta, hogy a tulajdonneveket olyan deviánsabbnak mondható nyelvezetekben is érdemes vizsgálni, mint például az afáziasok beszédproduktumai, illetve a gyermeknyelv, a költői nyelv (1970: 308). Ezekre a szempontokra rövidesen visszatérek.

Dolgozatom ezen utolsó fejezetében olyan szempontokat igyekszem felvillantani — az eddig tárgyalt hagyományosabb, formálisabb megközelítések után —, amelyek a nyelvet a formálisan értelmezett rendszertelenséget, a változást, a változatosságot szerves elemként tartalmazó jelenségként értelmezik, és ebben az összefüggésben mutatom be a tulajdonnevek további lehetséges megközelítéseit. Fontosnak tartom, hogy megindokoljam azt, hogy e fejezet kidolgozottsága miért marad el a többitől. Egyrészt a tulajdonnevekkel kapcsolatosan viszonylag kevés az e megközelítésben írott magyar szakirodalom (viszont ezeket igyekszem bemutatni), márpedig a dolgozat kitűzött célja a tulajdonneveknek a szakirodalom kritikai elemzésén történő megközelítése alapvetően. Viszont mivel saját álláspontom a tulajdonnevek vizsgálatában a nem formális

megközelítést támogatja, mégsem tekinthetem el attól, hogy ezt is belefoglaljam a dolgozatba. A szempontokat viszont csak felvillantom, és ezzel is jelzem, hogy ez a megközelítést további kutatásra tartom érdemesnek, már csak azért is, mert részletes kidolgozása túlment volna a dolgozat keretein.

4.1. Tulajdonnevek és nyelvek. A tulajdonnevek lefordíthatósága

Valamilyen szempontból az iménti gondolatok, vagyis a nem formalizálható nyelvbéli szerep egy másik aspektusa az is, hogy — bár mint tudjuk, a tulajdonnév nyelvi univerzálé — a tulajdonnév akként való értelmezésében az egyes nyelvek felfogása eltérhet. Vannak leginkább tulajdonnévnek érzett „erős” tulajdonnevek (talán a személyek megjelölése a leginkább az), és gyengébbek, melyek közül talán a helynevek a legerősebbek, és a leggyengébbek a nem fizikai létezőket, hanem például temporális jelenségeket jelölők, úgymint hónapnevek stb., továbbá az intézménynevek például.

A következő gondolatmenet a tulajdonnevek és a világ soknyelvűségének viszonyát az alábbi aspektusból közelíti meg: amikor a nyelvek kapcsolatba kerülnek egymással, és egymás kifejezőeszközeit „dekódolják”, majd „kódolják” saját rendszerükben, azaz: fordítás történik. Az alábbiak azt is igazolják, hogy nem pusztán elméleti kérdés az, hogy hol húzható meg a köznévi és tulajdonnévi határa, hiszen ezt teljesen gyakorlati kérdések vetik fel napról napra újra. Ezzel a problémával ugyanis gyakran szembesülhet az, aki idegen nyelvből fordít, és el kell döntenie egy bizonyos tulajdonnévi jellegű elemről, hogy lefordítandó-e az adott szövegben. Ezzel együtt azt az elméleti döntést, hogy valami köznévi-e vagy tulajdonnévi, mindenképpen szintén meg kell hoznia, hiszen afelől is döntenie kell, hogy kis- vagy nagybetűvel kezdje-e a szövegben, ami helyesírásunk szabályai szerint a köznevek és tulajdonnevek írásbeli megkülönböztetésének fő eszköze. Az ez esetben hozandó döntések, a legtriviálisabb esetektől eltekintve (pl. *Paris* ~ *Párizs*; habár elképzelhető olyan eset is, amikor a *Paris* nem fordítandó, például postai címzésben), nyelvi tudatunkat jóval komplexebb módon veszik igénybe, mint ahogy azt első ránézésre gondolnánk.

A fentiekben vázolt problémára a legegyszerűbb válasz az, hogy a tulajdonneveket nem fordítjuk, amit az a nyelvészeti felfogás is indokolhat, amely formai szempontból viszonylag merev nyelvi alakulatokként (akár a nyelv zárványaiként, kövületeiként) tartja számon a tulajdonneveket. Érdemes például kiemelni Mańczak véleményét a tulajdonnév és a köznévi

különbségét illetően, aki kijelenti: a tulajdonneveket nem fordítjuk le idegen nyelvekre (idézi ÖRDÖG FERENC 1983: 92). Szuperanszkaja szerint a tulajdonnevek általában nem fordíthatók, s egy-egy tulajdonnév „egyidejűleg több nyelvbe is beletartozik ... a tulajdonnév a nemzetközi szókészlet része, jöllehet egy nyelv alapján születik” (idézi POSGAY 1972: 224). KÁLMÁN BÉLA azt írja, hogy „A tulajdonnevek egy része »lefordítható« más nyelvre, azaz egyes nyelvekben más-más alakban használják őket, más részük azonos minden nyelvben” (1966/1989: 10). A ragadványnevet, megkülönböztető nevet, uralkodók nevét pedig mindenképpen lefordítjuk szerinte.

Még mielőtt olyan esetekre rátérnénk, ahol viszont a fordítást bárki teljesen természetesnek érezné, meg kell jegyeznünk, hogy a problémák már azon a ponton, miszerint általában nem fordítjuk le a tulajdonneveket, felütik a fejüket. Hogyan lehetséges ugyanis az, hogy olyan, ráadásul a nyelvtörténet által is igen ősi, tehát merev, etimológiailag a mai nyelvtudat számára nagyjából átlátszatlan alakulatként számon tartott, földrajzi helyeket jelölő neveket, mint a *Paris*, *Wien*, *Lisboa*, lefordítunk? (Vagy legalábbis azokat hangalakjukat tekintve módosult formában használjuk? Amit most az egyszerűség kedvéért tekintünk fordításnak.) Viszont nemigen fordítják le a nyelvek a *Madrid*, *London*, *Lyon* neveket. A nyilvánvaló alaki összefüggést mutató párok (*Paris* ~ *Párizs*) mellett azt látjuk, hogy előfordul pusztán konvencionális kapcsolat is ezen *e x o n i m á k* között (pl. *Wien* ~ *Bécs*). Nem sok logika mutatkozik abban sem, hogy az orosz *Szentpétervár*-t a magyarban például lefordítjuk, de maguk az oroszok a német *Санкт Петербург* [Sankt Peterburg] formát használják.

Hasonlóképpen működnek bizonyos személyeket jelölő nevek is: egyes esetekben (uralkodók nevében például) a *Jean*-ból lehet *Giovanni*, *John*, *Johann*, *János*, *Thomas More*-ből pedig *Thomas Morus* vagy *Morus Tamás*, bizonyos keresztnemek nemzetközi vándorszóként egzisztálnak ugyanis a zsidó-keresztény kultúrában, habár éppen ezért nem feltétlenül kell ezeket fordításnak tartanunk. J. SOLTÉSZ véleménye szerint viszont „Figyelmet kívánnak még a több hasonló alak, a polinímia esetei. A keresztnemek és becéző változataik (*János*, *Jani*, *Jancsi* stb.) olyan alakváltozatok, amelyeknek denotatívumai nem feltétlenül azonosak, de mivel a névkutatásnak, a nyelvtudományak általában a denotatívumától elvonatkoztatott tulajdonnév (Gardiner szavával: »disembodied proper name«) a tárgya, jelentésüket egy elvontabb síkon azonosnak tekinthetjük. Ezen a — mondhatni — »metanyelvi« síkon azonos jelentésűek a *János*, *Jean*, *John* stb. nevek is: ezért lehet őket egyik nyelvről a másikra lefordítani” (1974: 562). *Winston Churchill* vagy *Valéry Giscard d’Estaing* nevét nem fordítjuk, *Jules Verne* neve viszont korábban élt nálunk *Verne*

Gyula formában, amit nemcsak az indokol, hogy — szemben például a sajátosan angolszász, mert családnévből lett keresztnév *Winstommal* — a *Jules* nemzetközi vándornév (habár nálunk tévesen azonosították a *Gyula* névvel), hanem különféle kulturális-emocionális tényezők is. Sokszor nem elégséges indok tehát a név lefordításához annak felismerése, hogy a keresztnév mely anyanyelvünkbeli névnek felel meg, hanem némely, az illető tulajdonnévvel kapcsolatos használati szokások ismerete is szükséges hozzá.

Már ezen a ponton kell tehát tennünk annyi engedményt a tulajdonnevek le nem fordításának tételéhez, hogy eszerint egyes esetekben nem fordítjuk le a tulajdonneveket, máskor viszont igen, és gyanús, hogy nemigen van általános formális szabály, inkább valamiféle közös kulturális tudattal támogatott intuíció működik, s ahol fordítunk, ott — legyen szó akármilyen, a forrásnyelvben merevnek számító, és a beszélő nyelvtudata által is mindenféleképpen erősen tulajdonnévnek érzett névről — ennek merevsége legalábbis megkérdőjeleződik, hiszen ha denotátumában nem is, de formájában mindenképpen változás történt.

Magának a fordításnak, illetőleg a forrásnyelvnek a fogalma is kissé ködössé válik bizonyos „k o z m o p o l i t a” földrajzi nevek esetében: az előző esettel szemben, amikor a nyelvek sajátos formában használnak némely, egyértelműen egy bizonyos forrásnyelvhez (és akár egy államhoz is hozzárendelhető nyelvközösséghez) kötődő helyneveket (pl. *Wien* ~ *Vienna* ~ *Vienne* ~ *Bécs*), itt a gyakorlatilag egymással párhuzamosan létező formák közül nincsen kitüntetett — tehát az etimológiai szemponton kívül forrásnyelvnek tekinthető — nyelvi változat. Ilyenek például a földrészek nevei (*Europa* ~ *Europe* ~ *Európa*), az óceánoké, illetve bizonyos egyéb vizeké, melyek alapvetően több országhoz is kapcsolódnak: tengerek (*Чёрное море* ~ *the Black Sea* ~ *Fekete-tenger*), folyók (*Rhein* ~ *Rhône* ~ *Rajna*) elnevezései is. (Habár jegyezzük meg, hogy a folyók esetében más nyelvi háttérrel van dolgunk: a nagy folyók elnevezése gyakran a nyelvtörténet számára is elérhetetlen korokból, azóta szubsztrátummá vált, eltűnt népesség rekonstruálhatatlan nyelvéből származik, tehát mai alakjai az etimon — etimológiailag átlátszatlan — származékai, lásd pl. *Duna* ~ *Donau* ~ *Danubius*. A földrészek, óceánok, tengerek elnevezése viszont időben jóval közelebbi, és általában teljesen tudatos névadás eredménye, hiszen megismerésük technikailag fejlettebb, egyre globalizálódó kultúrát igényelt, ebből következően a különféle nyelvi alakok általában valóban a kiindulási alak fordításai voltak eredendően, ám ma mégsem tekintjük fordításnak ezeket, lévén valamennyi, olyan nyelvnek részei saját jogon, melyben előfordulnak.) Itt tehát érdekes módon olyan tulajdonnevekkel van dolgunk, melyek fogalmi oldalukat tekintve

mindenképpen tulajdonnevek, de nincs egyetlen „fő”, kiinduló nyelvi alakjuk, habár valamiféle (pláne minél merevebbnek elképzelt) rögzült nyelvi forma a tulajdonnevek alapvető kritériumának tűnik.

Áttérve olyan tulajdonnevekre, melyek abban az értelemben másodlagosak, hogy nem környezetünk tulajdonnévvel jelölhető alapvető elemeit (helyek, személyek) jelölik, hanem a társadalmi berendezkedéssel kapcsolatos, fizikailag és elnevezésükben is változóbb denotátumaik vannak, s melyeket a névtani szakirodalom általában intézménynevekként említ, előszörre az juthat eszünkbe, hogy ezeket természetesen lefordítjuk. Holott ez sem annyira természetes: gondoljunk csak a magyar köztudatban főleg akció- és kémfilmes műveltségünknek köszönhetően ismert *CIA*-ra és *FBI*-ra. A *Central Intelligence Agency*-t nem szoktuk lefordítani, vagy csak igen ritkán, míg a *Federal Bureau of Investigation* fordításának kérdésével szembesülve általában olyan a *Szövetségi Nyomozóhivatal* mellett döntünk. Viszont ha csak annyit látunk, hogy *FBI*, eszünkbe sem jutna, hogy átültessük *SZNYH*-ra (a *CIA*-ról nem is beszélve), és bár közben valószínűleg nem jut eszünkbe azon gondolkodni, hogy vajon a betűszók szintén tulajdonnévnek tekinthetők-e egyébként, lehetséges, hogy ezt sem ártana tisztázni, akár itt, a fordítási problémával kapcsolatosan sem.

A betűszók a MMNy. meghatározása alapján (1976: 167) a mozaikszók közé tartoznak, melyeket ugyanez a nyelvtan „a szóalkotás ritkább módjai” között tart számon. Ha szóalkotásról van szó, nyilván az eredmény egy önálló szó, és a MMNy.-ben is a következő olvasható: „Önálló szóként való használatukat mutatja, hogy a névelő és a több alakú toldalékok a kimondott alakhoz igazodnak; pl. *az MSZMP; pvc-ből*; a rövidítéseket jelölő pontot sem tesszük ki utánuk, viszont minden elemüket nagybetűvel írjuk egy-két köznévi használatú betűszó kivételével (pl. *tsz*), s a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk.” (168). Ha az egyes betűszavak kapcsolata oda-vissza egyértelmű azokkal a kifejezésekkel, melyekből képezték őket, akkor ha azok tulajdonnevek voltak, nyilvánvaló, hogy ezek is azok lesznek. A betűszó formájú tulajdonnév fordításának kérdése alapvetően nem választható el teljes alakja fordításának kérdésétől, viszont nincs is a kérdésre egyértelmű recept. Azt ugyanis meglehetősen biztossággal állíthatjuk, hogy nincs arra példa (mivel teljesen értelmetlen lenne), hogy ha nem fordítjuk le az alapkifejezést, akkor is lefordítjuk a betűszói változatot, viszont ha lefordítjuk az alapkifejezést, attól még sok esetben a betűszó az eredeti nyelvbéli betűszó egy az egyben átvétele marad.

Az imént hozott példák (*FBI* stb.) bizonyos tekintetben *ikonoszerűbék*, az adott kultúrában szinte emblematisztikus jellegűek, ezért sem teljesen egyértelmű fordításuk szükségessége, viszont egyes

kevesebb vagy kevésbé színes kulturális konnotációt hordozó, intézménynév jellegű tulajdonnevek (és betűszói változataik) fordítása (*United Nations' Organization, UNO ~ Egyesült Nemzetek Szervezete, ENSZ; Ministry of Justice ~ Igazságügyi Minisztérium*) szinte teljesen egyértelmű. A különbség véleményem szerint — mivel szemantikailag hasonlóképpen átlátszó, jelentésben el nem homályosult, közszoói elemekből álló tulajdonnevekről van szó — abban rejlik, hogy milyen kulturális asszociációkat, presztízst, egyediséget hordoznak. Ilyen tekintetben inkább tulajdonnévi jellegűek az *FBI* és társai, és kevésbé az *Igazságügyi Minisztérium*-félék. Ez utóbbiaknál — éppen mivel kevésbé egyediek — a tulajdonnévi jelleg elhomályosulásával az is együtt jár, hogy nem érezzük feltétlenül szükségét a nagybetűvel írásnak. Saját minisztériumainkat hajlamosak vagyunk nagybetűvel írni, de a francia, orosz, zimbabwei stb. intézmények sokaságára gondolva az *igazságügyi minisztérium* fogalma erősen a köznevesülésbe hajlik. (Ennek a nyelvi nézőponttól függő megítélése, relatív volta egyébként hasonlatos ahhoz, ahogyan PLASZKONY a rokonságjelölő szavainkról, azok szubjektív megítéléséről ír: másoknak köznévi, de a magunk számára az *Apa* tulajdonnévi, ez okból is írjuk nagybetűvel nemcsak megszólításkor, de említéskor is; 1972: 165.)

Még inkább ez a helyzet a legfeljebb szakmai körökben ismert, kevésbé kiemelt, hierarchikusan alsóbbrendű intézmények elnevezésével: például az Európai Unióban számos *Advisory Committee* ('tanácsadó bizottság') működik, melyek teljes elnevezését az egyébként is a nagybetűs kezdések talán legnagyobbalkalmozójaként ismert angol csupa nagybetűvel írja, legyen szó akár tíz szavas kifejezésről, viszont a francia is *comité consultatif*-ot használ, és magyarul is a kisbetűs írásmód ajánlatos. Persze tagadhatatlan, hogy — miként ZIMÁNYI ÁRPÁD is írja — „Általános jelenséggé, szinte fejlődési tendenciává vált a mai magyar írásgyakorlatban a nagybetűsítés, azaz a korábban kis kezdőbetűvel írt alakulatok csupa nagy kezdőbetűs írása” (2003: 18). ZIMÁNYI főleg az intézmények alárendelt egységeinek nevére, rendezvények elnevezésére, ünnepek, fontosabb kézikönyvek, hivatalos iratok, dokumentumok elnevezésére gondol, s bár pusztán helyesírási rendszerünket tekintve eleve vannak tisztázatlan pontok, kiskapuk, a szaknyelvek esetében megengedhetőnek tart akár attól egészen eltérő írásmódot is. Ez a jelenség mindenképpen sejteti tulajdonnévfogalmunk egy bizonyos irányba történő aktuális bővülését, de legalábbis rugalmasságát.

Ha további példákra vadászunk a tulajdonnévi és a köznévi ezúttal a fordítási szokások megvilágította határmezsgyéjén, akkor további sajátos esetekre is bukkanhatunk: érdekes megfigyelni, hogy brit angol *Lord*

Chancellor-t, ami bár egy személyt jelöl, különös módon mégis mintha intézménynévként működne, az esetek nagy részében szintén lefordítjuk, és *lordkancellár* lesz belőle, de némelyek gondolkodás nélkül *Lordkancellár* formában írják. A szintén brit *Home Secretary* viszont egyértelműen *belügyminiszter*, és nem pedig *Belügyminiszter* magyarul. E ponton újra aktuálissá válik az a megállapítás, hogy bár a tulajdonnév nyelvi univerzálé, a tulajdonnévség megítélése nyelvspecifikus lehet, s amennyiben a helyesírás sugallja számunkra, hogy az illető nyelvben tulajdonnévnek tekintett kifejezésről van-e szó, akkor azt látjuk, hogy az angol a két utóbb említett tisztség megnevezését tulajdonnévnek tekinti (ami vélhetőleg az azokhoz kapcsolódó presztízs hagyományos elismerésének az eredménye), a magyar viszont a *belügyminiszter*-t semmiképpen sem; míg a *lordkancellár* már kicsit jobban közelít a tulajdonnévséghez, és ez valószínűleg annak eredménye lehet, hogy saját államrendszerünkben bár ismeretlen, ámde kulturális ismereteink folytán annál respektáltabb, illetve egyedibb fogalomról van szó.

Nem teljesen tiszta a helyzet a műcímek körül sem. Érdekes módon azonnal le kívánjuk fordítani az *À la recherche du temps perdu* [’Az eltűnt idő nyomában’] vagy az *Il gattopardo* [’A párduc’] címet, viszont nemigen tesszük ezt meg például mostani slágercímekkel, újságok elnevezéseivel. Kétségtől funkcionális alapú döntésről van itt szó: a regénycímek ugyanúgy az olvasói élmény részét kell, hogy képezzék, mint a regény szövege, így lefordításuk szükségszerű (kivéve persze az olyan eseteket, mint a *Finnegans Wake*), hiszen a tulajdonnevektől elvárható kommunikációs értéket így veszik fel. A dalcím, újságcím lefordítása azonban nemhogy szükségtelen, hanem még információvesztéssel is járna: ezek eredeti nyelvükön bírnak identifikációs erővel. Persze az ok eltérő: mostanában a dalszövegeket sem szokás fordítani, tehát a dalcímet sem, és egyfajta nyelvi globalizmus eredményeképpen a világon mindenhol az eredeti (általában angol) nyelven ismeretesek ezek. Az újságcím viszont állandó, bár változó szövegek rendelődnek hozzá, de intézményszerű állandóságát éppen a nyelvi forma változatlansága is adja.

Hivatalos szövegek, nemzetközi jogi dokumentumok címeinek fordítása megintcsak kommunikációs kíváncsi. A kozmopolita földrajzi nevekhez bizonyos tekintetben hasonlatos egyébként egyes többnyelvű kultúrák, rendszerek nyelvhasználatában a tulajdonnevekkel kapcsolatosan a fordítás vagy a forrásnyelv fogalmának értékelése: a már említett Európai Unió erre remek példa, hiszen hivatalos soknyelvűsége jogilag nem fordítás eredménye, hanem az egyes nyelvi változatok mind eredetinek számítanak, intézménynevek, illetve jogforráscímek esetében is. Habár ez nem természetes, spontán nyelvi alakulás eredménye, hanem egy nagyon is

tudatos nyelvpolitikáé: hivatalosan nem beszélünk forrásnyelvről és célnyelvekről az Unióban, tehát az Unió sajátos tulajdonnévi alakulataival kapcsolatban sem.

Jegyezzük meg egyébként a címek írásmódjával kapcsolatosan, hogy a konvenciók nem teremtenek teljesen tiszta helyzetet. Az angol a maga megszokott módján lehetőség szerint a címek minden elemét nagybetűvel írja, kivéve bizonyos grammatikai szócskákat. A magyarban viszont a helyesírási szabályzat az illető mű megjelenésének egyediségéhez vagy állandóságához (AkH. 196–198. pont) köti azt, hogy csak az első szót írjuk nagybetűvel vagy valamennyit, amit logikusnak egyébként a sok, rendszerbe nem illő kivétel miatt igazán nem nevezhetünk, és ha nyelvünkben addig nem használt címet kell lefordítanunk, akkor az intuíción kívül ehhez sokszor más segítséget nemigen kapunk.

A fentiek alapján felmerül a kérdés, hogy vajon a tulajdonnevek tulajdonnévsége nem sérül-e azáltal, hogy lefordítják őket? Vagyis a lefordítható tulajdonnevek esetében a fordítási folyamat során változik-e és ha igen, hogyan tulajdonnévi jellegük? És mi a helyzet az eleve több nyelvben párhuzamos formákban élő tulajdonnevekkel? HIZSNYAI TÓTH szerint „A tulajdonneveknek [...] a fordítástól, tehát a nyelvközi konfrontációtól függetlenül két legfontosabb funkciója az azonosítás és a megkülönböztetés, ezért lefordításuk során — J. SOLTÉSZ KATALINT idézem — »két ellentétes elv ütközik össze: az egyik a tulajdonnevek változatlanlansága, amely fontos feltétele az azonosításnak; a másik az érthetőség, az adott nyelvbe való beilleszkedés követelménye.«” (HIZSNYAI TÓTH é. n.) Nyilvánvaló, hogy mivel ez logikailag valóban feloldhatatlan ellentét, nem is formalizálható, hogy pontosan mely esetekben kell fordítani, és mikor nem. A döntések a rendszerszerűség helyett egyfelől kulturális meghatározottságúak, a konvenciót követik, másrészt a beszélő nyelvi intuícói állnak mögöttük.

HIZSNYAI TÓTH szerint egyébként „Szoros értelemben vett fordításról csak a szónevek, illetve a kombinált nevek szónévi összetevőjének esetében beszélhetünk, amelyeknek közzói jelentésük van.” (HIZSNYAI TÓTH é. n.) Valóban — ahogy fentebb is láttuk — nemcsak a tulajdonnévségnek, de a magának a fordítás fogalmának meghatározását is meglehetősen próbára teszi a tulajdonnevek fordításának kérdése. A fordításelmélet nyilvánvalóan túl van azon az állásponton, hogy a fordítás csak lexikai jelentések és grammatikai szerkezetek másik nyelven való visszaadása, és a kulturális konnotációk lehetőség szerinti reprodukálásának szerepétől el lehetne tekinteni. Márpedig bizonyos felfogás szerint — mint láttuk — a tulajdonnév igazából szociokulturális körülmények által lesz azzá. HIZSNYAI TÓTH gondolata egyéb, bennünket most kevésbé érintő irányokba is mutat,

de e felvetésnek a lényege itt is megfontolandó: „a tulajdonnevek az azonosításon és a megkülönböztetésen kívül emlékeztető funkcióval is bírnak, ami épp a helynevek esetében érvényesül a legpregnansabban. A különböző történelmi-társadalmi és kulturális tényezők sajátos asszociációs tartományt alakítottak ki körük. A név tehát nem csak konvenció, hanem — ahogy Peter Zajac megjegyzi *Jazyk doby* (A kor nyelve) című írásában a bizantológus Alexander Avenariusra hivatkozva — szabadon idézem —: »a nyugat-európai kulturális gondolkodásban a név közmegegyezés tárgya, és minél keletebbre haladunk, annál inkább érezhető, hogy a név egy adott jelenség szubsztanciális része.« [...] Az emberi emlékezet tartja azután életben a párhuzamos névadással, névfordítással vagy -váltogatással keletkezett, egy bizonyos ideig együtt élő régi és új névalakokat.» (HIZSNYAI TÓTH é. n.)

Ne felejtkezzünk meg — ha már a fordítást tárgyaljuk — arról sem, hogy adott esetben nem is a tulajdonnév jelentése körüli bizonytalanságok okoznak problémát, hanem annak speciális formaiszerkezete lehet a fordítás akadály: már a családnév majd keresztnév sorrendű magyar személynevek esetében is kicsit zavaró, hogy a legtöbb nyelvben történő használatukkor meg kell cserélni a sorrendet (habár idegen nyelvű szövegben találkozni olyan magyar névvel, ahol a vezetéknev megegyezik egy keresztnévvel, pl. *Gábor László*, határozottan zavaró), de a hagyományos magyar asszonynevforma a férj keresztnévéhez fűzött *-né* képzővel, nem kis mértékben köszönhetően a fordításkor fellépő elemcserekenyszernek, egészen értelmetlenné válik ilyen módon (TAKÁCS-VÁRNAI 2002). Valószínűleg az történik ilyenkor, hogy — lévén az ilyen nevek kéttagúak — hajlunk a második tag keresztnévként való értelmezésére, és fordításkor, idegen nyelvű kontextusban való felcserélésére az első taggal, habár a *-né* képző logikailag tulajdonképpen az egész (kéttagú) névhez járul (magyar nyelvi tudatosságunk birtokában nem szoktuk külön értelmezgetni ilyenkor a két tagot, csak együtt). Itt a fordítás, átültetés tulajdonképpen teljesen értelmező jellegű kellene, hogy legyen, vagyis nem a névalak elemeit kell fordítani, hanem első lépésben azt a viszonyt, amit a képző használata teremt a névben való megjelenésekor. Erre különféle módszerek használhatók, a *Kovács Istvánné* lehet angolban *Mrs István Kovács*, ha *Kovácsné Tóth Mária* néven szerepel, akkor már nehezebb a helyzet, lehet *Mrs Mária Kovács*, *Mária Tóth Kovács*, de tény, hogy a vázolt lehetőségek egyike sem adja át (magyarázó körülírás nélkül) azt az információt az angol nyelvű hallgatónak, amit a magyarban általában megkapunk, tudniillik hogy: a hölgy nevei közül melyik a férjé, és melyik a sajátja. Vagyis: ez a névtípus jelen szempontból lefordíthatatlan kulturális „reália”.

A tulajdonneveket egyébként sem biztos, hogy haszontalan a kulturális reáliák vonatkozásában megsejmlélni. Térjünk vissza ismét a fordításelmélet kérdéseire! A fordíthatóság és fordíthatatlanság kérdése tulajdonképpen „alkalmat ad a fordításelmélet kutatóinak, hogy kifejthessék, milyen nézeteket vallanak a nyelv és a valóság viszonyáról” (KLAUDY 1997: 37). Ismert felfogás, hogy a nyelvek a valóságot különbözőképpen tagolják, más az egyes nyelvek világképe, a valóság egyes elemeit valamely nyelv túlzott részletességgel képezi le, a másik viszont csak összefoglaló jelleggel. ECO írja, hogy „a természetes nyelv holisztikus rendszernek tekinthető: sajátos jelentésszerkezete az adott nyelvre jellemző sajátos világnézetet tételez fel. Néhány elmélet [...] egyenesen arra jut, hogy minden természetes nyelv csak a maga valóságélményének kifejezésére alkalmas, a többi természetes nyelvére nem. Ez ugyan szélsőséges álláspont...” (1998: 35), továbbá, hogy „a természetes nyelvek *omnieffábilisak*, azaz képesek kifejezni fizikai és szellemi világunk egészét, rajtuk keresztül beszélhetünk érzéseinkről, észleléseinkről, elvont képzeleteinkről, egészen a Lét és a Semmi dilemmájáig. [...] minden más jelrendszer közül ezzel lehet a legtöbb dolgot a legmegfelelőbben elmondani” (37), viszont természetesen elsősorban csak saját észleleteinkről.

A reáliák fordításának kérdése is a nyelven kívüli valóság, a kulturális tényezők szerepét vizsgálja. Reálián „csak bizonyos nyelvközösségek által használt jeltárgyak elnevezései” értendők (KLAUDY 1997: 38), melyeket a célnyelvi nyelvközösség fizikai jelenségként sem ismer, ezért okoz gondot a fordítás. Szó szerinti fordítás vagy az eredeti nyelvi változat megtartása mindenképpen lábjegyzeteket tesz szükségessé; ha viszont valamely, a célnyelvi közösségben meglévő reáliának próbáljuk megfeleltetni, akkor az ismeretközlésben nem jártunk el megfelelően (sőt igazából nem is közöltünk ismeretet). A tulajdonnevek egy ilyen szituációban a kulturális reáliákkal hasonlatos módon viselkednek, egyébként ez nem is fordításuk kérdése, hanem az eredeti használati körön kívül kerülésüké. Figyeljük meg, hogy ha idegen nyelvre fordítanak egy könyvet, és abban olyan valós személyről történik említés, akit az eredeti nyelv által meghatározható közösségben pusztán a neve említése által is azonosítani tudtak, viszont a célnyelvi közösség számára ismeretlen, akkor a fordító ugyanúgy lábjegyzeteket kénytelen gyártani, mint a tárgyi reáliák megnevezése esetében. Például ha egy angol szövegben *Robert Bruce* (egyébként 1306 és 1329 között Skócia királya) neve fordul elő, akkor a magyarra fordított szövegben pusztán a *Robert Bruce* nevet szerepeltetve a magyar olvasók többsége számára semmit sem mondtunk, ha viszont nevét mellőzve azt írjuk ugyanott, hogy *Skócia 1306 és 1329 között uralkodó királya*, megadtuk róla az azonosításához szükséges lényeges leírást, viszont a tulajdonnév által

képviselt kulturális információkomplexumot elmulasztottuk továbbadni. A példa egyúttal a tulajdonnév logikai megközelítéséhez is visszakanyarít bennünket.

Fel kell arra is hívni a figyelmet, hogy a tulajdonnevek lefordíthatósága, illetve az, ahogyan gyakorlatilag egy lefordíthatósági skálán elhelyezkednek a teljes fordíthatóságtól a teljes fordíthatatlanságig, mint fentebb láthattuk, arra enged következtetni, hogy — mivel fordításkor alapvetően bizonyos típusú jelentéseket feleltetünk meg egymásnak — semmiképpen sem vitatható el a tulajdonnevektől a szemantikai tartalom, amiről más helyen esett több szó, és ez esetünkben alapvetően kulturális jelentés kell, hogy legyen. Persze az is igaz, hogy sokszor csak a hangalak módosul a tulajdonnevek úgynevezett fordítása során, de ez a folyamat is kulturális konvenciókat tartalmaz. A jelentésnek tulajdonnevek esetében nyelvi körülményektől viszonylag független, viszont kulturális tényezőkhöz annál inkább kötődő voltát igazolja véleményem szerint a különféle nyelvű párhuzamos, egyenrangú elnevezések megléte is. Az említett lefordíthatósági skálán való elhelyezkedés továbbra is azt a nézetet igazolja, hogy a tulajdonnevek és a köznevek között nem kell feltétlenül éles határvonalat keresgélni, és főleg nem pusztán nyelvi kritériumok alapján.

4.2. A tulajdonnevek és a transzlogikus gondolkodásmód

Azt a gondolkodásmódot vagy talán inkább tudati módot, amit az alfejezetcímben transzlogikusnak nevezek MÉRŐ LÁSZLÓ nyomán, a nyelvészetben, filozófiában, antropológiában inkább a *p r e l o g i k u s* szóval jelölik, azonban nem értek egyet azzal, hogy ezt és a „normális” gondolkodásmódot érdemes időbeli fejlődési fokozatokként felfogni (ami indokolhatja a *pre*-előtagot), hiszen vannak olyan megnyilvánulásai is, amelyek nem kultúrafüggők, és belejászanak a normális gondolkodásba is, ezért hasznosabbnak ítélem a *t r a n s z l o g i k u s* kifejezést (persze ez az, amit adott esetben intuitívnek, misztikusnak, transzcendensnek stb. is neveznek). Ez mindenesetre — bárhogy hívjuk is — mindenképpen olyasvalami, amelytől a nyugatinak nevezett, a megismerést a dolgok analitikus megközelítésére alapozó kultúra egészében eltávolodott. LOTMAN és USZPENSZKIJ például a mitologizmuson egyfajta tudati jelenséget értenek, amelynek világára jellemző, hogy objektumai egyenrangúak, jelszerűen tagolatlanok, illetve egyediek. Ami itt fontos számunkra (és az elnevezés szempontjából is), az az, hogy szerintük a mitologikus tudat a formális logikával megközelítve paradoxnak tűnhet, de primitív nem lehet, hiszen „sikerrel old meg igen bonyolult rendszeralkotási feladatokat” (1988: 4).

MÉRŐ Orne definícióját idézve egyébként úgy határozza meg a transzlogika fogalmát, hogy az „olyan állapot, amikor az ember spontán módon toleranciát mutat az inkongruenciákkal (a dolgok össze nem illésével), illetve a logikai inkonzisztenciákkal szemben” (2000: 181). A transzlogika „alighanem mindennapi, hétköznapi gondolkodásunkban is jelen van, és olyanfajta kognitív mechanizmust alkothat, amely a megismerésnek a formális logika szokásos útjai számára nem hozzáférhető területeit teszi elérhetővé [...] elképzelhető, transzlogikai gondolkodásunk egyik mindenütt jelenlevő mechanizmusa, amely, noha teljes mértékben toleráns az inkongruitásokkal szemben, mégis megtartja a gondolkodás konzisztens voltát” (2000: 192). Hogy mindez miért jó a számunkra, az a következőképpen magyarázható: „amíg a dolgok ellentmondásosak, addig a formális logika biztosan nem alkalmas eszköz a kezelésükre” (2001: 30).

Úgy látom, hogy NICOLAISENnek egy korábbi fejezetben idézett gondolata, illetve a HIZSNYAI TÓTH által Zajactól idézett megközelítés valami egészen fontos — bár e dolgozat keretei között kellőképpen ki nem fejthető — mozzanatra világít rá azzal, hogy a nyugati kultúrát emlegeti, mint olyat, amelyben a tulajdonnevek szemantikai átlátszósága nem követelmény. Ebben az összefüggésben nem árt körülhatárolni a nyugati kultúra fogalmát: véleményem szerint alapvetően az európai típusú kultúra értendő rajta, de témánk szempontjából az Egyesült Államok kultúráját nem sorolnám ide, ugyanis ott a tulajdonnevek hihetetlen egyvelegével, legmeglepőbb formáival találkozunk (bármely szó, kifejezés teljesen hivatalosan lehet gyakorlatilag keresztnév is, földrajzi név is), amihez bizonyos tekintetben hasonló jelenséget például épp a hajdani ellenpólus, szintén multikulturális nagyhatalom Szovjetunió területén is tapasztalhattunk (ideológiai fogalmak, sőt belőlük alkotott mozaikszók mint keresztnévek stb.). Ennek a ténynek a háttérében nagyon sok kulturális mozzanat állhat. Itt most ebben a gondolkörben nem mélyedhetek el, de egy-két megjegyzést azért teszek. A fokozott (és az íráshoz maradó anyagokat használó) írásbeliségnek köszönhetően a nyugati típusú kultúra igen sokáig őrzi (és viszonylag változatlanabb formában) nyelvi elemeit. Másrészt a globalizáció — ami valamilyen formában mindig is jellemezte — fokozott nyelvi kölcsönhatást jelent, így egyfelől régről megőrzött, másrészt átvett másoktól neveket, melyek az idők folyamán szemantikailag kiüresedtek vagy már eleve sem voltak szemantikailag átlátszóak, s egyes nevek „nemcsak kiindulási szavaik kihalását képesek túlélni, de akár annak a nyelvnek a kimúlását is, amelyben létrejötték. Bizonyos hangzásbeli, vizuális átalakulások után egy másik nyelvbe ágyazódhatnak, és sokszor nem is csak egybe.” (NICOLAISEN 1995: 388). A kevésbé az öröklétnek

alkotó kultúrákban a nevek változékonyabbak, nincsenek évszázadokon át rögzítve például a személy- és családnevek. Ez a konvencionalitás az európai kultúrában viszont azt is jelenti, hogy igényünk sincsen arra, hogy értsük a neveket lexikális szinten, s ebből adódik, hogy nálunk a neveknek nem annyira jelentése van, mint inkább tartalma (*name content*, *Nameninhalt*; vö. NICOLAISEN i. h.).

Témánkat illetően talán ez is az oka annak, hogy habár ennek a kultúrának a hagyományos alapvető tulajdonnevei (akár évezredes földrajzi nevek, évszázadok óta kitartó család- és keresztnévek) használata során nem igényeljük a lexikális értelmet, sőt mintha még el is zárkoznánk az érthetőségtől. Ez magyarázhatja, hogy nálunk a névadás merőben konvencionális (figyeljük meg például, hogy a legtöbben inkább adnak olyan keresztnévet a gyermeküknek — most tekintsünk el a névdivat statisztikáitól —, mint a *Zsuzsanna* vagy a *Tamás*, mint a *Rózsá-t* vagy a *Bátor-t*), s azt érezzük névszerűbbnek (amint ez a fentebbi fejezetekből is kiderülhetett, például a köznévi és tulajdonnévi határának a vizsgálatakor), ami közszóval értelemmel nemigen rendelkezik. Ezek iránt ugyanakkor a nyelvészet is, sőt — mint azt már említettem — sokszor még a laikusok is lelkes, nem szűnő érdeklődést tanúsítanak. A tranzlogikus névfelfogásban viszont a dolgok és a név közötti kapcsolat közelibb, mélyebb. Valószínűleg fogalmi kategóriáinknak is köszönhető az, hogy a tulajdonnévtől nem várjuk el az értelmet, s az, akármilyen nyelvészeti és logikai definíciók veszik körül, régi hagyományokból, a kollektív tudat átörökítette szokásokból következőleg egy kulturális címke. Legfeljebb *n é v h a n g u l a t r ó l* beszélnek néha, mint ami távoli visszfénye lehet annak a szoros kapcsolatnak, amelyet a tranzlogikus gondolkodásmód él át a név és a megnevezett között.

Jegyezzük meg azt is, egyben visszatérve a fejezet elején tárgyalt nyelvi változás kérdésére, hogy ha a tulajdonnevekre gondolunk, akkor — abból kiindulva, hogy merevebb jelölők — az az első reakciónk, hogy nemhogy nem szükségszerű a változásuk, hanem igazából éppen az lenne szükségszerű, hogy ne változzanak. A nevek — és itt természetesen ismét főképp kultúránk legtipikusabb vagy legerősebb tulajdonnévnek nevezhető személy- és helyneveire gondolok —, mivel konvencionálisak, a lexika egyéb, fogalmi tartalommal bíró elemeihez képest tovább őrizhetik (formájukban legalábbis) az elmúló aktuális nyelvi-kulturális valóságot — gondoljunk csak Európa több ezer éves nagy vízneveire.

SZÉPE GYÖRGY nagyon helyesen állapította meg, hogy ha a tulajdonnév a nyelvekben nem szükségszerű, mégis általános, akkor létrejöttének folyamatai érdemlik a fő figyelmet, és véleménye szerint ez a dinamikusabb

megközelítés a gyermeknyelv, az afázia, a költői nyelv területéről kaphat elsősorban segítséget, hiszen, mint mondja, például „A gyermeknyelv egy szakaszáról biztosan tudjuk, hogy még differenciálatlan a tulajdonnév és a közfőnév” (1970: 308). A költői nyelvre később kitérek még, de az afáziával — habár véleményem szerint is fontos szempontokkal, érdekes példákkal szolgálhat a tulajdonnevek megközelítésében — nem kívánok itt foglalkozni. KÁROLY SÁNDOR szerint a nyelvi jel és a valóság viszonya a jel fizikai természetét illetően konvencionális, viszont „A nyelvi jel a normális, tehát nem tudathasadásos ember számára olyan zseton, amely a valóságos tárgyat képviseli. Ezt igazolják a modern gyermeklélektani vizsgálatok, a primitív népek körében a nyelvi tabu és a szó mágikus ereje, a nyelvhasználathoz fűződő babonás szokások, nyelvlélektani vizsgálatok.” (1970: 51). Rövidesen rátérek a „primitív” gondolkodás kérdésére, de először a gyermeknyelvről szólok, amely mind SZÉPE, mind KÁROLY szerint fontos adalékokat kínál.

A g y e r m e k n y e l v elsősorban azért van az általános nyelvészek érdeklődésének homlokterében, mert az emberi beszéd kialakulásának általános hajdani törvényszerűségeivel analóg, vizsgálható működést fedeznek fel benne. LOTMAN és USZPENSZKIJ egyébként SZÉPE-hez igencsak hasonló felfogásról tesz tanúságot, mivel azt olvashatjuk náluk, hogy a mitologikus tudatot a korai gyermekkor megfigyelésével lehet tanulmányozni, amikor a megismerés azonos a megnevezéssel, jellemző a nyelv minden szavának személynévként való felfogása, illetve a tér és idő sajátos átélése. Utalnak arra is, hogy „a személyneveket a gyermek először sajátítja el, és utoljára is veszíti el a beszéd afázias leépülése során” (1988: 8).

A tulajdonnév kategóriájának keletkezésével kapcsolatban gyakran felmerül az az elmélet, hogy a nyelvnek a kialakulás szempontjából elsődleges elemei a legkonkrétabb szavak, beleértve a legegyszerűbb denotációval bíró tulajdonneveket is. Erről viszont HOFFMANN például úgy vélekedik, hogy „Erősebb meggondolásnak látszik ezzel szemben az, hogy szavaink eleve nem lehetnek mások, mint általánosak; az absztrakció a nyelvnek nem esetleges, csupán a történeti fejlődés bizonyos fokán megjelenő jellegzetessége, hanem szükséges velejárója” (1993: 19). HOFFMANN itt SZÉPE fentebb idézett munkájának azon kitételét, miszerint a gyermeknyelv vizsgálata alapján abban a tulajdonnév és a köznévi még egy ideig differenciálatlan, és ezért érdemes lenne annak szemszögéből is foglalkozni a tulajdonnevekkel, úgy értékeli, hogy „a gyermeknyelvi kutatások igen vegyesen értékelhető adatai is alátámasztani látszanak” azt, hogy „a tulajdonnévi kategória a köznévi képest másodlagosnak tűnik” keletkezés szempontjából (HOFFMANN 1993: 19).

A gyermeknyelv és a tulajdonnevek kérdéskörében elsősorban PIAGET-t szokás idézni. Szerinte „A nevek problémája a gyermeknél valóban a gondolkodás problémájának kellős közepébe vág, mivel gondolkodni nála annyit jelent, mint beszélni” (1947/1992: 478). Több stádiumot különít el a gyermek névtudatát illetően, kísérletekre alapozva: szerinte 5–6 évesen a gyermek úgy ítéli meg, hogy a név a dologból sugárzik, később úgy, hogy a dolgok alkotói adták a nevet, majd 9–10 évesen úgy, hogy a nevek embereknek köszönhetőek, anélkül, hogy azok alkották volna a szóbanforgó dolgot. Hogy hol vannak a nevek, arról először azt gondolják, hogy a dolgokban, majd hogy sehol vagy mindenütt, majd hogy a hangunkban, a fejünkben, magában a gondolatban. Elfogadják, hogy meg lehetne változtatni a neveket, és senki sem venne észre semmit, továbbá hogy a név elhatározás kérdése. Vagyis a jeleket csak fokozatosan különböztetik meg a dolgoktól, és éppen a neveknek a dolgokban benne létével kapcsolatos gyermeki felfogás szokta megragadni a tulajdonnév mibenlétének kérdésével foglalkozókat. COUNT is hasonlóan ír: „a fáziában a jelalkotás kiszabadul a térorganizáció kötelékéből, amely létének forrása. Az embergyermek egy tárgy nevét — úgy tűnik — először a tárgy tulajdonságaként sajátítja el, de ez azért lehetséges, mert: 1. a gyermek a felnőttek dolgainak és nyelvének már megállapodott világát kutatja és teszi magáévá; és 2. agya már Homo sapiens agy, amely előre programozott ontogenetikus utat jár végig.” (1974: 169).

A magyar nyelvészek közül némelyeket már a század első felében izgattak a tulajdonnevek és a „primitív” kultúrák, a prelogikus, transzcendens gondolkodásmód összefüggései, ezzel kapcsolatban a névmágia, a totemizmus, a tabu jelenségét rendszeresen tárgyalták. ZLINSZKY ALADÁR a névvarázsról elmélkedve primitív népek azon jellemzőjét említi, hogy a szónak *m i s z t i k u s* jelentést tulajdonítanak (1927: 100), illetve utal arra is (tulajdonképpen példaként), hogy a zsidók nem ejtik ki Isten nevét (103). Erről bővebben olvashatunk például ECÓNÁL is, aki a névmágiáról idézi a héber kabbalisztikus hagyományt, ahol a nevek kabbalája során a betűket kombinálva Isten titkos neveire lehet bukkanni, és ezek ismételtetése során extatikus állapotba kerülni, ami azért is lehetséges, mert a Név betűinek mindegyike önmagában is név, mágikus erőt hordoz. Ez úgy értelmezhető, hogy mágikus nyelvvé változott az a nyelv, amit egyébként a hétköznapi használatban a világnak feleltetünk meg referenciálisan, maga is világalkotóvá lett (1998: 43–4, 121).

SZABICS IMRE a középkori misztikában is a nevek prelogikus felfogását éri tetten: „A szimbolikus szemlélet alapján úgy vélték, hogy egyes különleges jelentéstartalmú tárgyak, személyek vagy fogalmak

megnevezésével közvetlenül feltárul, érzékelhetővé válik azok láthatatlan minősége, vagy rejtett, szimbolikus értelme. A középkori emberek ugyanis szoros összefüggést éreztek a nevek és a megnevezett dolgok vagy személyek között, s meg voltak győződve arról, hogy a tulajdonnevek explicit módon képesek kifejezésre juttatni azokat a belső, rejtett tulajdonságokat, amelyek csak arra az egy személyre vagy dologra vonatkoznak, annak megkülönböztető jegyeiként. A nevek különleges megjelenítő erejével, a névadás fontosságával a középkori alkotók is tökéletesen tisztában voltak, s végeredményben azt a régi, antik hagyományt elevenítették fel, »amely a tulajdonévben a név viselőjének kvintesszenciáját látja — ezzel magyarázható például a totemnevek fontossága«.” (1992: 365). A középkori embernek SZABICS szerint olyan volt a felfogása, melyben — a szómágiához hasonlatos módon — a kimondott szó megjelenítő erővel bírt.

Visszatérve a század első felének szakirodalmához, például SOLYMOSSY SÁNDORNál is olvashatunk a *n é v m á g i á r ó l*, aki többek között a névnek a viselőjével történő identifikációjáról írt (1927: 88). LOVAS RÓZSA SOLYMOSSYra utalva írja, hogy: „kezdetleges műveltségi fokon álló népeknél a név viselőjének személyével szerves kapcsolatban van”, ami nem a név és a test, hanem a név és a lélek közt áll fenn. Erre példaként hozza fel a beteg gyermek gyógyítását új név adásával, illetve a szövetségre lépők közötti névcsereét (1934: 12). A prelogikus gondolkodásmód tehát LOVAS megállapítása szerint név és lélek azonosságát vallja (14). A totemizmus kapcsán már ő is hivatkozik GOMBOCZra (pontosabban GOMBOCZ „Árpádkori török személyneveink” című tanulmányára), aki írt a közös totem nevének személynévként való viseléséről.

GOMBOCZ Lévi-Bruhlre utalva úgy véli, hogy a primitív gondolkodásban a személynév nemcsak az identifikáció eszköze, hanem más lényekkel való kapcsolatot teremt (ez tulajdonképpen a *t o t e m i z m u s* lényegi vonása), és az óvónevek — melyek ártó szellemektől hivatottak megvédeni az elnevezettet — is hasonlóan viselkednek. Később GOMBOCZ szerint az ilyen kezdetleges nevek lesznek „jelentés nélküli, valóságos tulajdonnevek”, és a helyneveknél is ilyenfajta fejlődés figyelhető meg (1926: 48). GOMBOCZ fejlődésen itt teljesen a köznévből tulajdonnévvé alakulást érti, habár a totemizmusra utaló példái inkább a tulajdonnévnek és köznévként abban a kontextusban megvolt differenciálatlanságára mutatnak az ő felfogásában is. Később BALÁZS JÁNOS is a totemizmus szemszögéből értékeli a nemzetségneveket a magyar *n é v*, *n e m*, *n e m z e t* szavak etimológiai összefüggéseinek lehetőségéről elmélkedve (1975). Említsük meg még a *t a b u* jelenségét, amellyel éppen mágikus célokból kerülnek valamely tulajdonnév kimondását, amellyel megintcsak a tulajdonnévnek a dolgokban

benne létében való hitről tesznek tanúságot, hiszen ezáltal a fizikai világot vélik befolyásolhatónak.

Nézzünk meg egy-két külföldi véleményt is a mitológikus tudatról és a nevekről! CASSIRER szerint „a mitikus gondolkodás szerint az ember énje, ő maga és személyisége szintén oldozhatatlanul egybeszővődik nevével. A név itt sohasem pusztán szimbólum, hanem viselőjének közvetlen tulajdonához tartozik; olyan tulajdon része, amelyet gondosan óvnak, és amelynek kizárólagos használata felett féltékenyen őrködnek. Néha nem is csupán a személynevet tekintik ilyenfajta fizikai tulajdonnak, hanem valamely más nyelvi megjelölést is, amely ahhoz hasonlóan megszerezhető és bitorolható.” (1992: 438). A név tesz individuummá, az új név az ember lényét is megváltoztathatja, a halott neve tabuvá válhat, hogy vissza ne térjen, a rossz szellemek elől viszont a gyermek igazi nevét eltitkolják, és még a keresztelés is bizonyos értelemben a név mágikus hatalmának megnyilvánulása.

LOTMAN és USZPENSZKIJ szerint „a személynevek általános jelentése mint végső absztrakció a mítoszban ölt testet. Pontosabban a személynevek szférájában megy végbe a szavaknak és denotátumoknak a mitológikus felfogásra olyannyira jellemző azonosítása, melyet egyrészt a különféle tabuk, másrészt a rituális személynévcserék jeleznek [...] a személynévi szisztéma nemcsak a természetes nyelvek kategoriális szféráját alkotja, hanem sajátos mitológikus rétegét is. A nyelvi szituációsorban a személynevek viselkedése olyannyira eltér a más nyelvi kategóriák paralel viselkedésétől, hogy óhatatlanul azt kell gondolnunk: a természetes nyelv tömbjébe ágyazódva itt valami másfajta, másképpen fölépülő nyelvvel van dolgunk.” (1988: 6). „A mitológikus világ lényegi sajátossága a tér speciális felfogása: a teret nem egy jelszerű kontinuumként képzelem el, hanem mint különálló, személyneveket viselő objektumok összességét.” (7). A mítosz sajátvilág-felfogása szerint annak megkülönböztető jegyei a megszámlálhatóság és a személyneveket viselő objektumokkal való benépesítettség. „...a mitológikus tudat a leírás másfajta modelljére elvileg lefordíthatatlan, önmagába záródó, s ily módon csak belülről, nem pedig kívülről érthető meg. Ez részben már a mitológikus tudatra jellemző sajátos szemiozisz-típusból is következik, mellyel paralel jelenség a nyelvészetben a személynevek lefordíthatatlansága.” (9).

Persze ne feledjük azt sem, hogy nem mindenki ért egyet a fenti megközelítésekkel. KELEMEN JÁNOS LÉVI-STRAUSSRÓL és a totemizmusról írva például így vélekedik: „El kell tehát vetni azt a — többek közt — Lévi-Bruhl által megfogalmazott nézetet, hogy a »vadak gondolkodása« valamilyen prelogikus fokot képvisel. Maga a totemizmus nem más, mint a

gondolkodás alapműveletének — az osztályozásnak — az egyik megjelenési formája.” (1984a: 37).

Az előbbiekhöz kapcsolódva érdemes szót ejteni a népmesék tulajdonneveiről is, melyek egyébként igen feltűnően a tulajdonnevek és a köznevek határterületén járnak, vagy talán jobb úgy fogalmazni, hogy differenciálatlanabbak ilyen szempontból. Mondhatjuk azt is, hogy „nyugati kultúránkban” mindenesetre ezek őrzik még valamelyest az imént tárgyalt gondolkodás vagy tudattípus maradványait, és meglehetősen kihívást jelentenek az őket elemezni kívánó, hagyományos tulajdonnévtudattal felfegyverzett kutatóknak.

A népmesék tulajdonnevei általában személyeket, reális, illetve csodás lényeket, természeti jelenségeket, továbbá helyeket jelölnek. VOIGT VILMOS a magyar népmesék tulajdonnévanyagának összegyűjtésével kapcsolatosan írja, hogy a tulajdonnév és a köznév határának igen homályos voltát voltak kénytelenek megfigyelni. Adataik közzétételekor tarthatatlannak bizonyult ugyanis az az álláspont, hogy csak a nagybetűvel kezdődő nevek legyenek tulajdonnevek, hiszen a mesékben nem csupán „valódi” tulajdonnevek szerepelnek, hanem olyanok is, amelyek tipikusan mesék szülöttei, és a mesekiadványok helyesírása is ingadozó (pl. *Föld neheze, Világszép kisasszony, Zöld ló, óperencia ~ Óperenciás tenger*), illetve szabályokba nem foglalható, hogy miként lehet megkülönböztetni a voltaképpeni mesei neveket a jelzős, köznyelvi szerkezetektől: *aranyerdő ~ Aranyerdő, alvilág ~ Alvilág* (1993: 320).

PAPP ÁGNES KLÁRA szintén leszögezi, hogy a mesenevek átmenetiségének vizsgálatakor a helyesírásra nem kell tekintettel lenni, hiszen ez tulajdonképpen kiadásonként változik (1995: 46). LOTMAN és USZPENSZKIJ mítoszokkal kapcsolatos, már idézett hipotéziséből kiindulva erősíti meg, hogy nem csoda, hogy a mesékben nehéz köznévi és személynévi határát megvonni (és nyilván ez mesei helynevekre is igaz), mivel ezek bizonyos fokig még a kettő szétválása előtti állapotot tükrözik. Az a kognitív folyamat, amely meghúzódik a mesei tulajdonnévadás mögött, tulajdonképpen a valóság akár mitikus, akár gyermeki, de mindenképpen prelogikus, tranzlogikus szemléletével világítható meg. Ahogy PAPP ÁGNES KLÁRA írja LOTMAN és USZPENSZKIJ tanulmányáról: „a mitologikus és a nem-mitologikus tudatot hasonlítják össze, és a nem-mitologikus tudat »többnyelvűségével« szembeállítják a mitologikus tudat »egynyelvűségét«, azaz a benne megjelenő objektumok egyediségét, egyenrangúságát (vagyis a logikai hierarchia hiányát), és tagolatlanságát, »jelszerűtlenségét«. Mindent összevetve a mitikus tudat aszemiotikus voltát, amelyben a személynévi tulajdonképpen a nem-mitikus nyelvhasználat jelének felel meg. LOTMAN és

USZPENSZKIJ arra a megállapításra jutnak következtetéseikben, hogy »a személynevek általános jelentése mint végső absztrakció a mítoszban ölt testet« (45). A mitikus gondolkodásmód a gyermekivel is párhuzamba állítódik az idézett tanulmányban: „A nyelv minden egyes szavának személynévként való felfogása, a megismerésnek a megnevezés műveletével való azonosítása, a tér és az idő sajátos átélése” közös jellemzői mindkettőnek. PAPP ÁGNES KLÁRA PIAGET-t is idézi, aki szerint a gyermeki, szimbolikus gondolkodás sajátja, hogy „a nevek magukba a dolgokba helyeződnek bele” (45–6, PIAGET 1976: 427).

A mesében a nevek motiváltak, hiszen a mesék sokszor éppen a nevek eredetére világitanak rá (*Többsincs királyfi*), vagy azért, mert tipikus mesei attribútumokat neveznek meg (*Vén Banya, szegény ember, legkisebb királyfi*). Első ránézésre az ilyeneket, főképp az utóbbiakat mindenképpen köznévként minősítenénk, de tekintettel arra is, hogy egy-egy mesében az ilyen megjelölésű szereplők meglehetősen egyediek, igazából tulajdonnevekként funkcionálnak. Ez egészen tudatossá válik az elsőként említett esetben, amikor a mesei történetnek is része egy (a nagyfokú motiváltság miatt nyilvánvalóan köznéből lett) név keletkezésének magyarázata. Viszont tipizáló-általánosító jellegük miatt a mesék sokszor még a máskülönben olyan egyértelműen tulajdonnévi elemek hovatarozását is megkérdőjelezzük, mint a *János*. A név itt ugyanis szinte köznévként használódik, ahelyett hogy az illető szereplőt mondjuk *szegény ember*-ként említenék, s attól, hogy egyébként is létező keresztnévet kap, még nem lesz egyénitettebb figura, hiszen a *János* név itt szinte jelzőként, mindenestre köznévi jellegű szóként jelenik meg.

A mesékben rendkívül érdekesek az olyan, PAPP ÁGNES KLÁRA által átmenetinek nevezett nevek, mint a megszemélyesített egyedi jelenségek nevei (*Hold, Szél*), valós vagy kitalált állatok, csodás lények (*farkas, griff, tündérek*), melyek hol identifikáló szerepűek, hol köznevek, vagy az attribútumokat is tartalmazó nevek, úgymint *Erdőzöldítő Mezővirágoztató királykisasszony, Gonosz Boszorkány, ősz öregember, Veres vitéz*. PAPP ÁGNES KLÁRA felteszi a kérdést, hogy „tulajdonnévként tekinthetjük-e ezeket a jelzős összetételeket. Erre [...] azt mondhatjuk, hogy ezt a kérdést nincs értelme eldönteni: ezek a nevek a varázsmese legősibb rétegéből származnak, a személynév és a köznévkülönülése előtti időből. Ezt tükrözi az is, hogy zömében a mesebeli lények neveiként találkozunk velük. A többi egyszerűen jelzős köznévként érezzük (*kicsi királyfi* stb.)” (51). PAPP ÁGNES KLÁRA szerint ugyanis minél kevésbé csodás figuráról van szó, annál inkább csúszik a neve a közszó felé. Nem reális létükkel kapcsolatosan egyébként sokatmondó, hogy egy nyelvtani elemzések problémáival foglalkozó munkában le kellett írni a következőket:

„Mindenekelőtt azt szögezzük le, hogy az *ördög*, a *boszorkány*, a *tündér*, a *varázspálca* nem elvont főnév. A mesebeli élőlények, kellékek — bár a képzelet szüleményei — nem elvont főnevek. [...] Az elvont főnevek a gondolatilag megalkotott dolgok, tulajdonságok és cselekvések: *egészség*, *betegség*, *irigység*, *szépség*, *jóság*, *szeretet*, *félelem*, *nyugalom*, *járványveszély*, *gyermekvédelem*.” (A. JÁSZÓ – HANGAY 1995: 22). Ezzel másrészt visszakanyarodtunk a logikai megközelítés felé is, amely azzal a problémával is foglalkozik, hogy a reálisan nem létező objektumokat jelölő tulajdonneveket hogyan kell kezelni, s ezt rendszerint úgy tartja feloldhatónak, hogy a világ alatt nem azt mint objektív valóságot érti, hanem annak mentális ábrázolását. Lehetséges világokban van vonatkozása a *sárkány* szónak is, illetve az „Én vagyok Szókratész” kijelentésnek is. A nyelvi kifejezéseket ugyanis nem közvetlenül a világgal, hanem annak valamilyen modelljével hozzuk kapcsolatba, a logikai rendszerek is tulajdonképpen modellt konstruálnak a világról (KIEFER 2000: 16). „Ha belátjuk is, hogy a »Franciaország királya bölcs« mondat üres az igazságérték szempontjából, intuitíve érezzük, hogy a »kentaurok legyőzték a lapidákat« mondathoz rendelhető igazságérték. A »Rómeó szerette Júliát« mondat igaz, s tagadása hamis. Hogyan állunk az ehhez hasonló mondatokkal? Rómeó és Júlia vagy a kentaurok nem léteztek a valóságban, úgy látszik tehát, hogy a jelzett mondatok segítségével nem tehetünk igaz vagy hamis állítást. Az ellentmondást úgy oldhatjuk meg, hogy Rómeónak, Júliának és a kentauroknak mégis tulajdonítunk valamilyen létezést. A reális egzisztencia mellett be kell vezetni a képzeletbeli egzisztencia (esse in intellectu) fogalmát.” (KELEMEN 1984: 83).

Bár nem kívánok nagyon részletesen kitérni az alábbi témakörre, mégis figyelmet érdemel SZÉPE korábban idézett megjegyzése, mely szerint a *költői nyelv* oldaláról is segítséget kaphatunk a tulajdonnevek megközelítésében (és ismét a transzlogikus gondolkodásmód invokáltatik ezzel). Azt, amit költői nyelvnek neveznek — habár ezzel az általános iskolai irodalomkönyvek papírizú elemzési szempontjai jutnak eszünkbe először —, nevezhetnénk esetleg valamely nem a hétköznapi gondolkodást jellemző, „ihletett”, intuitív tudatállapotból fakadó nyelvnek is. Az, ahogyan ilyenkor a nyelv használatba lép, vélhetőleg egy töről fakad azzal, ahogy a tulajdonnevek a nyelven belül használatba lépnek.

Nem nagyon szándékszem olyan szakirodalmakat tárgyalni, melyek a „költői nyelv névhasználatával” foglalkoznak, és főképpen azért nem, mert ezek legtöbbje az írói névadást a művekben előforduló nevek kigyűjtésével, kategorizálásával, esetleg életrajzi vonatkozások kiemelésével véli bemutathatónak, ami, azt hiszem, nem kell újra hangsúlyoznom, hogy

nyelvészetileg mennyire kétes kimenetelű vállalkozás. Megemlítenék viszont egyet, amely olyan művel foglalkozik, melyben nemcsak a nyelv ihletett, de a nevek külön élményréteget jelentenek, és amelynek megközelítése meglátásom szerint jól beleillik a tulajdonnevek nem formális tárgyalásába — és ezzel zárom disszertációmát és egyben, mint már említettem, sugallnék további kutatási irányokat az e fejezetben írtak alapján.

KARAFIÁTH JUDIT „A megtalált Nevek” című tanulmánya Proust „Az eltűnt idő nyomában” című művéről a tulajdonnevekre koncentrálnó költői nyelvet veszi szemügyre. A szerző Barthes-ot idézi, aki a Proust-regény létrejöttét így rekonstruálja: „kétségtelen, hogy Proust már a Contre Sainte-Beuve óta birtokában volt egyes neveknek (Combray, Guermantes), de úgy tűnik, hogy csak 1907 és 1909 között alkotta meg egészében »Az eltűnt idő nyomában« onomasztikai rendszerét. Mihelyt ez a rendszer létrejött, a mű is nyomban »megírta magát«” (1992: 400). KARAFIÁTH idéz más gondolatot is Proust „dilettáns etimologizáló szenvedélyéről”, mellyel a szerző regényében a szép hangzású helynevek eredetét magyarázza: „Hitt az etimológiában, mint olyan racionális módszerben, mellyel behatolhatunk a nevek rejtett jelentésébe és ezután információt nyerhetünk a dolgok lényegéről. Olyan koncepció ez, mely Platónhoz nyúlik vissza, de melyet ma már egy tudós sem fogadna el...” (Uo.) Ami számunkra az e fejezetben tárgyalt egyéb szempontokat illetően sem lényegtelen: KARAFIÁTH szerint a regény narrátorának gyermeki gondolkodásában egyes személyek nevének kiejtésével kapcsolatban valójában a névmágia vagy a névtabu eleme jelenik meg, a nevüket átélve képzeletben el a városokat, és a piaget-i gyermeki névfelfogás (a neveknek a dolgokban benne léte) logikáját tükrözik az ilyen impressziók is: „Benodet, alig odarögzített név, amelyet mintha magával vinne vízínövényei közé a folyó” (402). Később, a narrátor felnőttkori élményeiben a nevek és az általuk jelölt személyek, dolgok között az addig varázsos valóságnak sejtett összefüggés nemcsak hogy elvész, de kifejezetten degradálódik, s kiábrándító a felismerés, hogy a szép nevek generálta világ nagyon nem egyeztethető össze az általuk jelölt dolgok valóságával.

Vajon ha nevet adtunk minden fának, virágnak, kőnek és pocsolyának, akkor tényleg nem felejtjük el őket többé?

Irodalom

- AkH. = *A magyar helyesírás szabályai*. Budapest, 1994.
- ANTAL LÁSZLÓ (1963): A nyelvi jel pszichologista koncepciójáról. *ÁNyT.* 1: 11–7.
- ANTAL LÁSZLÓ (1978): *A jelentés világa*. Budapest.
- AUSTIN, JOHN (1990): *Tetten ért szavak*. Budapest.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1981): A tulajdonnév mint mondatrész. *NÉ.* 6: 50–5.
- BAKOS FERENC (1963): A nyelvtudomány néhány elvi kérdéséhez (Megjegyzések Alexandru Graur új könyvéhez). *ÁNyT.* 1.: 19–40.
- BALÁZS JÁNOS (1974): A magyar nemzetfogalom nyelvtörténeti előzményei. *MNy.* 70: 291.
- BALÁZS JÁNOS (1963): A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *ÁNyT.* 1: 41–52.
- BALÁZS JÁNOS (1966): Jel és jelölési érték. *ÁNyT.* 4.: 5–30.
- BALÁZS JÁNOS (1970): A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Budapest. 295–301.
- BARABÁS ANDRÁS – KÁLMÁN C. GYÖRGY – NÁDASDY ÁDÁM (1977): Van-e a magyarban tulajdonnév? *NyK.* 79: 135–155.
- BÁRCZI GÉZA (1958/2001): *A magyar szókincs eredete*. Budapest.
- BASKI IMRE (1993): Mondatstruktúrájú összetett személynevek a törökben. *NÉ.* 15: 45–50.
- BÉKÉS VERA (1997): *A hiányzó paradigma*. Debrecen.
- BÉNYEI ÁGNES (2000): *A tulajdonnév jelentéséről*. *MNyj.* 38: 35–40.
- BERRÁR JOLÁN (1975): Morfológiai szerkezetek — szintaktikai szerkezetek. *MNy.* 71: 35–40.
- BERRÁR JOLÁN (1982): Próbák és problémák a mai magyar nyelv tankönyv új kiadásához — A szófajok. In: *Dolgozatok a magyar leíró nyelvtan köréből*. Szerk. NAGY FERENC. Budapest. 7–32.
- BLOOMFIELD, LEONARD (1933): *Language* [A nyelv]. New York.
- BULGAKOV, SZERGEJ (1953/1992): A név filozófiája. *Helikon* 1992: 447–58.
- BÜKY BÉLA (1989): A lélekfogalom és a lélekmegnyilvánulási tünetek legkorábbi névtani nyomai. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Budapest. 278–82.
- BYNON, THEODORA (1997): *Történeti nyelvészet*. Budapest.
- CASSIRER, ERNST (1992): Nyelv és mítosz. *Helikon* 1992/3–4: 435–46.
- COUNT, EARL W. (1974): Fázia. In: *A nyelv keletkezése*. Szerk. PAPP MÁRIA. Budapest. 163–72.

- DARDANO, MAURIZIO – TRIFONE, PIETRO (1985): *La lingua italiana* [Az olasz nyelv]. Bologna.
- DEME LÁSZLÓ (1964): Helyesírási rendszerünk logikája. *Nyr.* 88: 229–47, 357–76.
- DEME LÁSZLÓ (1989): Névterjedelem és névtartozékok. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Budapest. 282–6.
- DEME LÁSZLÓ (1993): Egy névtani véletlenről. *NÉ.* 15: 88–9.
- DEME LÁSZLÓ – FÁBIÁN PÁL – BENCÉDY JÓZSEF (1966): *A magyar helyesírás rendszere*. Budapest.
- ECO, UMBERTO (1998): *A tökéletes nyelv keresése*. Budapest.
- FÁBIÁN PÁL (1960): Néhány tulajdonnév-típus helyesírásáról. *Nyr.* 84: 442–53.
- FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE (1998): *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest.
- FABÓ KINGA (1979): A névtan helye a társadalomtudományok között. *NÉ.* 2: 3–6.
- FABÓ KINGA (1980): A tulajdonnév↔köznév „szófaváltásokról”. *NÉ.* 4: 49–55.
- FODOR, JERRY A. – KATZ, JERROLD J. (1964): The Structure of a Semantic Theory [Egy szemantikai elmélet szerkezete]. In: *The Structure of Language*. Szerk. JERRY A. FODOR – JERROLD J. KATZ. Englewood Cliffs. 479–518.
- FREGE, GOTTLIB (1980): Jelentés és jelölet. In: *Logika, szemantika, matematika*. Szerk. RUZSA IMRE. Budapest. 156–90.
- GOŁASKI, JANUSZ (1977): Cartographic problems of the toponyms standardization for large scale maps [Helynevek nagyléptékű térképeken történő egységesítésének térképészeti problémái]. *Onoma* 21: 384–9.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1926): *Jelentéstan*. (A magyar történeti nyelvtan vázlata 4.) Pécs.
- GRODZIŃSKI, EUGENIUSZ (1980): Proper Names, Common Names and Singular Descriptions [Tulajdonnevek, köznevek és egyes számú leírások]. *Onoma* 24: 10–5.
- GYÓRI GÁBOR (2000): Az emberi megismerés metaforikus jellegéről evolúciós szempontból. In: *A megismeréskutatás útjai*. Szerk. PLÉH CSABA – KAMPIS GYÖRGY – CSÁNYI VILMOS. Budapest. 75–90.
- H. M. I. (1960): Névelő használata névelővel kezdődő cím előtt. *Nyr.* 84: 507.
- HAJDÚ MIHÁLY (1985): A névvé válás folyamatáról. *MNyTK.* 170: 29–34.
- HAJDÚ MIHÁLY (1994): *Magyar tulajdonnevek*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY (1997): A tulajdonnév mint szófaji kategória. In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. Budapest. 2: 471–7.

- HAJDÚ MIHÁLY (1998): A tulajdonnév „meghatározása”. *NÉ.* 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY (1999): A személynevek közsői elemeiről. *NÉ.* 21: 274–80.
- HATVANY LAJOS (1968): *A tudni nem érdemes dolgok tudománya*. Budapest.
- HEGEDŰS ATTILA (1997): Mi a tulajdonnév? *NÉ.* 19: 5–8.
- HEGEDŰS ATTILA (1999): Mi a tulajdonnév? (II.) *NÉ.* 21: 314–7.
- HELLER ÁGNES (1996): Mindennapi élet és racionalitás. In: *A szégyen hatalma*. Budapest.
- HERMAN JÓZSEF (1963): Az alak és a jelentés kapcsolatának kérdéséhez. *ÁNyT.* 1. 125–42.
- HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ (é. n.): Párhuzamos világok. Gondolatok a helységnevek fordíthatóságáról.
<http://www.fphil.uniba.sk/~kmjl/hiparhuzamos.htm>
- HOFFMANN ISTVÁN (1980): A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *MNyj.* 23: 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993): *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1994): Válasz Juhász Dezső és Mező András opponensi véleményére. *NÉ.* 16: 115–9.
- HOFFMANN ISTVÁN (1996): Névtörténet — nyelvtörténet — társadalomtörténet. *MNyTK.* 207: 113–23.
- IFJ. HÖNYI EDE (1970): Hogyan kerülnek a népi helymegjelölések és földrajzi nevek az államigazgatási térképekre? In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Budapest. 349–52.
- INCZEFI GÉZA (1968): Jelöléstágulással keletkezett földrajzi nevek néhány sajátos típusa. *Nyr.* 94: 103–6.
- INCZEFI GÉZA (1970): A névkövéletté válás folyamata határneveinkben. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Budapest. 56–60.
- JAKOBSON, ROMAN (1969): *Hang — jel — vers*. Budapest.
- A. JÁSZÓ ANNA – HANGAY ZOLTÁN (1995): *Nyelvi elemzések kézikönyve*. Szeged.
- JELISZTRATOV, VLAGYIMIR (1998): *Szleng és kultúra*. Debrecen.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1994): Opponensi vélemény Hoffmann István A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről. *NÉ.* 16: 108–14.
- JUHÁSZ JÁNOS (1975): Elmélet és gyakorlat a nyelvek szinkrón egybevetésében. *MNy.* 71: 29–35.
- KÁLMÁN BÉLA (1966/1989): *A nevek világa*. Budapest.
- KÁLMÁN C. GYÖRGY (1992): Név és beszédaktus. *Helikon* 1992: 474–7.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ – RÁDAI GÁBOR (2001): *Dinamikus szemantika*. Budapest.
- KÁROLY SÁNDOR (1970): *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.

- KARAFIÁTH JUDIT (1992): A megtalált Nevek. *Helikon* 1992/3–4: 400–9.
- KELEMEN JÁNOS (1978): *A tudat és a megismerés*. Budapest.
- KELEMEN JÁNOS (1984a): Lévi-Strauss és a totemizmus. In: „*A nemes hölgy és a szolgálóleány*”. Budapest. 35–41.
- KELEMEN JÁNOS (1984b): Szemiotika és filozófiai nyelvanalízis. In: „*A nemes hölgy és a szolgálóleány*”. Budapest. 62–90.
- KELEMEN JÁNOS (1984c): Lukács és a nyelvprobléma. In: „*A nemes hölgy és a szolgálóleány*”. Budapest. 114–37.
- KERTÉSZ ANDRÁS (2000): A kognitív nyelvészet szkeptikus dilemmája. *Nyr.* 124: 214–5.
- KERTÉSZ ANDRÁS (2001): *Nyelvészet és tudományelmélet*. Budapest.
- KESZLER BORBÁLA (1992): A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Szerk. KOZOCSA SÁNDOR GÉZA – LACZKÓ KRISZTINA. Budapest. 131–9.
- KESZLER BORBÁLA (1993): A tulajdonnév-jelölés történetéhez. *NÉ.* 15: 172–7.
- KESZLER BORBÁLA – LENGYEL KLÁRA (2002): *Kis magyar grammatika*. Budapest.
- KIEFER FERENC (1989): Mit jelent a tulajdonnév? In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Budapest. 286–90.
- KIEFER FERENC (2000a): *Jelentéselmélet*. Budapest.
- KIEFER FERENC (2000b): Kognitív nyelvészet: új paradigma? In: *A megismeréskutatás útjai*. Szerk. PLÉH CSABA – KAMPIS GYÖRGY – CSÁNYI VILMOS. Budapest. 120–44.
- KISS LAJOS (1970): Az európai névtudomány fontosabb eredményei. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Budapest. 16–26.
- KLAUDY KINGA (1997): *Fordítás*. 1. Budapest.
- KOVALOVSKY MIKLÓS (1993): Nevek szinesztéziája. *NÉ.* 15: 194–7.
- KOWALIK-KALETA, ZOFIA (1982): The Plural of Proper Names and Its Semantic Interpretation [A tulajdonnevek többes száma és ennek szemantikai interpretálása]. *Onoma* 26: 34–44.
- KOZLOVA, M. (1976): *Nyelv és filozófia*. Budapest.
- KRIPKE, SAUL A. (1997): Névadás és szükségszerűség. *Helikon* 1997: 410–25.
- KUHN, THOMAS (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest.
- LABOV, WILLIAM (1975): A nyelvi változás mechanizmusáról. In: *Társadalom és nyelv*. Szerk. PAP MÁRIA – SZÉPE GYÖRGY. Budapest. 255–85.
- LAKI JÁNOS (é. n.): Thomas Kuhn (1922–1996). A tudományos forradalmak szerkezete. <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/fedlap/kuhn2.htm>
- LÉVI-STRAUSS, CLAUDE (1992): Az egyén mint faj. *Helikon* 1992/3–4: 491–503.

- LEYS, O. (1974): Sociolinguistic Aspects of Namegiving Patterns [Névadási minták szociolingvisztikai aspektusai]. *Onoma* 18: 448–55.
- LOTMAN, JU. M. – USZPENSZKIJ, B. A. (1988): Mítosz — név — kultúra. *Kultúra és Közösség* 1988/1: 3–30.
- LOTZ JÁNOS (1966): Adalék a közszó és név ragozási eltéréséhez. *Nyr.* 90: 328.
- LOVAS RÓZSA (1934): Név — lélek. *MNy.* 30: 12–7.
- LŐRINCZE LAJOS (1947): *Földrajzi neveink élete*. Budapest.
- MARTINKÓ ANDRÁS (1956): A tulajdonnév jelentéséhez. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND. 189–95.
- MARTINKÓ ANDRÁS (2001): *A szó jelentése*. Szeged.
- MÁTÉ JAKAB (1993): A névtudomány helye a nyelvészeti diszciplínák rendszerében. *NÉ.* 15: 228–32.
- MÁTÉ JAKAB (1998): *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméleti és irányzatai*. Budapest.
- MAYER KLÁRA IRÉN (1984): A magyar szólásokban és közmondásokban előforduló tulajdonnevekről. *NÉ.* 9: 83–6.
- MÉRŐ LÁSZLÓ (2001): *Új észjárások*. Budapest.
- MÉRŐ LÁSZLÓ – VARGA KATALIN (2000): Transzlogika tranz nélkül. In: *A megismeréskutatás útjai*. Szerk. PLÉH CSABA – KAMPIS GYÖRGY – CSÁNYI VILMOS. Budapest. 178–192.
- MEZŐ ANDRÁS (1994): Opponensi vélemény Hoffmann István A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről. *NÉ.* 16: 104–8.
- MEZŐ ANDRÁS (1996): *A diplomacím a magyar helységnevekben*. Budapest. MGr. = *Magyar grammatika*. Szerk. KESZLER BORBÁLA. Budapest, 2000. MMNy. = BENCÉDY JÓZSEF – FÁBIÁN PÁL – RÁCZ ENDRE – VELCSOV MÁRTONNÉ: *A mai magyar nyelv*. Budapest, 1968/1976. MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere*. Szerk. TOMPA JÓZSEF. 1. Budapest, 1963. MNyT. = BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN (1967/1993): *A magyar nyelv története*. Budapest.
- MOUNIN, GEORGES (1972): *La linguistique du XXe siècle* [A XX. század nyelvészete]. Presses universitaires de France.
- NAGY L. JÁNOS (1997): Névadás és beszédaktus. *NÉ.* 19: 9–11.
- NICOLAISEN, WILHELM F. H. (1976): Words as Names [A szavak mint nevek]. *Onoma* 20: 142–63.
- NICOLAISEN, WILHELM F. H. (1995): Name and Appellative [Név és appellatívum]. In: *Name Studies*. Szerk. HUGO STEGER – HERBERT ERNST WIEGARD. 1. Berlin – New York. 384–93.
- Nyelv, gondolkodás, relativizmus*. Szerk. NEUMER KATALIN. Budapest, 1999.

- NYIRKOS ISTVÁN (1989): A tulajdonnevek hírértékéről. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Budapest. 290–4.
- ÖRDÖG FERENC (1983): A „Bevezetés a személynevek vizsgálatába” című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán. *NÉ.* 8: 90–100.
- PAPP ÁGNES KLÁRA (1995): Köznév és személynév határán (98 Benedek Elek-mese névanyagának vizsgálata). *NÉ.* 17: 45–53.
- PAPP ISTVÁN (1963): A szóalkotás problémái. *MNyj.* 9: 3–31.
- PAPP LÁSZLÓ (1970): Névtudomány és nyelvtudomány. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Budapest. 26–32.
- PEI, MARIO (1966): *Szabálytalan nyelvtörténet*. Budapest.
- PEIRCE, CHARLES SANDERS (1981): Pragmatizmus és pragmaticizmus. In: *Pragmatizmus*. Szerk. SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY. Budapest. 33–116.
- PÉTER MIHÁLY (2001): „Húsz év múlva”. Régebbi és új gondolatok a szlengről. In: *Mi a szleng?* Szerk. FENYVESI ANNA – KIS TAMÁS – VÁRNAI JUDIT SZILVIA. Debrecen. 25–39.
- PIAGET, JEAN (1947/1992): A gyermekek világábrázolása. *Helikon* 1992: 478–90.
- PIAGET, JEAN (1978): *Szimbólumképzés a gyerekkorban*. Budapest.
- PIRSIG, ROBERT M. (1998): *A zen meg a motorkerékpár-ápolás művészete*. Budapest.
- PLASZKONY LÁSZLÓ (1972): Rokonságjelölő „tulajdon”-neveink és belső megszólítások kezdőbetűinek írása. *Nyr.* 95: 161–5.
- POSGAY ILDIKÓ (1972): Александра Васильевна Суперанская: Структура имени собственного (фонология и морфология) [Alekszandra Szuperanszkaja: A tulajdonnév szerkezete (fonológia és morfológia)]. Ismertetés. *Nyr.* 95: 224–5.
- POSGAY ILDIKÓ (1999): Merre tart a névtudomány? (Szubjektív megjegyzések a XX. nemzetközi névtudományi kongresszusról) *NÉ.* 21: 322–3.
- QUINE, WILLARD V. (1964): Speaking of Objects [Dolgokról szólva]. In: *The Structure of Language*. Szerk. JERRY A. FODOR – JERROLD J. KATZ. Englewood Cliffs. 446–59.
- RÁCZ ENDRE (1981a): A tulajdonnevek és az egyeztetés. In: *Név és társadalom*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE. Budapest. 231–4.
- RÁCZ ENDRE (1981b): A tulajdonnevek grammatikája. *NÉ.* 6: 55–60.
- RÓNAI BÉLA (1982): A népetimológia földrajzi neveinkben. *NÉ.* 7: 9–18.
- RUSSELL, BERTRAND (1917/1976): Tudás ismeretség révén és tudás leírás révén. In: *Miszticizmus és logika és egyéb tanulmányok*. Budapest. 339–76.
- RUSSELL, BERTRAND (1991): *A filozófia alaproblémái*. Budapest.
- RUSSELL, BERTRAND (1994): *A nyugati filozófia története*. Budapest.
- RUZSA IMRE (1979): *A szimbolikus logika elemei*. Budapest.

- RUZSA IMRE (1988): *Logikai szintaxis és szemantika*. 1–2. Budapest.
- SÁNDOR KLÁRA (1998): Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: *Nyelvi változó — nyelvi változás*. Szerk. SÁNDOR KLÁRA. Szeged. 57–84.
- SÁNDOR KLÁRA (1999a): A megtalált paradigma. *Magyar Filozófiai Szemle* 1999: 595–606.
- SÁNDOR KLÁRA (1999b): A hiányzó paradigma. *Magyar Tudomány* 1999: 1387–92.
- SAPIR, EDWARD (1949): *Language* [A nyelv]. New York.
- SEARLE, JOHN R. (2000): *Elme, nyelv, társadalom*. Budapest.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1970): A tulajdonnevek jelentéstanához. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Budapest. 302–7.
- Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages* [Az uráli nyelvek válogatott onomasztikai bibliográfiája]. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen–Helsinki, 2001. 295–427.
- SHERWOOD, PETER (1980): Hozzászólás Fabó Kinga „A névtan helye a társadalomtudományok között” című cikkéhez. *NÉ.* 3: 56.
- SIMON GYÖRGYI (1974): A szófaji felosztás problémái. In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből*. Szerk. RÁCZ ENDRE – SZATHMÁRI ISTVÁN. Budapest. 33–57.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1959): Tulajdonnév és köznév határterülete. *MNy.* 55: 461–70.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1968): A tulajdonnév és a határozott névelő. *Nyr.* 92: 390–398.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1970): Állatnevek és tárgynevek. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Budapest. 320–4.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1974): A tulajdonnév jelentésszerkezete. *NytudÉrt.* 83: 557–562.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979): *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1981): Az egyéb tulajdonnévfajták kutatásának helyzete és feladatai. In: *Név és társadalom*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE. Budapest. 213–25.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1985): Történésnevek. *MNyTK.* 170: 187–200.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1989): Név kutatás és névkultúra. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Budapest. 13–8.
- SOLYMOSSY SÁNDOR (1927): Névmágia. *MNy.* 23: 83–99.
- SÓS VILMOS (1978): *Modern igazságelméletek*. Budapest.
- STEINER, GEORGE (1975): *After Babel* [Bábel után]. Oxford University Press.
- Strukturális magyar nyelvtan*. Szerk. KIEFER FERENC. 3. Morfológia. Budapest, 2000.

- SUMMERELL, ORRIN F. (1995): Philosophy of Proper Names [A tulajdonnevek filozófiája]. In: *Name Studies* 1. Szerk. HUGO STEGER – HERBERT ERNST WIEGARD. Berlin – New York. 368–72.
- SWIGGERS, P. (1982): La nature du nom propre: un point de vue guillaumien [A tulajdonnév természete: egy guillaume-i nézőpont]. *Onoma* 26: 45–7.
- SZABICS IMRE (1992): A nevek szimbolikus jelentései a középkorban. *Helikon* 1992: 362–8.
- SZABÓ EDINA (2000): A mai magyar börtönszleng és szótára. Kézirat.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (1960): Névtudomány és stílisztika. In: *Névtudományi vizsgálatok*. Szerk. MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ. Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (1989): Földrajzi nevek mint szimbólumok. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Budapest. 174–7.
- SZENDE TAMÁS (1993): Vezetéknevek morfofonológiai különállásáról. *NÉ.* 15: 295–7.
- SZÉPE GYÖRGY (1970): Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF. Budapest. 307–11.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (1996): Hogyan teremtsünk világot? Kézirat. Kolozsvár.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (1999): A szent mókus, avagy a módszer buktatói. In: *Tűzcsiholó*. Szerk. POZSGAI PÉTER. Budapest. 345–65.
- TAKÁCS JUDIT (2001): *Bödekata, fagyurka* és társaik (Közszóvá vált keresztneveinkről). *MNyj.* 38: 403–10.
- TAKÁCS JUDIT – VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2002): Gondolatok a magyar hivatalos személynévhasználatról az uniós csatlakozás tükrében. In: *Köszöntő könyv B. Gergely Piroska tiszteletére*. Szerk. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA. Miskolc.
- TELEGDI ZSIGMOND (1961): Elméletek a szófajok természetéről. In: *Nyelvtani tanulmányok*. Szerk. SULÁN BÉLA. Budapest. 25–48.
- TELEGDI ZSIGMOND (1989): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1996): A tulajdonnév jelentéstanáról egy névcsoport kapcsán. *Nyr.* 120: 319–25.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1997): Posztmodern névadás (A névjelleg változása). In: *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. 2. Budapest. 603–6.
- TOMPA JÓZSEF (1960): Névszói ragozásrendszerünk most alakuló finomságairól. *MNy.* 56: 344–56.
- TOMPA JÓZSEF (1980): Tulajdonneveink alaktani elkülönítése. *MNy.* 76: 394–412.
- TÓTH VALÉRIA (1999): A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *NÉ.* 21: 55–61.

- ÚMNyt. = É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER (1998): *Új magyar nyelvtan*. Budapest.
- VAN LANGENDONCK, WILLY (1994–5): Remarks on Some Theories of Names in the Handbook for Name Studies [Megjegyzések a Handbook for Name Studies-ban megjelent egyes névelméletekről]. *Onoma* 32: 157–70.
- VAN LANGENDONCK, WILLY (1995): Name Systems and Name Strata [Névrendszerek és névrétegek]. In: *Name Studies*. Szerk. HUGO STEGER – HERBERT ERNST WIEGARD. 1. Berlin. – New York. 485–9.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2003a): A tulajdonnevek lefordíthatósága. *MNyj.* 41: 653–7.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2003b): A magyar euronyelvről. Kézirat.
- VÉRTES EDIT (1963): Brøndal szófajelmélete. *ÁNyT.* 1: 325–38.
- VINCZE LÁSZLÓ (1992): Közös jelentés alapján létrejött formacsoportok és ezek elemeinek keveredése. In: *Tulajdonnév-használatunk*. Szerk. FARKAS FERENC. Budapest. 99–102.
- VITÁNYI BORBÁLA (1993): Névtanos szemmel a közszavak egy csoportjáról. *NÉ.* 15: 315–7.
- VOIGT VILMOS (1985): A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. *NÉ.* 10: 116–27.
- VOIGT VILMOS (1993): Tulajdonnevek a magyar népmesékben. *NÉ.* 15: 317–20.
- WHITMAN, WALT (2002): A szleng Amerikában. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA – KIS TAMÁS. Debrecen. 11–6.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG VON (1921/1963): *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG VON (1945/1992): *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest.
- ZÁNTHÓ RÓBERT (1994): *Generalia*. Szeged.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD (2003): A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. *Nyr.* 127: 12–23.
- ZLINSZKY ALADÁR (1927): A névvarázs. *MNy.* 23: 100–9.

Summary

A much discussed and as yet never properly defined linguistic phenomenon, proper names often come in the forefront of interest of both linguists and philosophers. The discussion of proper names is almost as old as recorded European philosophy, that is, it goes back to the ancient Greeks. The main questions have always been the following: What are proper names? How is it possible that proper names are not necessary constituents of a natural language and, yet, we can find them in every known human language? How can we make a sufficient distinction between names and common nouns? Do proper names have a meaning? etc.

My dissertation surely does not aim at giving definite answers to the above questions. As its title (*Proper Names in Language and in Linguistics. Possible Approaches to Proper Names*) already suggests, what I am aiming to do is to present linguistic approaches to proper names in a critical way. It has several reasons that I focus solely on the Hungarian literature but perhaps the most important one is that this segment of the onomastic universe is easier to survey. At given points, however, I cite from foreign authors, too.

Following the presentation of some views (both cited and my own ones) on the theory of sciences and the situation of linguistics in this context, as well as a brief logico-philosophical introduction, my work presents the essential writings by Hungarian authors in onomastic theory in a chronological order. At relevant points I comment on them and also compare their works. Next I present and comment on the literature in a thematic order. First I consider proper names from the grammatical point of view. The following topics are discussed: (1) the boundaries of proper names and appellatives, (2) morphological features and the grammatical behaviour of proper names, (3) the formal extent of proper names, (4) orthographical aspects. Then my dissertation examines the question of system in relation to proper names. This discussion is divided into two subchapters: (1) the discussion of the question whether proper names constitute a part of the linguistic system, (2) the discussion of the question whether proper names themselves constitute a formal system.

After the above (more formal and traditional) approaches, I touch upon another kind of an approach, which has not been strongly present in Hungarian onomastics so far. This is the discussion of proper names from a non-formal point of view which includes the notion of translogic, too. In this chapter I also examine the question of the translatability of proper names into other languages. This final part is left open for further research.